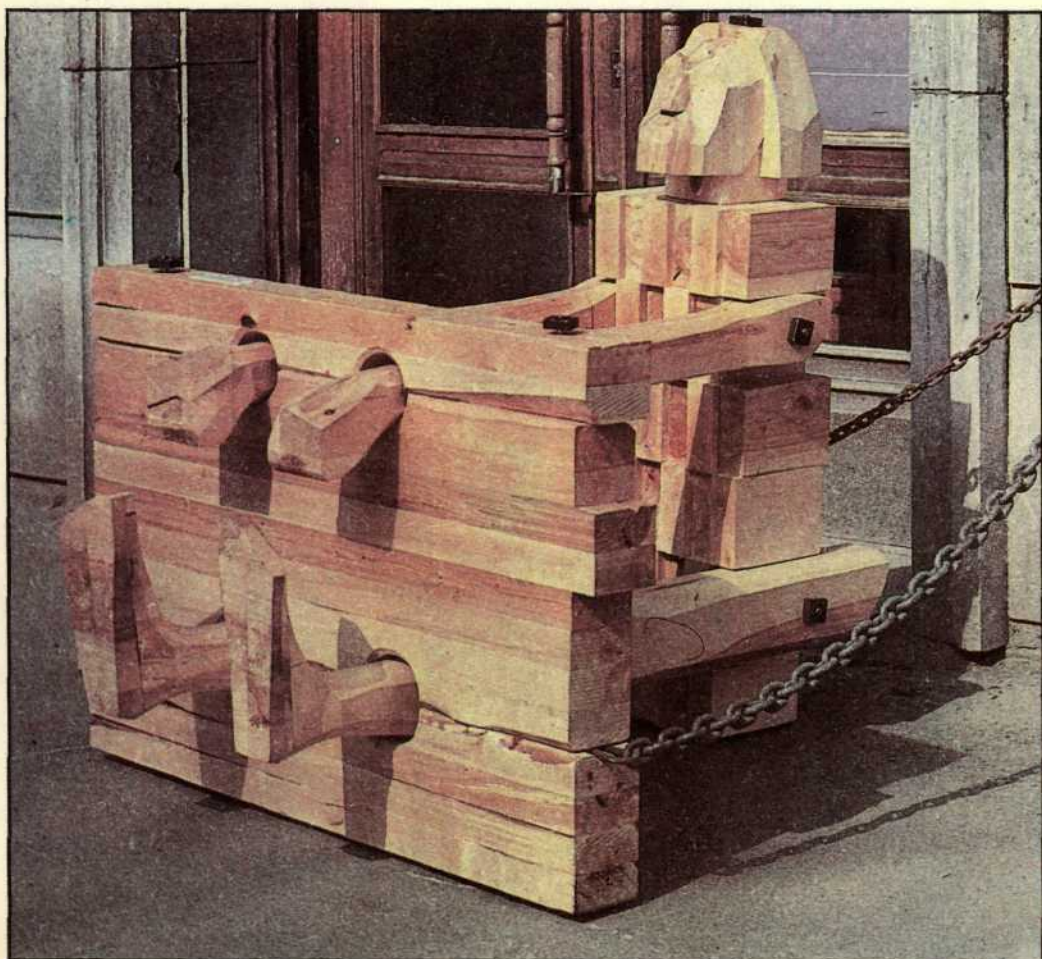

Vikerkaar

12/1987

Juhan Viiding luules ja proosas; Bernard Malamudi novell «Esimesed seitse aastat»; Rein Raua «Sissevaateid luuleluku III»; Jevgeni Golikovi perestroika-käsitlus; Blaise Pascali «Mõtted»; Juhan Liivi kaks kirja Liisa Goldingile; Jaak Olep Mati Karmini taieestest; sissevaade Tartu-kandi koolialmanahhidesse; Olev Remsu, Joel Sang, Rein Veidemann «Foorumis»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

Detsember 1987. Nr 12

Sisukord

Karl Marx *Kolm tulukest* 1
Valentin Kuik *Desertöör* 2
Juhan Viiding *Luulet* 15
Ei ilmu 17
Kristiina Sinijärv *Rändaja* 19
Jaakko Hallas *Lumenägemus* 20
Annes Ihoma *Luulet* 21
Matti Mogučić *Luulet* 23
Bernard Malamud *Esimesed seitse aastat* 25
Jaak Olep *Mati Karmini juhtum* 33
Edgar Savisaar *Revolutsioon jätkub II* 40
Rem Blum *Mõtteid revolutsioonist II* 51
Jevgeni Golikov *Mõtisklused pere-stroikast* 56
Rein Raud *Sissevaateid luulelukku III* 59
Blaise Pascal *Mõtted* 64
Valentin Asmus *Pasternak kunstist* 69
Dixi
Olev Remsu *Desarmeerimisest, ei muust* 73

Filosoofi märkmik

Ülo Kaevats 74

Elav ajalugu

Juhan Liiv *Kaks kirja Liisa Goldingile* 78

Moodsa kunsti ajaloost

Ants Juske *Fovism* 82

Vaatenurk

Paula Sering *The rest is silence* 86

Priidu Beier *Hädas Jaanus Tamme-ga* 88

Kaleidoskoop

Sissevaade mõnedesse Tartu-kandi koolialmanahhidesse 90

Foorum

Olev Remsu *Replik* 93

Tarmo Tedre ja Joel Sanga *kirja-vahetus* 93

Meie vigu 94

Rein Veidemann *Esimese vaatuse lõpp* 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograafid: Tiit Veermäe ja Anton Mutt

Esikaanel: Mati Karmin. «Tema ja meie». Puit. 1987.

Tagakaanel: Mati Karmin. «Mees, naine ja härra X». Puit. 1987.

KARL MARX

Kolm tulukest *Tõlkinud Joel Sang*

Kolm tulukest on välja pääl,
kui tähesilmad hõõg'vad säääl.
Ei möllav torm, tuul armuta
neist tulukestest võitu saa.

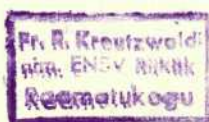
Üks ihkab üles kangesti
ja taevas säde süttibki.
Ta silma imearmas vilk
on justkui Looja enda pilk.

Ja teine vaatab üle maa,
jääb lustilaulu kuulama.
Siis pöörab ta sääält rutusti
õেকেste juure tagasi.

Ja kolmas tuli kuldsena
saab igavikus heljuma.
Ta rahutumas südames
ei vaiki valu iganes.

Kolm tulukest, mis välja pääl,
su silmast vastu helk'vad säääl.
On tormi käes ja tuulehoos
kaks hinge õnnelikud koos.

1837

VALENTIN KUIK

DESERTÖÖR

Paberil, mis Reginale ühel päeval kohvikus kingiti, polnud allkirja, kuid see polnud ka täiesti anonüümne, nagu paljud kontrollorganeisse saabuvad kirjad. Noormees-kinkija näis veidi häbenevat ega jäänud Regina tänu ootama, vaid soovis meeldivat istumist ning läks kaaslaste järel trepist alla. Kõige järgi otsustades oli ta kunstiüliõpilane.

Väikese lehe serval oli kribuline sulleproov, all olid põgusad initialsiaalid, keskele oli paari joonega visandatud portree. Regina nägu oli sellel peen ja kaunis. Regina arvates isegi liiga kaunis, sest ta ise ei pidanud oma nägu päris laitmatuks. Ometi oli see tema, kuigi, jah, noormees oli teda parajalt idealiseerinud. Aga võib-olla, et polnudki. . . Võib-olla tundus see nii ainult juuste pärast, sest pildil olid Regina juuksed pealael kohevas pahmas koos, et rõhutada näo puhast ovaali, ümarat õlga ja selle varjust paistvat kikkis nibuga rinda.

Nägu oli antud ainult paari peene joonega, ometi oli see tema, Regina, tal oli isegi mingi tabamatu ilme, meeololuvarjund. Seevastu kael, õlg ja rind olid joonistatud tugeva laieneva joonega ja Reginale näis äkki, nagu tunneks ta rinnal silitava käe kerget survet.

Töökaaslane, kellega nad lõunavaheajal alati koos käisid kohvi joomas, vaatas joonistust ja ütles, et pildil ja ka elus üldse häirib teda kõige rohkem just see, et mehed vaatavad sind nii, nagu poleks sul ühtki hilpu seljas. Regina oli temaga nõus, mõlemad naersid, aga kumbki polnud päris siiras.

Õhtul sulges Regina end kodus magamistuppa ja võttis joonistuse käekotist välja. Ta vaatas kaunitari, kelle ebamaise pea uhke juukse-pahmakas nagu veidi norgu surus, võttis riided seljast, seadis ka omad juuksed üles ja jäi peegli ette poolpöördes seisma. Kõik oli nüüd nagu sama — inimene, asend, isegi soeng —, ometi oli Regina sügavalt pettunud. Tema rind polnud nii kenasti püstakil, juuksekuhil kippus lagunema ja nägu varjama, nägugi polnud nii ilus. Ta istus voodile, vaatas tundmatut kaunitari, kes nagu oli tema, samas aga tundus täiesti võõrana, ja mõistis äkki, et joonistuse lummus ongi selles lõpetamatuses, ütlematajätmises, mis lastes aimata, ergutab juurde mõtlema. Põgusalt visandatud nägu lubas juurde mõelda sellise ilu ja vaimsure, millist võib-olla polnudki üldse olemas, pead allapoole rõhuvad juuksed ja raske, iharalt kikkis rind aga tõid kõik alla maa peale tagasi. Selles kõiges oli mingi häbelik värelus, isegi nagu hirm, kuid samas ka oma kauni alastuse meelas nautimine ja Regina ei saanudki aru, kas tuleb see temast või on see tunne joonistaja käes olnud. Ja äkki meenus talle, et ta on midagi taolist juba kunagi kui mitte just mõelnud, siis aimanud kindlasti.

See oli tema esimesel malevasuvel, siis, kui ta esmakordselt Rein Baumanni tõeliselt märkas. Teised olid tööl, nemad kahekesi aga kõögitoimkonnas ja sellegi asjaolu määras ära liisk, mitte Regina-poolne soov või huvi, sest veel ei erinenud Rein Baumann tema jaoks mitte millegagi teistest nende rühma poistest. Sel suvel oli väga palju herilasi, Regina kartis neid, ja kui ta kõögi akent sulges, nägigi ta äkki Rein Baumanni.

Noormees lõhkus õues puid. Ta oli vööni paljas, vibutas raske kirve kergelt varvastele tõustes pea kohale, nagu tardus hetkeks sellises asendis ja virutas siis kirve hirmsa jõuga jändrikku kasepakku. Puud olid kuivad ja okslikud, ja Regina tundis igas Rein Baumanni liigutuses jonnakat tahet ja jõudu. See jõud purustas, tegi hirmu ja tõmbas ligi, ja Regina tahtis äkki, et Rein Baumannil oleks teda tarvis: et ta tuleks küsiks juua või kriimustaks õige veidi sõrme, et Regina saaks seda siduda. Aga Rein Baumann ei tahtnud juua ega vajanud esmabi; ta ei märganudki Reginat, vaid vibutas kirve juuste lehvides pea kohale, oli kuldpruun nagu pronkskuju, õlgadest lai ja puusadest kitsas, ja purustas nagu noor jumal.

Reginale tegi selline ükskõiksus äkki millegipärast nii haiget, et ta oleks tahtnud õue minna ja pea Rein Baumanni ees raiepakule panna, et näha, kas ta ka siis nii hoolimatult julm on. Selle asemel kallas ta kaks ämbrit põrandaprakku tühjaks, läks välja ja korraldas noormehele skandaali, sest see ei mõtlevat üldse, kas kõögis kah on midagi tarvis teha või ei.

Pärast, kui vesi toodud oli, läks solvunud Rein Baumann tagasi õue ja Regina vaatas, kuidas ta kaevu juures hobust joodab — neile oli puude ja toidukraami veoks antud vana tasane mära, kelle nimi oli Miira —, kuidas ta hobuse pleekinud tukka silitab ja loomale vaikselt midagi räägib. Hobune puristas sõbralikult ja puudutas siidpehmete mokkaldega Rein Baumanni õlga. Regina vaatas, hing pakitsemas, keha suure õnne ootuses magusat igatsust täis, ja mõtles äkki, et võib-olla see lihtne silmapilk siin ongi tema elu kõige parem hetk, et võib-olla ei tunne ta sellist olemisrõõmu enam mitte kunagi.

Praegu oma lukustatud magamistoas istudes mõistis Regina, et nii see tegelikult oligi. Kõik hilisemad täitumised polnud toonase ootusega võrreldavad. Pruun, paljasjalgne, heledaks kulunud džiinides vaba metslane, keda Regina mäletas, ja tänane korralikult püगतud ja raseeritud Rein Baumann, kes kandis soliidseid ühetoonilisi ülikondi ja samasuguseid särke, kes hommikuti avatud akna all võimles, aga kelle piht ja puusad sellest hoolimata pehmelt rasvusid, olid kaks täiesti erinevat inimest. Viimane oli esimese kahvatu vari ja Reginat sidusid temaga ainult koos soetatud asjad, poeg ja vastutus nende teise lapse eest, kelle sünni naiste nõuandla oma tõendiga sõjakomissariaadile aasta lõpuks garanteeris.

Veksel oli välja antud, tähtaeg lähenes, aga Rein Baumann magas elutoas nagu ootamatult saabunud külaline. Ta näis olevat oma saatusega täiesti leppinud — käis tööl, sõi, kantseldas poega, vaatas televiisorit, liikus, luges ajalehti, magas — ja just see kummaline apaatia viiski Regina ühel õhtul täiesti endast välja.

Ta polevat Neitsi Maarja, karjus Regina, et Pühast Vaimust käima peale saada ja Lunastaja sünnitada, kes Rein Baumann hääbist ja sõjaväeteenistusest ära päästab! Ta ei tundvat oma meest, või kes ta siis lõpuks õieti on, ära, aga kui Rein Baumann äkki polegi enam mees, siis tema, Regina, on ikka endiselt naine, ainult naine, pealegi noor ja nagu paljud räägivad — kena, ja ta tahtvat ka elada nagu normaalne noor naine! . . . E l a d a ! . . .

Rein Baumann vaikis. Mida tal olnukski öelda?

Järgmisel õhtul palus Regina, et mees võtaks vaba päeva ja sõidaks koos temaga ühe maal elava mutikese juurde, kellele olevat antud rohkem näha ja mõista kui tavalistele surelikele ja kelle tegelik missioon olevatki lootusetult haigete inimeste ravimine. Raha ta ei võta, toimikut ei ava.

Rein Baumann vaikis.

Regina jutustas kasvaval õhinal mitmetest imepära-tervenemistest; inimese aurast ehk bioväljast, kus kõik meie hädad ja nende põhjused näha on; maarohtudest, mille tervistava toime tsiviliseeritud maailm ära on unustanud; töökaaslasest, kelle juba aastaid kestnud seletamatud peavalud ühe käeliigutusega ära võeti ja kes pärast seda ise teatavad võimed omandas.

Rein Baumann tundis naise jutus ära nii ülikooli õigusteaduskonna loogilis-ratsionaalse tõestuslaadi kui ka oma ämma müstikasse kalduva sugestiivsuse ja ütles, et ta on terve, aga kui olekski haige, siis imedesse ta ikkagi ei usu.

Regina hakkas naerma. See oli ootamatult külm ja kalk naer. Siis polevat muidugi mõtet kusagile sõita, ütles ta lõpuks. Kahjuks teadvat ta nüüd täpselt, et Rein Baumann om demagoog ja hingetu variser, kes millessegi ei usu, aga ilma usu ja ideaalideta on inimene, ükskõik kui kõrgele kohale teda ka ei edutataks, lihtsalt lipsu kandev robot. Veel ütles Regina, et ta on väsinud sugulaste ja tuttavate ees armastavat naist ja õnnelikku abikaasat mängimast. Võib-olla pakub selline etendus mehele mingit perversset rahuldust, aga tema, Regina, on sellest teatrist küll surmani väsinud ja tahab vähemalt isiklikus elus ilma vale ja silmakirjalikkuseta läbi ajada.

Kui Rein Baumann talle fiktiivset tõendit meelde tuletas, ütles Regina, et ta on tõbras, tõendi kohta sai Rein Baumann aga teada, et Regina muretses selle siis, kui ta oma meest veel armastas. Nüüd olevat see kõik juba ammu möödunud, sest desertööridega pole Reginal enam mitte midagi ühist. Otse vastupidi — need on tema surma-vaenlased.

Kõik muu nagu ununes, ainult usu ja ideaalide kohta öeldud sõnad

jäid Rein Baumannile väga hästi meelde. Nende taga oli aimatav mingi sootuks uus, võõras ja ohtlik teadvus: oli tunda meest, vaimu- inimest.

Tal polnud veel konkreetset nime ega nägu, Rein Baumann ei osanud veel öelda, kes ta on, kuid tema olemasolus polnud enam mitte mingit kahtlust. Seda oli näha igast Regina liigutusest, oli kuulda tema õnnelikust naerust, kui ta kusagile helistas ja milleski kokku lep- pis, ja nagu veidi süüdlaslikust toonist, kui ta pärast seda pojaga rää- kis. Kuigi midagi polnud veel juhtunud, oli kõik juba tegelikult valmis, hõljus kusagil idee või energiana, mis lõi materiaalses maailmas pin- geid ja kujundas nende kaudu igapäevast elu.

Vahel mõtles Rein Baumann, et kõik tema hädad said alguse sellest esimesest vales: õnnetust fiktiivsest tõendist, mis siiani ületamatu müürina tema teadvuses püsis, pärssis ta tahet ja füüsis. Aga enne tõendit oli ju sõjaväekutse, enne kutset lugematu hulk muid doku- mente, millest iga eelnev oli nii või teisiti iga järgneva põhjuseks, ja mis kõik kokku moodustasid inimest hällist hauani saatvate paberite infernaalse jõu. Ometi ei saanud Rein Baumann ei mõistuse ega südamega paberite vastu olla. Nende kaudu teostus s õ n a — kõike organiseeriv ja suunav kord, mis juba iseenesest oligi kõrgeim idee ja ülim hüve, kuna aitas vältida kaost ja andis temagi tööle ja olemas- olule mõtte.

Pikaleveninud etendus, nagu Regina nende kooselu nimetas, jät- kus, aga kumbki poleks vist osanud öelda, kas tegemist on draama, tragöödia või lameda farsiga. Kõik oli juhuslik ja eklektiline nagu elu ise, mida silmanähtavalt armunud Regina elas kergelt ja lennukalt, homsele päevale mõtlemata, Rein Baumann aga kandis nagu ränka karistust.

Vahel tundus talle, et igale inimesele on antud mingi kindel kogus õnne ja kannatusi läbi elada. Ta mõtles, et küllap on tema kõik oma rõõmud juba kätte saanud, et tema osaks on jäänud veel ainult südame- valu, mis teda isegi unes vintsutas, ja ta tahtis ära surra.

Aga ta elas ja käis tööl. Ta luges hommikuti köögilauale jäetud kirju, milles Regina nõudis, et mees poja lastesõimest koju tooks, sest tema olevat hõivatud, ja kuulas, kuidas masin, millega Regina öösel saabus, nende maja ees peatus. Ta püüdis mitte mõelda sellele, miks masin nii kaua seisab ja mis seal praegu toimub, vaid ootas hinge- värinaga, kuni mootor lõpuks käivitus ja paugatas nende maja välis- uks. Trepist kerkiv kiire kontsaklõbin tõi ta kujutlusse naise uhked, nagu poleeritud sääred, siis kõlises võti, Regina astus jooksust kergelt hingeldades esikusse, kuulas, kas laps pole ärganud, Rein Baumann tundis äkki millegipärast suurt kergendust, peaaegu õnne, ja sai nüüd lõpuks veidi magada.

Ta oli selleks liiga uhke, et öösel välja passima minna, ja selle- pärast ei teadnud ta ikka veel, kes on Regina armuke. Tema ette- kujutuses oli see pikk, kitsa beebinäoga sportlik noormees, üks neist,

kel kõik asjad maast madalast nagu muuseas käes on. Võib-olla oli Reginal selliseid noormehi palju? Miks mitte, ta oli ilus naine . . .

Kaunis naine on nagu Trooja hobune: temas võid ainult siis täiesti kindel olla, kui ta on sinust rase.

Mees, kes Rein Baumannile seda hiljuti ühes baaris ütles, oli intelligentne vana joodik. Tal oli ilus hõbehall pea ja peened käed, aga ta suust tuli halba lõhna. Kunagi oli tal olnud limonaadivabrik ja jaht-laev. Ja kah ilus naine. Nad suvitasid Pärnus ja Narva-Jõesuus, mis sel ajal olid veel nooblid kohad; kord käisid meritsi Helsingis ja Gotlandi saarel. Mees polnud eriti purjus, kuid hakkas nutma ja sellest temalegi nii tuttavast valuhoost mõistis Rein Baumann, et ta ei nuta taga limonaadivabrikut ega jahti, vaid üht sooja ja heledat Gotlandi suveööd ja oma Siberisse jäänud noorusaastaid.

Aforism Trooja hobusest meenus Rein Baumannile uuesti siis, kui ta nägi, et lapsevanker on koridorist kadunud. See tähendas, et Regina oli viinud poja ämma juurde. Ta ise oli kodus. Lukustatud magamistoast kostva kehva inglise keele järgi otsustades oli ta seal koos mingi purjus keeltekooli õpilase või soome joodikuga. Ka Regina enda summutatud oietes oli täna võõrapärane aktsent.

Ust rammides meenus Rein Baumannile, kuidas nad kunagi ammu naistepäeva hommikul isaga sama ukse taga seisis, ühel käes kandik kohvitassi ja võileivataldrikuga, teisel lilled, ja talle tundus äkki, et nii harda helluse magamistoas ootava ema vastu kui ka hulluseni küündiva armukadeduse samas magamistoas välismaalasega ameleva naise vastu on ta kunagi mingis teises elus juba läbi elanud.

Kui ta neljanda või viienda hoovõtu järel lõpuks magamistuppa sisse murdis, nägi ta voodistseeni. See oli mustvalge ja mõjus arhailiselt nagu öölaua mängiv vana televiisorgi, mis näitas Soome TV teist programmi.

Rein Baumannile meenus, et ta oli näinud Reginat seda vana televiisorit möödunud nädalal puhastamas. Nüüd seisis ta elutoas trooniva värviteleri vastukaaluna öölaua, naise püüe suuremale kultuuri-autonoomiale tundus aga Rein Baumannile nii süütu ja liigutavana, et ta ei teadnud äkki, kas nutta või naerda. Ta istus korralikult üles-tehtud voodile, vaatas nutu ja naeruga võideldes võõrast armastust ja oli nüüd valmis Reginale kõik andeks andma.

Film lõppes varsti, soomlaste TV-öökull tegi kogu üldkriisist haaratud kapitalistliku maailma nimel Rein Baumannile lustakalt silma, algasid uudised.

Rein Baumann laskus voodile selili, pani käed kukla alla risti.

Aga ometi oli Reginal armuke. Selles polnud mitte mingit kahtlust. Ta püüdis meenutada kõiki telefonis Reginat küsinud mees-hääli, kõiki meestuttavaid ja kolleege . . .

Rein Baumann nägi Regina armukest alles kevadel, maidemonstratsioonil. Nad olid tribüüni eest juba möödunud, kolonn lagunes ja

Rein Baumann trügis parajasti lipuga läbi rahvasumma, kui märkas äkki tuttavat armsalt kallutatud peakest. Lähemale jõudes nägi ta lõpuks ka meest, kelle käevangus Regina kusagile ruttas, ja ta süda hakkas meeletult peksma. Armukesel oli seljas kallis kevadmantel. Kõik muu selles inimeses tundus Rein Baumannile nii ilmetuna, et tal Regina ja iseenda pärast häbi hakkas. Veri kerkis pähe, lihased tõmbusid pingule ja ta sirutas juba käe välja, et sel hallil keskpärasusel kraest kinni võtta, kui kuulis äkki tuttavat naeru. Nii puiselt oskas naerda ainult üks mees — tema ülem. Nüüd tundis Rein Baumann ära ka läbi hõredate juuste kumava roosaka paljaku; ta tõmbus tagasi ning põikas hoovi. Tahtmata jätta muljet, nagu oleks ta oma naist jälitanud, otsustas ta, et teeb väikese ringi ja tuleb Reginale nagu täiesti juhuslikult vastu. Lipuga läbi tagahoovide ja käänuliste koridoride joostes mõtles ta, et meenutab pogrommi eest põgenevat põrandalust, õnneks ei näinud teda mitte keegi.

Kui ta lõpuks tänavale jõudis, polnud seal enam hingegei. Kõik oli äkki nagu välja surnud. Ainult kassid näugusid kangi all ja kesklinnas lõi kell kumedalt kuus korda. Ka nurgal rippuv kell näitas kuuendat tundi. Kuigi päike ei paistnud, oli väga valge, aga millestki polnud aru saada, kas on õhtu või hommik. Rein Baumann vaatas oma elektroonilist käekella. Punakad numbrid vilkusid, tekkisid ja kadusid hämmastava kiirusega, kuni sihverplaat sootuks ära kustus. Selle asemel süttis tänavavalgus, löid särava vitriinid, lahvatas põlema kohviku neonkiri.

Kohvikust möödudes kuulis Rein Baumann, et keegi koputab vastu akent. See oli Regina. Nad istusid akna all, Regina lehvitab talle rongkäigust pihku jäänud ebaloomulikult lopsakate paberlilledega, ülem näitas vaba tooli, mõlemad viipasid, et ta sisse tuleks. Paremini ei saanudki enam olla. Ainus, mis Rein Baumannile ei meeldinud, oli see, et ülema käsi oli Regina põlvede vahel.

Kohviku uks oli suletud, klaasi taga rippus silt «Vabu kohti ei ole». Rein Baumann lõgistas kärsitult linki, näitas šveitserile, et tema jaoks on koht olemas ja et teda oodatakse. Šveitser näis kõike mõistvat, oli juba ust avamas, kuid mõtles äkki ümber ning koputas omale sõrmega paljutähendavalt vastu laupa. Midagi oli viltu. Alles siis, kui šveitser halvakspanevalt pead vangutades lipule osutas, sai Rein Baumann aru, et sellega teda kohvikusse ei lasta. Seina najale ei sobinud lippu nagu jätta, Rein Baumann näitas, et tuleb kohe tagasi ja pistis uuesti jooksu. Õnneks oli ta töökoht lähedal, ukсед olid pärani, valvet polnud.

Liftid ei töötanud. Ta tormas õhku ahmides treppidest üles, pani lipu koridori nurka teiste lippude ja loosungite kõrvale ning tahtis tagasi minna, kuid suur klaasuks vajus ta ees aeglaselt kinni: lukk plõksatas teravalt, miski hakkas monotoonselt vilistama. Nüüd oli ta lõksus.

Pikk heledasti valgustatud koridor lõppes umbse seinaga. Kahel pool olid ametiruumide ukсед, aga need olid pühade ajaks lukustatud

ja paberiribadega kinni pitseeritud. Miski vilistas. Kusagilt tuli kibedat kõrbelõhna.

Rein Baumann läks tagasi välisukse juurde. Läbi alt kerkiva sinakashalli vine nägi ta treppi, millest äsja üles oli jooksnud, klaasseina. mille taga terendas tühi kesklinn, kus Regina ja ülem teda ootasid. Ta võttis hoogu ja püüdis õlaga ust lahti murda, kuid see ainult vappus kergelt. Suitsu sai järjest rohkem. Nüüd imbus see juba ukse vahelt koridori, tungis kurku ja pani läkastama. Ta kattis suu ja nina räti-kuga kinni, soris taskutes, leidis mingi võtme . . . Esimesed kaks ust ei avanenud, ta läks üle koridori kolmanda juurde ja . . . korraga võti keeras. Nüüd jäi vaid lingile vajutada ja uks avada, kuid siis pidanuks ta puruks käristama pabeririba, millel oli pitsat ja allkiri. See oli tema allkiri. See kinnitas kehtestatud korda ja Rein Baumann mõistis äkki, et on saabunud ainulaadne hetk, kus kõik saab oma mõtte ja tähenduse: nii tema kui ka tema paljude kolleegide igapäevane töö; nii nurjunud perekonnaelu kui ka kõik see, millesse ta on uskunud ja mille nimel elanud — kõik . . . Ja mõistnud, et sellel, mis ta praegu teeb, on otsustav tähtsus, keeras ta ukse uuesti lukku ja viskas võtme minema . . .

Programm oli lõppenud, televiisor vilistas tühjalt . . . Rein Baumannile tundus, et unenägu jätkub: miski mattis hinge, pea valutas. Kell oli kolm. Kusagilt olid värsked lilled vaasi ilmunud. Kallid punased roosid mõjusid peaaegu et maitsetult. Ränga iiveldusega võideldes tõusis ta istuli, nägi põrandal Regina käekotti ja äkki oli kõik selge.

Kõigepealt viskas ta tumbaga akna puruks. Siis tormas ta elutuppa ja süütas valguse, aga siin polnud kedagi. Kui ta köögi akna puruks oli löönud, tekkis tuuletõmbus. See kergitas laualt lendu väikese paberilehe — Regina kirja. Regina ise lamas põrandal. Tal oli õhtukleit seljas, juuksed olid uhkesse soengusse üles seatud, isegi läbi gaasilõhna oli tunda hõrku parfüümi. Regina oleks nagu valmistanud ilmuma kellegi ette, kellest kõik oleneb.

Kiri lendas tõmbetuulega aknast välja. Pärast, kui gaas kinni oli keeratud ja kiirabi oli Regina ära viinud, jäi Rein Baumann hoovi. Oli vaikne. Sadas laia lund. Kõrvalparaadnas hõõgusid kaks sigaretti.

Sooja tulnud paarike vaatas hämmastusega veidrikku, kes tihe-nevas lumesajus paljapäi mööda hoovi eksles, lume alt midagi otsis, ja äkki õlgade vappudes seisma jäi.

Hommiikul sai Rein Baumann teada, et Regina on elus, kiri polnud enam nii tähtis, ja ta sõitis tööle. Ta rääkis telefoniga ja imestas, mil-liste tobedate tühiasjade pärast inimesed üksteist kauge maa tagant tülitavad. Ta luges saabunud dokumente, kuid ei mõistnud nende sõnumit ja mõtles, et ainus sõnum, mis talle tõepoolest korda läheb, kadus öösel lumesattu. Nõupidamisel ta täna sõna ei võtnud, teisi

esinejaid kuulates aga tundus talle, et toimub mingi absurdne kõnevõistlus, ja ta mõtles, et inimesed räägivadki enamasti selleks, et oma tegelikke eesmärke varjata.

Pärast tööd sõitis ta jälle haiglasse. Regina juurde teda ei lubatud. Arst suhtus üldse temasse kuidagi vaenulikult, kordas, et patsient vajab rahu, kuni plahvatas lõpuks, et abort on ainult meeste arvates tühine asi.

Õeldu tegelik tähendus jõudis Rein Baumanni teadvusse alles haiglast väljudes. Ta tahtis tagasi minna, kuid tundis äkki, nagu oleks rinnus kuristik avanenud, ja tal hakkas hirm. Veel tundis ta, et peab kiirustama, ja kuigi ta ei teadnud — kuhu, istus ta vabaks jäänud taksose.

Kõigepealt sõitis ta koju. Ta ei lubanud masinat ära, käis vaid korraks sees, lõi kas tüki saia ja lasi end Kadriorgu viia. Ta jättis takso ootama ja sumpas pargisoppi, kus nad kunagi, kui kõik oli veel hästi, käisid Reginaga jalutamas. Ta mäletas, kuidas nad siin kord oravat nägid, kuidas Regina taskust küpsise võttis, peeneks murdis ja oravat meelitas, kuni see tuligi oksalt maha ja hakkas Regina peost sööma. Regina tõstis sõrme huultele ja Rein Baumann vaatas hinge kinni pidades helepruuni loomakest, kes kiirustades põsed küpsisepuru täis toppis ning krabinal tagasi suure pärna otsa ronis.

Praegu oli varakevad, park oli raagus ja udune, röske taeva all tiirutasid lärmakad hakid. Rein Baumann poetas saiapururüütmilist lümme ja sõitis vanemate juurde suvilasse.

Aedlinnas põlesid tuled, köeti kaminaid ja kasvuhooneid, lõhnas suitsu ja komposti järele.

Baumanni elutoas tärisid kaks õmblusmasinat, põrand oli lappe täis... Vanemad ootasid individuaaltöösse puutuva seaduse ilmumist, seniks aga tegid nad poolsalaja õmblusvabriku tootmisjätkidest töökindaid. Isa ütles, et töökinnaste õmblemine on kõige kindlam äri, sest neid läheb inimestel alati tarvis, kuna töö on ainus asi maailmas, mis iialgi ära ei lõpe. Ema lüüdis naljatamisi, et nemad isaga on paar nagu kaks kinnastki.

Vanemad palusid, et ta veidi ootaks — isa õmbles parema, ema vasaku käe kindaid ja kohe pidid esimesed sada paari valmis saama —, kuid tunne, et ta kusagile lootusetult hilineb, kasvas ajuti lausa paanikaks ja Rein Baumann ei võtnud isegi istet. Ta vastas ühesõnaliselt, et pere elab hästi, kohvist keeldus, kurgid, redised ja kimbu kasvuhoonest murtud sooje nartsisse võttis aga vastu ja läks, kõrvus kahe õmblusmasina uut kurssi kuulutav tärin.

Bussi oodates ja tagasi linna poole loksudes vaatas ta alatasa kella, kuigi tal polnud kusagile kiiret: poeg oli ämma juures, kes säilitas sirge selja ja täieliku enesevalitsemise ka öösel, kui väimees talle juhtunust teatas. Kusagile polnud kiiret, ometi tundus Rein Baumanni, et igal sekundil on praegu kulla hind.

Ta istus... Siis tõusis püsti ja seisis... Siis istus uuesti... Siis

nägi ta helendavat plafooni, hüppas bussist välja ja pidas takso kinni.

Taksojuht lubas masinas suitsetada, palus vaid, et ta akna lahti teeks. Klaasi alla keerates meenusid Rein Baumannile gaasilõhn ja purustatud aknad, talle näis, et takso sõidab veelgi aeglasemalt kui buss, ja ta mõistis, et ei tohi praegu koju minna. Ees tuttavat sooja valgust näinud, otsustas ta, et võtab aja maha. Ta polnudki seda enam ammu teinud.

Kui ta paar tundi hiljem samas kohas juhuslikult samasse taksoisse istus ja taksojuht ütles, et baari minnes oli tal suur kilekott kaasas, mõtles Rein Baumann, et nii tekivadki mämlulüngad. Kõike järgnevat mäletas ta aga väga selgelt, nagu oleks ta iseennast täiesti kainenena kõrvalt jälginud. Seda, kuidas Heidi-nimeline elurõõmus tüdruk, kelle ta baarist kaasa võttis ja kes kõiki tundis, uuesti uksest sisse trügis ja mõne aja pärast tema kotiga tagasi tuli; Heidi pingul tagumikku, kui tüdruk masinasse ronis, ja hämaruses helendavaid hambaid, kui ta kotist pika kõvera kurgi leidis, ise otsast hammustas ja ka temale ja taksojuhile pakkus; mäletas, kuidas ta sellele Heidile peale pooliku kurgi veel kolm nartsissi kinkis, taksojuhile raha andis ja palus, et see tüdruku koju viiks, sest kui nad hoovi sõitsid ja ta oma korteri pimedaid aknaid nägi, tundis ta jälle, kuidas rinnus läks külmaks.

Agas Heidi ei tahtnudki koju. Ta hammustas kurki ja nõudis, et Rein Baumann hoopis oma kodu näitaks, nagu nad baaris olid kokku leppinud. Nad vaidlesid kaua, Heidi naeris nagu pöörane, taksojuht hakkas juba tagedaks saama, sest tüdruk toppis talle kogu aeg näritud kurki nina alla soovides, et taksojuhtki sellest ühe tubli punnsuutäie hammustaks. Lõpuks nõustus Heidi sõitma «Olümpia» hotelli juurde, aga ainult tingimusel, et Rein Baumann kaasa tuleb. Nii uhke mehega polevat kusagil piinlik ennast näidata. Rein Baumannist jäigi ta «Olümpia» trepile lehvutama, kurgijupp ühes, kolm nartsissi teises käes. Edasi sõideti Regina juurde, sest Rein Baumann tundis, et ei saa Reginat nägemata enam elada.

Kiirabihaigla peauks oli suletud, terve majatiib oli pime, kuid ta tagus vastu ust, kuni valgus süttis ja unine lumivalges kitlis naine vestibüüli tuli. Nüüd oleks pidanud sellele naisele midagi väga head ja arukat ütleva, Rein Baumann oli need sõnad sõidu ajal isegi valmis mõelnud, kuid valus spasm nõõris nagu silmusega kõri nii kinni, et ta ainult lilli ja redisekimpu suutis näidata. Need külastuse juurde kuuluvad materiaalsed atribuudid ei veennud: naine muutus küll väga ärksaks, aga läks kohe minema — valgus kustus.

Rein Baumann kolistas veidi, lasi takso ära ja otsustas kogu hoonetekompleksile ringi peale teha, sest haiglal pidi kindlasti veel mingi sissepääs olema.

Varsti leidiski ta maa alla viiva kaldtee lõpust madala raudukse, kuid ta teadis, et siia ei maksa koputada: siit oli ta alles talvel ühe parteiveterani vastu võtnud. Siis kuulis ta lähenevat sireeni, ronis libi-

sedes ja kukkudes jäätunud süvendist välja ja tormas reanimatsiooni-
auto järel lõpuks avastatud sissepääsu poole, mille ees juba sähvis tema
järel saabunud miilitsamasina sinine vilkur.

Kiri saabus esmaspäeval, kuid Rein Baumannile anti seda lugeda
alles teisipäeva hommikul. Kõik oli õige . . . Ülem ütles, et ta ei usu
oma silmi. Rein Baumannile meenus, et sedasama oli tema töötõendit
vaadates öelnud ka kainestusmaja korrapidaja. Ta mäletas, et väsinud
ohvitseril oli temast isegi nagu kahju, kuid kord on kord, kõik on
üks: maailm on ümmargune nagu pitsat, kõik meie teod jõuavad lõpuks
paratamatult ühel või teisel viisil meie juurde tagasi, allkirja andes
me aga petame ennast, kui arvame, et kinnitame sellega oma isik-
likku tahet. Kõik oli õige, kõik oli üks . . . Mitte keegi ei mõistnud valu,
mis lainetena tuli ja enda alla mattis, keegi ei näinud rinnus haigu-
tava kuristiku põhja.

Ülem vaatas paberit, milles teatati, et Baumann, Rein Evaldi
poeg on veetnud õõ kainestusmajas. Kord oli kord. Sündinud fakt
tuli võtta teadmiseks ja sellest omad järeldused teha. Ülem ei teadnud
veel — millised.

Rein Baumann mõistis, et napp, pitsati ja allkirjaga kinnitatud
ametlik informatsioon ülemat ei rahulda, et ta ootab üksikasju: konk-
reetsete nimede ja paikadega seotud pikantset lugu, tiirase usutaganeja
nõretavat pihtimust, mis lõpeb enesepiitsutamise ja täieliku patu-
kahetsusega ning võimaldab ülemal karm-isalikult rääkida unarusse
jäänud kasvatustööst, tunda juba veidi leebemal toonil huvi Rein
Baumanni kauni naise ja perekonnaelu vastu, sest kõik me oleme ini-
mesed ja kõik siin taeva all on kausaalsetes seostes, ja pärast, kui
seegi valdkond on ammendatud, lubab tal oma lõplikult pilastatud
alluvale anda mõningaid lootusi tulevaseks andeksanniks, mida
pole küll sugugi lihtne ära teenida, sest sellist häbiplekki nagu kaines-
tusmaja saab maha pesta ainult oma egoistliku mina täieliku hülgamise
ja jäägitu pühendumisega meie ees seisvate suurte ülesannete lahend-
damisele.

Rein Baumann teadis, et igas mängus on omad äraproovitud reeg-
lid ja lunastus sõltub kahetsuse määrast, kuid mingi kuues meel ütles
talle, et käes on see viimane piir, mida ei tohi ületada, sest sealpoolt
pole enam tagasiteed. Ta vaikis, kinnitas paberile osutades lühidalt,
et kõik on õige ja midagi enam pole tal lisada.

Ülem oli oodanud küll midagi muud, kuid ei kaotanud pead. Ta
luges paberi veel kord läbi ja hakkas äkki ise kahetsema. Tal olevat
väga kahju, ütles ta, et võib-olla mitte alati pole ta suutnud täies
ulatuses kõigi osakondade tööd koordineerida, aga kui Rein Baumannil
on tulnud selle pärast rohkem vaeva näha, siis palun öelgu seda. Ta
kahetsevat, et pole võib-olla oma alluvate kõigi probleemidega päris
kursis, aga tema kabineti uks polevat lukus, tema isiklikult olevat
alati valmis inimesi ära kuulama. Koputage ainult ja teile avatakse.

Lõpuks arvas ülem, et Rein Baumanni joomingu varjatud põhjuseks võisid olla ehk mingid osakonnasisesed pinged. Ta olevat nagu midagi kuulnud. Tal ei sobivat küll ennatlikult vahele segada, sest inimsuhted on väga delikaatne asi. Seda enam, et tal puuduvat piisav informatsioon.

Alles nüüd mõistis Rein Baumann, et on veel üks tee lunastusele. Ta tundis lausa füüsiliselt, millise naudinguga ülem oma potentsiaalset nuhki kompab; tal hakkas kõdi ja ta pahvatas naerma. Sellega oligi jutuajamine lõppenud.

Juba samal õhtul hakkas tal kergem. Rinnus haigutava kuristiku põhjas oleks nagu veesoon avanenud, millest immitses uut jõudu. See jõud aitas tal vastu võtta nii aknaklaasija kui ka haiglast saabunud Regina, ega kadunud enam ka siis, kui ta madalamapalgalisele töökohale üle viidi ja saabus sõjaväekutse. Naiste nõuandla prohvetlikus tõendis ennustatud väike lunastaja polnud sündinud ja nüüd pidi isa ennast ohvriks tooma. Kuid ametlikult polnud kellelgi ei nõuandla ega Baumannide vastu mingeid pretensioone, sest abort ja sellele järgnenud enesetapukatse olid haiguslugudes registreeritud. Kõik oli õige, kõik oli üks: maailm oli ümmargune nagu kroonupitsat . . .

Kõik jäi ütlemata . . . Nad seisid magamistoas, laubad koos, ja ta tundis, kuidas Regina väriseb, aga sõnu polnud. Nad seisid elutoas ja esikus ja lõpuks hoovis, kus poeg lapsevankris magas, ja Rein Baumann tundis, et nüüd väriseb ka tema, aga sõnu polnud ikka ja võib-olla polnudki neid sel hetkel tarvis, sest sõnadki vajavad aega, nagu kõik elav vajab kasvuks ja küpsemiseks aega.

Sõnad tulid hiljem . . . Sel ajal, kui teda mõõdeti ja kaaluti, kui möödunud aastast tuttav blond naisarst haamrikesega ta põlvi ja küünarnukke koputas ja seejärel külma haamrivarrega ta kõhu reflekse kontrollis, kirjutas Rein Baumann Reginale juba esimest kirja.

Õelda oli palju ja kiri katkes vaid korraks, kui buss sõjakomisariaadi eest liikuma hakkas ja Rein Baumann kutsealuseid saatva rahva hulgas äkki Reginat nägi. Nii talle igatahes tundus. Ta tormas ukse juurde, kuid buss ei peatunud; ta hää kadus teiste kutsealuste vile ja huilgamise sisse. Nad olid väga noored, peaaegu poisikesed, ega teadnud, mida nad teevad. Ta andis neile andeks ja jätkas oma kirja.

Mõni aeg hiljem kirjutas ta Reginale juba pikast rongisõidust Jäämere äärde, tuhandepäisest põdrakarjast, mida mingi hõim, vist saamid, läbi tundra kusagile ajas; kirjutas väikesest jäävangis poolsaarest, mis ta lõplikuks teenistuskohaks sai, oma kaaslastest . . . Ta ei oodanudki vastust, vaid aina kirjutas. Tal oli nii kergem.

Oli ka asju, millest ta ei kirjutanud.

Rein Baumann ei kirjutanud oma naisele hirmsast heledast tulest, mis kõik paljaks põletas, kui rakett startis. Seda, mis juhtub seal, kuhu

ta oli sihitud, oli isegi raske ette kujutada. Õnneks oli tegu õppelaskmisega ja Rein Baumann mõtles pimestatud silmi varjates, et see on terve inimsoo õnn.

Ühel päeval sai ta paki. Kuigi aadress oli kirjutatud vene keeles, tundis Rein Baumann ära Regina selge püstise käekirja.

Väikeses kastis olid villased sokid, labakud ja kotitäis piparkooke. Põhjas oli postkaart. Regina soovis talle head uut aastat, poeg oli värvipliitsitega üle kõige kritseldanud oma sõnumi. Rohkemat polnudki tarvis . . .

Nad sõid rehetoa. Regina oli sel päeval perenaine. Ta liikus vaikselt ümber pika heledaks küüritud laua, tõstis suppi, lõikas leiba, kallas mannergust piima . . .

Oli väga soe. Isegi laua otsas keskendunult suppi helpiv ülem oli vööni paljas. Tema kõrval istusid Heidi ja tuttav taksojuht. Rühma-kaaslaste vahel olid täna ehitusmaleva söögilauas veel isa, ema ja ämm, nende vastas aga sõjaväekaaslased Mussa Džusubalijev ja Algis Jankunas. Ämm jahutas hoolikalt igat lusikatäit, toitis süles istuvat lapselast.

Oli väga soe. Rehetoa uks oli pärani, õuel rapsis ja puristas parmusid tõrjuv Miira.

Äkki katkestas ülem söömise. Ta püüdis supis ujuva kärbse lusikasse, tuli ja andis Reginale, kes parajasti Rein Baumannile piima kallas, heleda laksu vastu tagumikku. Rein Baumann nägi Regina silmi, nägi, kuidas kõik teisedki söömise katkestasid ja tema poole vaatasid.

Rehetoa alanud kähmlus jätkus kambris, kuhu Algis Jankunas nad igaks juhuks lükkas. Sealt kukkusid nad läbi mingi ukse juba komsolikomitee heledasse koridori. Ülem sai esimesena jalule ja tormas lipsu lehvides minema. Rein Baumann üllatuseks oli tal juba korralik ülikond seljas. Tema ise oli veel ikka ainult džiinides.

Välisukse nõgise klaasi taga möllas tuli. Kõik ülejäänud ukSED — ka see, mille taha ülem kadus — olid suletud, kuid Rein Baumann ei tundnud hirmu: tal tarvitses vaid koridori lõpus helendavale seinale läheneda, kui sellesse praod tekkisid. Mureneva krohvi alt tulid nähtavale punased tellised, müür lõi vankuma ja siis oli ta vaba — valgus pimestas silmi . . .

Oli hele päev. Ta seisis künkal, mille jalamil kasvasid suured puud ja voolas oja. Regina oli juba siin, seisis põlvini vees ja pesi nägu. Pärast, kui ta kaldale oli tulnud ning kittelkleidi selga oli pannud, tõstis ta sõrme huultele ja hakkas imikule rinda andma.

Rein Baumann vaatas oma naist ja kauaoodatud teist poega, mõistis, et kõik tema möödunud ja tulevased vaevad on saanud mõtte, ja teadis äkki, et tuleb aeg, kus poeg lohutab nii teda kui ka polaaröö hirmsas pakases mägiaasu ja kodukišlakki taga igatsevat Mussa Džusubalijevit; nii Algis Jankunast, kes aeg-ajalt salamahti suurel laeva-

õnnetusel hukkunud pruudi pilti vaatas, kui ka Saška Nesterovi, kelle vend Herati lähistel miinile astus — kõiki. . .

Ärgates avastas Rein Baumann, et istub vahtkonnaruumis laua taga ja hoiab peos tähekujulist piparkooki, millele olid magusa glasuuriga nina, suu ja silmad tehtud.

Ka doominot mängivad poisid krõbistasid piparkooke. Saša Nesterov pakkus talle teed. Ta ei tahtnud teed. Ta ei tahtnud üldse midagi, sest lõpuks ometi oli tal kõik olemas. Ta tiris vildid uute villaste sokkide peale, ajas kasuka selga ja läks välja.

Oli väga külm ja väga vaikne. Ja kummaliselt valge. Kogu taevas helendas. Sätendav valgus muutis värvi, murdus ja voogas, muutus läbi kõikvõimalike toonide põhjatult mustavaks kõiksuseks ja süttis uuesti heleda leegiga põlema.

Rein Baumann püüdis meenutada, mida talle koolis virmaliste kohta oli räägitud, aga mitte midagi ei tulnud meelde. Jäid vaid hinge ülendav kordumatu ilu ja rõõm selle nägemisest . . .

JUHAN VIIDING

Kaotati. Ei leita. Tuleb ise välja

Kell näitab kehtivat aega. Päike ei hooli sest, ega kuu, kelle kumerus oli öösel vasakult valge, siitpoolt vaadates, mõistagi. Siitpoolt.

On niisiis aastaaeg. Isegi nahkhiir kuuleb, et südatalv.

Seega siis 22. juuli. Üheksateistkümnes sajand, pluss-miinus 88 aastat. Kaheksaküindseitse.

Munad tulevad poest, alevipoest, kui on; piim pudelist — on!

Juust Pealinnast. Sain Emmentali!

Emme! Issi!

Rannarahvas, mererand. Merepiir. Ka paadialusel puudub paat.

/Oma väikses valges paadis ja nii edasi/

Jäälõhkujad, külmutustraalerid toodavad kaugetes vetes.

Tuhanded mehed ei tea, kuhu panna oma elu, käed ja silmad.

Selja taha?

Mõelda, kui vaikne, issand, kui ilus. Niinimtühi. Vanatühi.

Kõik need aastakümned. Kirjanikenike kujundikski kõlvanud.

Piiririba, piirivöö, piiripealne. Piiritusevedaja.

Piiri-pääri pääsuke.

Meil piiriäärne tänavas — /küll kuis/nii armas olisee. Oli-See.

Õli-See. See on See Wald, kus minu häll!

Piirikivi kiviktaimlailuks, tiluliluks.

Kus Kala on?

Kala on vait tõesti.

Kala kauge, kättesaamatu kui Põhjatäht. Kaugel, sügaval kättesaamatu.

*

Üks kalake siin ilmas on. Kutsus kokku külalisi.

Üks kalamees raius üht jämedat tala. Üht ritva.

Kuidas kalamehed elasid?

*

Olin kahe-aastane

kui kaotati maakonnad

ja vallad. KaotaTI. Varesele valu. Mustale linnule tii-tii tihane.

Võib-olla eksperimentaalselt avastatakse tagasi. Julged!

*

Mõtles või ära mõtle
Aidata keegi ei saa
Tundmata tõelist huvi
Asjade tagamaa
Hingeasjade vastu
Aiman aga ei näe
Nii nagu pime eesel
Komberdan üle mäe
Aga määratu jõuga
Haarab mind määramatus

Õpetaja viitab viiulile,
vaatab tüdrukule otse silma sisse.
Neil on väike vaheaeg,
nad kuuldavalt ei helise.
Ära unusta siis sõrmeküüsi
lühikeseks lõigata,
muidu võid sa vigastada keeli.
Tüdruk hoiab sõrmeküüned korras,
lõikab kääridega, veidikene viilib.
Väike viilikene liigub mööda küüsi.

Siis on koolimaja keldris
püssilaskmistund.
Tüdruk püüab ületada hirmu
purukslastud tagaseina ees.
Tal on tunne, et säääl seisab inimene.

Märklaud tagaseinas samast paberist,
millel igavene Elu Sõna.

Need tüdrukud ja poisid
säääl kooli lasketiirus
on kasvatuse liikuvad objektid.
Need ainsad hingelised
sellel lahingväljal.

Apteek

Öökell — see salapärane sõna. Mustad tähed valgel emailsildil.
Hämarus, suletud uks. Tagaruumidest immitsev valgus. Öötuli.
Võib-olla laualamp, vaskse, rippuva lülitiketiga — tõrvikut hoidev
käsi?
Marmorplaatidest lett.

Mõtlesin, kas tõesti ainult öö võib helistada — samas taipasin, et ööl ei ole kätt; ööl on tiivad, hõlm ja vari.

Mustad tähed valgel sildil, neli kruvi ühtepidi, sooned üles rööbiti.

Öökell — minust jäi ta puutumata.

Palju oli neid, kes helistasid.

Neile avati.

*

Nüüd hakkas taipama.

Kes? Mida?

Keegi. Midagi.

Ja siis: sai aru, et pööningud ootavad.

Sai aru, et valvavad lakad,

et täituvad keldrid,

kojad ja hoovid,

meri ja maa.

Tuimenend taju taastub,

selgineb hägune meel.

Pööriöö

võtab viimast

äratades.

Annab viimase

ärganule.

Ja saadab oma lapsukesed laiali

kasvatama enesesse inimesi,

kes võiksid mitte kuuluda

kuhugi,

kuhu nad ei kuulu.

Ja kes ei arva iial kokku,

kui palju on üks

liita seesama.

EI ILMU

Ühel kevadhommikul vara võib näha sellist pilti: nimetu linna nimetule väljakule sammuvad sõnatult kogu maailma kinematograafias ära-kujutatud, äramängitud pühakud, märtrid ja suurvaimud.

Pühakud, märtrid ja suurvaimud tulevad väljakule kokku. Ime, nad mahuvad ära. Väljakuäärsed majad taanduvad. Keegi ei puuduta üksteist. Kuuleb ainult hingamist ja samme, mõned linlased kuulevad oma südametukseid, paljud ei usu oma silmi.

On see ilmutus? On küll.

Siis tulevad filmimehed. Näevad ja filmivad ära. Võtavad nähtu üles. Mõnedki arvavad: ah siis jälle jälle jälle jälle käivad ajaloolise ainega filmi võtted. Et tehakse filmi «Kõigi maade pühakud tulevad Heina Turule».

Mõnedele tundub asi liiga imelik. Kõik suured surnud on liiga elavad, liiga ehtsad selleks, et olla palgalised kostüümikandjad.

Kõik oma rahvusest ja rassist ja eri ajastutest. Ükski neist ei kõnele. Või ei kuule ma. Võib-olla pole mul kõrvu.

Keegi ei räägi, keegi ei laula, keegi ei naera, keegi nutab.

Aga nad on seal platsil.

Kaamerad käivad, kümned kaamerad. Valgus on võimas. Valgus on taevane. Prožektorid jäävad pimedaks. Valgus tuleb teiselt poolt. Pühakud, märtrid ja suurvaimud lähevad väljakult ära. Lähevad ära ka teised, lähevad filmimehed — ja naised. Öö juba käes. Kuhu küll kadus see päev.

Hiljem, hämarais ilmutustubades selgub, et filmilindid on puhtad, keegi ei jäänud peale — järelikult ei olnud. Rahvas väidab, et nägi — topime suu tal kinni, ütleme — pole olnud. Anname käsu, et polnud. Keegi ei saagi teada seda, mis peale ei jää.

Kirjeldused ei aita, tunnistused ei loe.

— — —

Tütarlapsed-näitlejannad, kodanikud noorehärрад; olge valmis, kabja-plagin kostab. Kahel kabjal kappab Vana ise, kappab kohale ja ütleb: Mängid poetessi! Sedasama jah. Kuulsid õieti. Tead ju küll, kuidas see käib. Või ei tea? No küll sa teada saad! Ah ei taha? Hakkad tahtma. Noormees, palun, teile Äraandja roll, teie kehastate Lunastajat. Kehastate, pidage meeles.

Ka ei taha?

Humanismi vastu, jah? Inimarmastuse vastu kah, jah? Vägivalla poolt vististi. No nii.

Õelge, rahvas, mis me teeme selle jätisega, selle loobujaga, keeldujaga? Teie, teie, rahvas. Mitte meie. Mitte mina. Ei, me pole mõrtsukad. Esialgu jätame ta ellu. Oleme ju haritlased. Suurem osa meist on väga vaimsed, peene maitsega. Mõistame ta mängima enesetapjat. Lõpp on ehtne. Kunsti huvides, tõe huvides, sinu huvides, rahvas, keda teenin.

Niisiis, noormees — teie roll on teada: Enesetapja. Vântame kaua, teil on aega. Oleme rääkinud. Teadke, et lõpp on ehtne.

Päriselt.

KRISTIINA SINIJÄRV

RÄNDAJA

Ta oli hommikust saadik käinud ja uduvihmas endalegi märkamatuult läbimärjaks saanud. Täiesti ilmselt oli ta eksinud. Ainult üdini tungiv külm takistas teda samblale viskumast ja kõike kuradile saatmast. Siis sattus ta teele. Algul oli see peaaegu märkamatu, hiljem viis inimeste eluasemeni. Elamine paistis korralik, mitu hoonet taraga ümbritsetud platsil. Värava juures seisis aasta kuuene asjaliku moega poiss, kes rännumeest nähes teatas:

«Äh, siin sa siis oledki! Kobi kohe sauna!»

«Ja mis sina siin teed?» oli kõik, mis üllatunud rändur endast välja suutis pigistada.

«Ma ju elan siin!»

Poiss jäi välja. Mees astus läbi esiku sauna eesruumi. Ruum oli luksuslik. Mees vaatas üle ukse sauna, see oli kuum kümmekonna parajalt paksu mehe vastuvõtmiseks.

«Tohhoo kurat,» ei osanud ta paremat öelda ennast riidest lahti võtma hakates, «ruumikest na paljuvõitu.»

Ta polnud tagaruumis veel soojaks läinud, kui eesruum täitus paljude inimeste jutukõma ja askeldamisega. Üksteise järel hakkas saunalisi juurde tulema. Kõik näisid üksteist tundvat, olid kuidagi iseäralikult soliidsed ja viisakad, üllatavalt klanitud — igatahes ei vajanud nad sauna pesemiseks. Rändajat ei paistnud nad märkavat.

Rändaja tundis ennast halvasti, must ja higine ses elegantses seltskonnas. Ta läks eesruumi mõtteid koguma.

«Kust teie siia saite,» küsis talt range häälega pikk kõhn mees, kes just kavatses sauna siseneda.

«Poiss saatis sauna.»

Pikk pomises habemesse midagi, mis võis vanduminegi olla, ja avas välisukse.

«Ardo,» hõikas ta õue, «et see viimane oleks. Ja otsemaid korista see ilgu siit ära!»

Mees kadus sauna. Siis tuli poiss eesruumi, viskas pika pilgu rändurile ja käsutas:

«Tee, et kaod!»

«Minu toas võid riidesse toppida. Uks on paremal,» lisas.

Rändaja võttis asjad, läks läbi esiku õue ja mõne sammu kaugusel asuvast uksest pisikesse tuppa. Ta oli segaduses. Ihu oli märg, käetätti polnud. Ta viskas asjad käest poisi voodile ja hakkas tasapisi riietuma. Pluusi ei olnud. Ta pani muu selga ja kavatses pluusi otsima minna. Tuppa tuli poiss.

«Kui sa kohe ei kao, ajan sulle Karu-Liina kallale, nii et sust märga plekkigi järgi ei jää,» teatas ta rahuliku enesekindlusega.

Mehel kihvatas. Nüüd küll oli tema mõõt pilgeni täis ja pluusi pole talle ka vaja.

«Et mu pluus teile kõigile kurku kinni jääks,» ütles ta, pani jopi maika peale, võttis seljakoti ja läks.

«Et sul jaapani vihmavari kõhus lahti lööks,» kuulis ta poisi vastust, kui tema juba teel oli ja poiss suure musta koera seltsis väraval seisis.

JAAKKO HALLAS

LUMENÄGEMUS

Jahedast päikesest kilgendav legendik metsa ja tsooni vahel, tuuline, libe . . . Salkkond m õ r t s u k a i d — see nimi jääb külge ka pärast karistusaja lõppemist — raiub jäässe auku. Siinsamas seisab vaht kasukas ja viltides, eemal lõkke ääres konutab paar tüüpi. Kui nüüd püssimees viskaski vahialuste ette paki kõige odavamaid paberosse, mida üldse toodetakse, ikka jõuaksid nood kohe kanna peale pista. Sellegipoolest jäetaks töö, tõmbutaks tule ümber, küpsetataks kartulit ja näritaks küüslauku, hinnatut kallisvara, räägitaks rõvedusi, tehtaks jõhkral nalja, oldaks oma lauludes ühtaegu küünilised ja hellameelsed — kui nad mööda metsa lähevad, kaks linnamoodi riides vanainimest, mees ja naine, tordikarp näpus, pole vist keelusilti märganud. Lähevad kaldjoones üle välja, ettevaatlikult, kobamisi, pelgavad oma haprunud luid. On hädaldav, ei põrmugi üksmeelne rühkimine: ikka leiab üks, ikka teine, et veel pole hilja tagasi minna. Iga tõrge vallandab kaaslases kiusliku, hämmastavalt jõulise vastuseisu; teekonda pooleli ei jäeta. Aga väli ei olegi suur, igatahes pole ta väärt neid kurnavaid ponnistusi, seda erkude ja meelte kulu, mida inimesed temasse matabad. Uskumatu, koguni mõttetult vaatepilt paikse asustusega laiuskraadidel! Keegi teine möödujaid ei näe. Hiljem järele mõeldes: eks ole see juhuslik, miskipärast ometi tuhmumatu killuke pärit vaid hõredast variilmast, tsifirriuimas jamps, mis lohutute aastate vältel lausa käegakatsutavaks tõelisuseks selginud.

Aga ometi — nad olid nagu mu ISA ja EMA!

ANNES IHOMA

Sa pole ikka veel õppinud pliitseite teritama

kas sa ei mäleta mis tähendus on pliitsite teritamisel
sa pole siis lugenudki ei ära vaidle sa oled
sinu pliitsid peavad alati hästiteritatult ette
näidata olema muidu ei saa sinust midagi märkimisväärset
tahad sa või ei taha nad peavad olema hoolsalt
surmavalt teravaks ihutud nii kõvad poolpehmed
pehmed sul tuleb ise õppida neid kannatliku
ning aina teravduva vaimuga lihvima see on
alus kogu järgneva edu ja edasijõudmise sul on
vaja kõikvõimalikeks olukordadeks valmis varuda varakult
ettenäitamiseks et sind võidaks usaldada et sa
tunneksid ennast nagu
sa võiksid neid kunagi ka mitteteritamiseks
kasutada

Metoodikud

nad jagunevad vaatajateks ning näitajateks
vaatajad veel ei näita mispärast nad ongi ohtlikud
näitajad ei vaata mida nad näitavad või õigemini
võivad küll vaadata aga sellegipoolest mitte näha seetõttu
on neid kõiki mõeldamatult raskem jagada nägijateks ning
mittenägijateks me ei ole veel leidnud vahendit
nende sisemusse vaatamiseks me näeme ainult neist
väljaspool kulgevat toimuvat seda mida nad teevad nad
vaatavad või siis näitavad neil on avad millede kaudu
võib väljastada või vastu võtta nad teevad seda hulgaliselt
meeletutesse annustesse kogunevana meil on andmeid et
ühes või teises suunas liikudes liiga kaugele sest
nad on suhteliselt pikaealised kaob meil ülevaade või
kontroll või mõõt kui ohtlikuks nad selleläbi on
juba muutunud see õieti ongi ainus näitaja
mida sooviksime näha kuid kuis oskaksimegi
meil pole mingeid mõõtmeid ette näidata me ei
tea millest alustada me
vaatleme

isad lähenevad üksteisele
tõstavad käed küünarnukist kõverdades
peod vastu suruvad me oleme siis kokku leppinud
või
kuigi
kuid kas maksab enam asja taas keerulisemaks nii
lihtsa liigutuse puhul nagu
käepigistus ei ole võimalustki
isalikult naeratades
silmad tuhandetes välgatustes kelmikaiks tukslemas
higiste pihkude kontaktpind elektritakistus -mahtuvus
paremaga
kindlasti paremaga taktitundeliselt eemal hoides
vasemaid siit mängust vabandades justkui mõttes jättes
haakumiseks võimalusi teisigi kaks
normaalmõõtmetes inimest
kaks meest kaks isa kaks
kildu põlvnemiste otsatuist ahelaist
kellestki kui juhuslikud ajas möödaminejad
servad lõikuvatest ruumidest kui
hetke laubal sööbiv hieroglüüf

nad teevad koos selle märgi
ning lahkuvad kaduvusse
uutesse aegadesse ruumidesse sugupõlvedesse märk
kuid jääb
kordama ennast sündivates süttivates muutuvates
kustuvates sattumistes ja möödapääsmatustes noogutades
iseendale oma selguse ning kõikelubavuse märgiks mõeldamatutes
arvühikutes kuni on jätkumas isasid kuni on käsi paremaid
märk
ajast ruumist mõõtmistest väljaspool
märk
mittemillekski

MATTI MOGUČI

Sina

sa oled süütu nagu valss nagu vabandus
puhas nagu lumine teemant nagu pyha abieluvoodi valevus
karge nagu taevas nagu kolmeteistaastase poisi armastus
su suus on ju
martsipanipehmust
kulmudes inglitiibade sujuvust
juustes öise mere kurgu kurinat
sus ei saa olla midagi
kurjadelt deemoneilt
pahadelt vaimudelt pärit
vaid
minu haige aju
võib midagi sellist kujutleda
peenike muie siivutul näol

* * *

jälgin taevatähtede liikumist
syndi ja surma
ah kuidas mind nende agoonia
hurmab
jälgin jäsemeid kuidas nad liiguvad seeliku all
mõttes kleiti nii mõnelgi kergitan
olen suur ja vägev nagu
orangutang

Lõhn

me armastame vaid
väikseid siniseid ja hulle
niidirulle
ja pillume neid tulle
ja pillume neid tulle
ja meie naer kui kostaks
kuhugile naer
ja meeles mõlgub kõik see

suure suve aeg
et tali see on läinud
ja kevadet ei tulnd
et pakane on valla
ja langeb laia lund
mu käes on niidiotsad
nad kuhugi ei vii
vaid õhus hõljub kotkas
tiri-liri-lii
kui nyyd end ära ostaks
ja sulle kingiksin.
sa põlgaksid mind prostaks
ja valiks sirelid
sest nende lõhn on meelas
sest nende lõhn on hää
ei teist nii võigast lõhna
tea mina ilma pääl
kui riputan end yles
su akna alla ma
ja mitu päeva seisnud
sääl olen vihмага

Suudlus

olen kavaler džentelmen olen
mitte mõni lihtlabane pätt
kahvli ja noaga söön alati lauas
rasvase suuga sääal suudlen su kätt

vaevalt veel suuremat naudingut ongi
sinu käel puhas ja pehme on nahk
laua peal jahtuda lasen puljongi
endal märg seljas kui kassil on nahk

suudlen ja suudlen ja lahti ei lase
aina muljun ja pigistan kätt
põlvili arm yhe surund hiiglase
on kellel veel põlvedel kaitseks salvrätt

BERNARD MALAMUD

ESIMESED SEITSE AASTAT

Tõlkinud Toivo Pilli

Kingseppmeister Feld oli kõrvallaua ääres töötava abilise Sobeli peale pahane, sest too ei pööranud tema mõtisklustele mingit tähelepanu, vaid jätkas hetkekski peatumata oma hullumeelset kopsimist. Ta heitis mehele solvunud pilgu, kuid Sobeli kiillaspea oli kummargil saapaliistu kohal ja ta ei märganud midagi. Kingsepp kehtas õlgu ning hakkas läbi pooleldi jäätunud akna taas vaatevälja matvat veebruarikuist lumesadu puurima. Aga ei õues tantsisklev valge hämu ega teda ühtäkki vallanud mälestus lumisest Poola külast, kus ta oli pillanud oma nooruse, suutnud Feldi mõtetest peletada Maxi, kolledžitudengit, kes oli ta meeles mõlkinud alates tollest varahommikust, kui ta esimest korda nägi poissi läbi hangede kooli poole rühkimas, ja kellest ta väga lugu pidas loobumiste pärast, mida noormees oli nende aastate vältel talvekülma ja suvekuumust trotsides teinud, — kõik selleks, et õpinguid jätkata. Hetkeks tuli kingseppa kiusama ammune unistus, et tal oleks poeg ja mitte tütar, ent see hajus peagi lumetuisku, sest Feld oli eelkõige teoinimene. Ometi ei saanud ta sinna midagi parata, ta lihtsalt pidi tolle rändkaupmehe poja usinust võrdlema Mirjami huvipuudusega hariduse vastu. Tõsi küll, tüdrukul oli kogu aeg raamat näpus, aga kui avanes kolledžisse astumise võimalus, ütles ta ei, parem otsib mõne töökohta. Feld oli teda keelitanud, osutanud sellele, kui paljud isad ei saa võimaldada oma lastele kolledžiharidust, kuid Mirjam teatas vaid, et tahtvat olla iseseisev. Sest mis on haridus muud kui raamatud, seletas ta, mida Sobel — kes hoolega klassikuid luges — talle nagunii soovitab. Tütre vastus valmistas isale rasket hingevalu.

Sajust ilmus kellegi kogu ja uks tõugati valla. Leti ääres tõmbas tulija märjast paberikotist paari vormituks kantud ning parandamist vajavaid kingi. Kingsepp ei suutnud esimesel pilgul meest ära tunda, aga veel enne kui selle näojooni võis selgesti eristada, käis tal taipamisvärin läbi südame: seal seisis Max ise, kohmetult seletades, milliseid töid ta oma vanade kingade juures teha soovib lasta. Feld kuulas tähelepanelikult, kuid ükski sõna ei jõudnud temani; sedavõrd kurdis-tas teda äkitselt pähe turgatanud võimalus.

Talle ei meenunud täpselt, millal ta oli esimest korda tulnud mõttele soovitada poisil Mirjamiga jalutama minna, ent kaalunud oli ta seda ilmselgesti rohkem kui ühel korral. Aga Feld polnud sõandanud oma mõttest kõnelda, kartes, et Maxi keeldumise puhul ei julgeks ta noormehele hiljem enam otsagi vaadata. Või mis saaks siis, kui vihahoos Mirjam, kes niigi aina iseseisvusest korrutas, hakkaks teda süüdistama nina võõrastesse asjadesse toppimises? Siiski, juhus oli liiga soodne, et

lasta sel niisama käest libiseda: tutvustamisest piisaks. Nad oleksid juba ammu võinud sõpradeks saada, kui nad oleksid vaid kusagil kohtunud, ja sarnasel juhul, kas polnud see tema ülesanne — isegi kohus — neid kaht kokku viia; ei midagi enam, üksnes ohutu vaikiv kaasteadmine, korraldades ettekavatsematut kohtumist metroos või vastastikust tutvunemist tänaval. Las Max ainult näeb korraks Mirjamit ja vestleb temaga, päris kindlasti ei jää poiss ükskõikseks. Mis puutub Mirjamesse, siis ei või tutvus toreda õpetatud noormehega mingit kurja teha kontorineiuale, kes päevad läbi peab viibima lärmakate proovireisijate ja napi haridusega tarneametnike seltskonnas. Võib-olla äratav noormees temas tahtmise kolledžisse minna, ja kui mitte — siinkohal jõudis kingsepa mõttekäik viimaks tõega silmitsi —, siis abiellugu ta koolitatud mehega ning saagu talle osaks parem elu.

Kui Max oma soove oli kirjeldanud, tõmbas Feld mõlemale kingatallale valge kriidiga suure «x»-i, tehes näo, nagu ei paneks ta seal haigutavaid auke tähelegi, aga naelajuurteni kulutatud kummikontsad märkis ta «o»-dega, ise hirmul, et on tähed segi ajanud. Max päris hinda, kuid meister kõhatas kurgu puhtaks ja küsis poisilt, Sobeli marulisest vasardamisest üle rääkides, et kas too ehk oleks nii hea ja astuks külgukse kaudu eeskotta. Üllatunud täitis Max kingsepa palve, ning Feld suundus talle järele. Nad vaikisid terve minuti. Mõlemad näisid mõistvat, et kumbki ei kavatse öelda sõnakestki enne, kui kõrvalruumis vahepeal lakanud toksimine uuesti kostma hakkab. Kui haamrilöökide kära tõepoolest algas, selgitas kingsepp rutakalt, miks ta soovis Maxiga kõnelda.

«Sellest ajast kui te kolledžis käite,» lausus ta hämaras koridoris, «olen ma teid igal hommikul näinud metroosse minemas, ja ma ütlesin endale iga kord: see on üks tubli noormees, kes tarkust taga nõuab.»

«Täna,» sõnas Max närvilise tähelepanelikkusega. Ta oli pikka kasvu, kentsakalt vibalik ja teravate näojoontega, kusjuures eriti hakkas silma kongus nina. Seljas oli tal suurevõitu pahkludeni ulatuv lõrtsimärg mantel, mis nägi välja otsekui poisi kondistele õlgadele heidetud vaip, peas aga niiskunud pruun kaabulodu, sama loppis nagu ta parandusse toodud kingadki.

«Ma olen ärimees,» jätkas kingsepp nobedalt, et oma kimbatust varjata, «sellepärast ütlen ma kohe välja, millest ma teiega rääkida tahan. Mul on tütar Mirjam — ta on praegu üheksateist —, igapidi väärt tüdruk ja nii ilus, et tänaval vaadatakse talle järele. Terane on ta ka, raamat alati kaasas, ja ma mõtlesin oma aruga, et võib-olla teiesugune haritud noormees . . . ma mõtlesin, et võib-olla teid huvitaks mõnikord sellise tüdrukuga kokku saada.» Seepeale ta naeris pisut ja tundis kiusatust veel üht-teist lisada, ent oli küllalt taiplik ning hoidis ennast tagasi.

Max vahtis üksisilmi põrandale. Ühe piinliku hetke jooksul ei öelnud ta musta ega valget, siis lausus: «Te ütlesite üheksateist?»

«Jah.»

«Ega teil pole midagi selle vastu, kui ma paluksin tema pilti näha?»

«Üks minut.» Kingsepp läks töötuppa ja ilmus otsekohe tagasi fotoga, mida Max valguse poole pöörates vaatas.

«Tõesti päris kena,» nõustus ta.

Feld ootas.

«On ta ka mõistlik — mitte mõni kerglane?»

«Ta on väga arukas.»

Pärast üürikest pausi soostus Max kohtumisega.

«Siin on minu telefoninumber,» pakkus kingseppmeister kiirustamisi tillukest paberitükki. «Helistage talle. Ta jõuab töölt koju kella kuue paiku.»

Max voltis sedeli kokku ja torkas pruugitud nahast rahatasku vahele.

«Aga kingad,» tahtis ta teada. «Kui palju need mulle maksuma läksidki?»

«Ärge tasu pärast muretsege.»

«Ma tahaksin lihtsalt teada.»

«Dollar... üks dollar ja viiskümmend senti. Poolteist dollarit,» arvestas Feld.

Silmapilguks tundis ta ebamugavust, sest harilikult võttis ta sellise töö eest kaks kaksikümmend viis. Oleks tulnud küsida tavaline hind, või teha päris tasuta.

Viivu pärast töökotta asutades ehmus ta kohutavast müra ja nägi Sobelit, kes täiest jõust tühja liistu tagus. Liist purunes, rauatükid põrkasid kolinal vastu seina ja kukkusid põrandale, aga enne kui maruvihane kingseppmeister sõnagi suust sai, oli abiline haaranud varnast kübara ja mantli ning tormanud lumesattu.

Selle asemel et Mirjami ja Maxi sõbrunemisele kaasa elada, oli Feldil nüüd suur mure. Ilma oma heitliku abiliseta oli ta kadunud mees, seda enam, et juba aastaid polnud ta töökoda üksinda pidanud. Kingsepp oli pikka aega südamega hädas olnud, mis ähvardas lõppeda kokkuvõttega, kui ta riskiks ennast liialt pingutada. Viis aastat tagasi, südameataki järel, oli tal tulnud vaagida kaht tulevikuväljavaadet: kas äri oksjonil maha müüa ja elada hiljem näljapajukil, või usaldada ennast mõne kaabakast abitöölise hoolde, kes ta lõpuks tõenäoliselt laostab. Kuid just kõige süngema masenduse hetkel ilmus ühel õhtul välja see Poola pagulane Sobel ja palus tööd. Ta oli kehvalt rietatud, kuid turjakas, kunagi blond pea oli paljaks kulunud, tal oli karm lihtne nägu ja leebed sinised silmad, mis kurbade raamatute lugemisel kergesti pisaratega täitusid; noorepoolne mees, keda peeti tunduvalt vanemaks — keegi poleks võinud arvata, et ta on ainult kolmkümmend. Tunnistades end küll kingsepatöös vähikuks, ütles ta, et on üsna taiplik ja võib töötada tühise summa eest, kui Feld talle ametit õpetaks. Lõppude lõpuks on kaasmaalasel vähem karta kui vähivõrralt, mõtles Feld; ta võttis mehe tööle, ja kuue nädala pärast lappis

pagulane jalavarje sama hästi kui meister ise, ning ei läinud kaua, kui ta mõõtnatut kergendust tundva kingsepa eest oskuslikult kogu äri-tegevust juhtis.

Feld usaldas teda kõiges, ja minnes töö juurest tihti juba ühe-kahe tunni pärast koju tagasi, jättis ta kogu raha laekasse, sest ta teadis — Sobel hoiab igal viimasel kui sendil silma peal. Pagulane oli hämmastavalt vähenõudlik. Üldse rahuldus ta piskuga, raha teda ei huvitanud; paistis, et teda ei huvita miski peale raamatute — neid laenas ta üks-teise järel Mirjamile lugeda, koos ohtrate ja kummaliste kommentaaridega, mida ta kirjutas oma üürikorteris üksildastel õhtutel mahukate plokkide kaupa. Kingseppa panid märkmed üksnes õlgu kehitama, sellal kui ta tütar luges neid neljateistkümnendast eluaastat peale pühaliku hardusega, lehekülj lehekülje haaval, otsekui seisaksid seal kirjas Jumala enda sõnad. Feld pidi hoolitsema, et Sobel kahju ei kannataks ja saaks rohkem, kui ta küsis. Aga ikkagi vaevas teda südame-tunnistus, sest palga tõstmisega ta peale ei käinud, ehkki tunnistas Sobelile ausalt, et too kindlustaks endale kenakese sissetuleku ka ükskõik kus mujal teenides, või isegi siis, kui ta omal käel töökoja avaks. Kuid abiline vastas kübeke tõredalt, et teised kohad teda ei tõmba, ning kuigi Feld eneselt sageli küsis, mis teda paigal hoiab, miks ta minna ei taha, — ei leidnud ta ometi paremat seletust kui see, et mees, kahtlemata ränga pagulaselu tõttu, lihtsalt kardab maailma.

Pärast lugu lõhnutud saapaliistuga otsustas Sobeli käitumisest ärritatud kingsepp lasta tolle umbes nädalapäevad oma üüritoas piinelda, ehkki ta enda jõud oli hädaohtlikult otsakorral ja äri kannatas kahju. Kuid saanud nii naiselt kui tütrelt mitmeid teravaid etteheiteid, läks ta siiski Sobelit otsima, nagu ta oli teinud ka ükskord varem, tegelikult päris hiljaaegu, kui abiline teab mis tühiasja tõttu ägestudes minema tuiskas — Feld oli ainult palunud, et ta Mirjamile nii palju lugemist ei annaks, sest tüdruku silmad olid pingutusest lausa punased; too vahejuhtum oli lõppenud jällegi eriliste tagajärgedeta: pärast jutuaajamist kingsepaga tuli Sobel tagasi ja võttis laua ääres taas oma koha sisse. Aga seekord, kui Feld vaevaliselt läbi lume kõmpides viimaks Sobeli maja juurde jõudis, — korra oli ta tahtnud saata Mirjami, ent siis muutus see mõte talle vastumeelseks — teatas uksele seisev matsakas perenaine läbi nina, et Sobelit ei ole kodus, ja kuigi Feld teadis selle jõletu vale olevat — sest kuhu oli pagulasel minna? — otsustas ta kokkusaamisest ülepea loobuda; võib-olla oli ta lihtsalt liiga kurnatud ja külmast kange, et kauplema hakata. Ta pöördus hoopis koju ning palkas uue abilise.

Nõnda sai asi joonde, ehkki Feldi jaoks mitte päris meelepärasel viisil, sest nüüd oli tal hulga rohkem tegemist, näiteks ei saanud ta hommikuti enam voodis pikutada, vaid pidi üles tõusma ja avama töökoja uuele abilisele, mustaverd tüübile, kes töö juures närvesöövate kriginat tekitas ja kelle kätte võtit usaldada ei tohtinud. Kuigi saapaid paikas mees üsna korralikult, ei teadnud ta naha hinnast ega sortimen-

dist kõige vähematki, nii et ka ostud pidi Feld ise tegema; lisaks tuli igal õhtul sulgemise eel raha kassas üle lugeda ning ukсед lukustada. Kõigest hoolimata Feld ei kurtnud, ta elas peamiselt Maxist ja Mirjamist mõeldes. Tudeng oli tütrele helistanud ning kohtumine määrati tuleva reede õhtuks. Kingsepp oleks küll laupäeva eelistanud, mis andnuks asjale suursündmuse värvingu, aga saanud teada, et reede oli valinud Mirjam, ei öelnud ta midagi. Päev ei olegi tähtis. Tähtis on see, mida ta kaasa toob. Kas nad sobivad kokku ja tahavad saada sõpradeks? Ta ohkas mõeldes, et möödub terve igavik, enne kui võib olla täiesti kindel. Ta tundis sageli kiusatust Mirjamiga juttu teha, küsida tütre arvamust, kas talle võiks seesugune noormees meeldida, — seni oli ta öelnud vaid niipalju, et Max on tema arust tore poiss ja et ta oli Maxile teinud ettepaneku Mirjamile helistada — kuid esimesel katsel sähvas tüdruk: kust tema teab. Ja õige see ju oli.

Viimaks jõudis kätte reede. Kui Max saabus, oli Feld halba enesetunnet kaevates alles voodis, ja mrs. Feld pidas paremaks temaga koos magamistuppa jääda. Mirjam võttis külalise vastu ning vanemad võisid kuulda nende jutukõminat — poisil oli madal kurguhääl. Enne lahkumist tõi Mirjam Maxi magamistoa uksele, viimane seisis seal väheke — pikk, veidi kühmus kogu, seljas jämedakoeline lotendav ülikond — ja tervitas kingsepapaari täiesti rahulikult; see oli kahtlemata hea märk. Ning Mirjam näis hoolimata pikast tööpäevast värske ja kaunis. Ta oli suuremat kasvu ilusa kehakujuga tütarlaps, meeldivalt avala näo ja kohevate juustega. Feldi meelest olid nad esmajärguline paar.

Mirjam jõudis tagasi pool kaksteist öösel. Ema magas juba, kuid kingsepp tõusis voodist ja leidnud käsikaudu hommikumantli, suundus kööki, kus Mirjam — tema suureks hämminguks — laua ääres istus ja luges.

«Kus te siis käisite?» alustas Feld heatujuliselt.

«Jalutamas,» vastas neiu pilku raamatult tõstmata.

«See oli minu soovitus,» tunnistas Feld kõhatusega, «et ta üleliia ei kulutaks.»

«Mul ükskõik.»

Kingsepp ajas pisut teevett keema ja pannud tassi sisse paksu sidrunilõigu, istus laua juurde.

«Kuidas õhtu oli,» õhkas ta väikese lonksu järel, «kas meeldis?»

«Polnud viga.»

Feld jäi vait. Tütar ilmselt tajus isa pettumust, sest ta lisas: «Esimesest korrast ei oska õieti midagi arvata.»

«Kas te saate veel kokku?»

Lehekülge edasi keerates lausus tüdruk, et Max oli teinud ettepaneku järgmiseks kohtamiseks.

«Millal?»

«Laupäeval.»

«Ja mis sina ütlesid?»

«Mis ma ütlesin?» kordas ta, ning hetke viivitanud, vastas: «Ma olin nõus.»

Pärastpoole küsis Mirjam Sobeli järele, ja millegipärast ütles Feld, et abiline on leidnud teise töökoha. Rohkem tüdruk ei pärinud, vaid hakkas uuesti lugema. Südametunnistus kingseppa ei vaevanud, ta oli laupäevase kohtumisega väga rahul.

Nädala jooksul sai Feld siia-sinna pistetud osavate küsimuste abil Mirjamilt Maxi kohta mõndagi teada. Teda üllatas, et noormees ei õpigi arstiks või advokaadiks, vaid kuulab kaubanduskursust, mis annab kraadi bilansiteooria alal. Feld oli natuke pettunud, sest finantssiste oli ta alati raamatupidajatega samaväärseks hinnanud ja oleks parema meelega näinud, et Max «tähtsamat elukutset» esindab. Aga varsti selgitas ta välja, et Riikliku Finantsosakonna diplomeeritud töötajad on väga lugupeetud rahvas, ja selle teadmisega läks ta saabuvale nädalalõpule kindlalt vastu. Askeldusterohke laupäev hoidis teda kaua töökojas kinni ja seetõttu jäi tal nägemata, kui Max Mirjamile järele tuli. Naise jutu järgi ei reetnud nende taaskohtumine midagi erilist. Max helistas uksekella, Mirjam võttis mantli ning läks — ja see oli kõik. Naine polnud tal just teravapilguline ja Feld ei hakanud rohkem uurima. Selle asemel jäi ta, ajaleht süles, Mirjamit ootama, lehele küll vaevalt pilku heites, niivõrd haarasid teda tulevikumõlgutused. Ta ärkas mõtetest ja avastas, et Mirjam on juba toas ning võtab väsinult kübarat peast. Tervitades tundis Feld järsku seletamatut hirmu ega söandanud kuidagi juttu alustada. Aga et Mirjam ise rääkima ei hakanud, oli ta sunnitud küsima, kuidas õhtu möödus. Tüdruk ütles midagi põiklevat, ent ilmselt otsustas ümber ja lausus: «Igav oli.»

Kui Feld oli selle mõru pilli alla neelanud ja tahtis põhjust teada, vastas tüdruk kõhklematult: «Sellepärast, et ta on läbinisti materiaalist.»

«Mida see sõna tähendab?»

«Tal pole hinge. Teda huvitavad ainult asjad.»

Isa mõtles tükk aega selle väite üle järele ja küsis siis: «Kas sa kohtad teda veel?»

«Ta ei palunud seda.»

«Aga kui paluks?»

«Ei.»

Feld ei vaielnud vastu, kuid päevade möödudes kasvas lootus, et tütar muudab meelt. Ta ootas poisi telefonikõnet, olles kindel, et tema elukogenud pilk märkab enam, kui Mirjam oskab tähele panna. Aga Max ei helistanud. Ta hakkas hoopis teist teed koolis käima ega möödunud enam kingsepa töökojast. See solvas Feldi valusalt.

Siis ühel pärastlõunal tuli Max kingadele järele. Kingsepp võttis eraldi asetatud paari riulilt alla. Ta oli need ise ära parandanud ja nii tallad kui kotsad said tugevad ja vastupidavad. Kingad lausa hiilgasid pärast puhastamist ja nägid välja nagu uhiuued, või isegi

paremad. Kui Max kingi nägi, jõnksatas ta kõrisõlm korraks ülespoole ning pilgus süttisid väikesed tulukesed.

«Kui palju?» küsis ta, hoidudes kingsepale otsa vaatamast.

«Nagu ma varem ütlesin,» vastas Feld nukralt. «Üks dollar ja viiskümmend senti.»

Max ulatas talle kaks kortsunud rahatähte ja sai tagasi vastvermitud pooledollarilise hõbemündi.

Ta lahkus. Mirjamist juttu ei tehtud. Tol õhtul avastas kingsepp, et uus tööline on teda kõik see aeg varastanud — ja sai südameataki.

Ehkki atakk polnud tõsine, lamas kingseppmeister kolm nädalat voodis. Mirjam soovitas Sobeli tagasi kutsuda, aga haigenagi sõdis Feld raevukalt selle ettepaneku vastu. Ometi teadis ta kusagil sisimas, et teist teed ei ole; esimene vaevaline päev töökojas veenis teda selles lõplikult, ning pärast õhtusööki vedas ta ennast aeglaselt Sobeli elukohani.

Ta läks jalgu järele lohistades trepist üles, kuigi teadis, et teeb endale liiga, ja koputas uksele. Sobel avas ja kingsepp astus sisse. See oli kitsuke vilets tuba, tänava poole avaneva üksiku aknaga. Kitsas magamisase, madal laud ja korratult seinte äärde kuhjatud raamatu-virnad moodustasid toa sisustuse ja viisid Feldi mõtted Sobelile endale, kes vähesele kooliharidusele vaatamata veidralt palju luges. Ta oli kord Sobelilt küsinud, mispärast too nii palju loeb, kuid abiline polnud osanud mõistlikku vastust anda. Kas sa oled üldse kunagi mõnes kolledžis käinud? Sobel raputas pead. Ta lugevat selleks, et teada. Aga mida ja milleks? oli kingsepp nõudnud. Sobelilt ei saanudki seletust, mis tõestas kindlalt, et ta suur lugemishimu tulenes selgest veidrusest.

Feld istus ja tõmbas hinge. Abiline leidis koha voodil ja toetas oma tugeva selja vastu seina. Ta särk ja püksid paistsid puhtad ning tõntsakad sõrmed olid kingsepatööst võõrdununa imelikult kahvatuks jäänud. Mehe nägu tundus kõhnunud ja kalbe, otsekui oleks ta istunud oma kambris luku taga alates päevast, mil ta kingsepatöökojast jalga laskis.

«Millal sa tööle tagasi tuled?» küsis Feld.

Meistri hämmelduseks lausus Sobel tormakalt: «Mitte kunagi.» Ta hüppas püsti ning sammus akna juurde, mis seisis röpase tänava kohal. «Mis hea pärast peaksin ma tagasi tulema?»

«Ma tõstan palka.»

«Kes su palka igatseb!»

Kingsepp teadis, et Sobelit palgaga ei meelita, ja jäi nõutult vait.

«Mida sa minult tahad, Sobel?»

«Ei midagi.»

«Ma olen sind ikka kohelnud nagu oma poega.»

Sobel avaldas ägedat vastuseisu. «Miks sa lased siis võõrastel tänavalt korjatud poistel Mirjamiga jalutamas käia? Miks sa minu peale ei mõtle?»

Kingsepp tundis, kuidas ta käed ja jalad jääkülmaks läksid. Sõnad takerdusid kurku. Lõpuks kõhis ta hääle puhtaks ning sõnas kähinal: «Mis on minu tütrele tegemist kolmekümne viie aastase kingseppaga, kes minu käest palka saab?»

«Mis sa arvad, mille pärast olen ma nii kaua sinu heaks töötanud?» hüüatas Sobel enesevalitsust kaotades. «Milleks ohverdasin näruste sentide eest viis aastat oma elust? Kas ainult selleks, et sinul oleks kõht täis ja katus pea kohal?»

«Mille pärast siis ometi?» tõstis ka meister häält.

«Mirjami pärast,» pahvatas Sobel, «tema pärast!»

Läks hulk aega, enne kui kingsepp öelda suutis: «Ma maksan töö eest sularahas, Sobel!» — ja uuesti võttis maad vaikus. Ehkki terve ta sisemus pulbitses erutusest, jäi Feldi mõte kristalselt selgeks, ning ta pidi enesele tunnistama, et oli Sobeli tundeid kõik see aeg aimanud. Ta polnud seda varjatud aimust kunagi teadvustanud, ta oli vaid kaude tajunud ja ühtlasi kartnud.

«Kas Mirjam teab?» Feldi küsimus murdus sosinaks.

«Teab küll.»

«Sa rääkisid temaga?»

«Ei.»

«Kuidas ta siis teada võib?»

«Kuidas ta teada võib?» kostis Sobel. «Ta lihtsalt teab. Ta tunneb mind ja minu südant.»

Äkitselt sai Feld kõigest aru. Ääri-veeri, ümber nurga, raamatute ja kommentaaride varal oli Sobel Mirjamile oma armastusest mõista andnud. See pettus tegi kingsepa kohutavalt vihaseks.

«Oled sa hull, Sobel,» ütles ta kibedalt. «Ealeski ei hakka Mirjam sinusugusele vanale ja inetule mehele minema.»

Sobel muutus raevust surmkahvatuks. Ta needis ja sajatas kingseppa, kuid järsku raputas ta keha nutuhoog ja silmad valgusid pisaraid täis, kuigi ta neid kramplikult tagasi püüdis hoida. Ta seisis akna all seljaga Feldi poole, käed rusikasse surutud, ning ta õlad vapused summutatud nuukseist.

Teda vaadates lahtus aegamööda kingsepa viha. Tal oli mehest ääretult kahju ja temagi silmad tõmbusid veekalkvele. Kui imelik ja kurb, et Hitleri põletusahjudest üle noatera pääsenud, õnnetutest läbielamustest vananenud ja kiilaspäisusele kalduv sõjapõgenik armub Ameerikasse jõudes endast kaks korda nooremasse tüdrukusse. Päevast päeva, viis aastat ühtejärke, istub ta saapaliistude taga, muudkui lõikab ja kopsib ja ootab, millal tütarlapsest saab naine, ilma et tal oleks pisematki võimalust oma südant sõnadega kergendada; tema osaks on ainult alistuv meelega.

«Ei, mitte just inetu, ma ei mõelnud seda tõsiselt,» lausus ta poolihääli.

Ja ta taipas korraga, et inetu pole mitte Sobel, vaid Mirjami elu, kui ta selle mehega abiellub. Tütrele mõeldes haaras teda iseäralik

ängistus, otseku oleks Mirjam juba Sobeli mõrsja — kingsepa naine ennekõike! — ja peaks leppima samasuguse eluga nagu ta emal on olnud. Ning kõik ta unistused tütre paremast elust, tema ränkraske töö, tema vaev ja mure, mis on laastanud ta südame, — kõik see on kulutatud tühja.

Toas oli vaikne. Sobel seisis akna all ning luges, ja huvitav küll, lugedes tundus ta nooremana.

«Ta on alles üheksateist.» Feldi hääl katkes. «Liiga noor abiellumiseks. Ootame veel kaks aastat, kuni ta saab kakskümmend üks täis, siis võid temaga rääkida.»

Sobel ei vastanud. Feld tõusis ja lahkus. Ta läks pikkamisi trepist alla, aga tänavale jõudnud, kiirendas ta libedast ning hämaruses teele tuiskavast salakavalast lumepihust hoolimata sammu.

Järgmisel hommikul, kui kingsepp raske südamega töökoja ust avama tuli, leidis ta, et oli asjata tõtanud, sest abiline istus juba liistude juures ja tagus saapanahka. Armastuse nimel.

JAAK OLEP

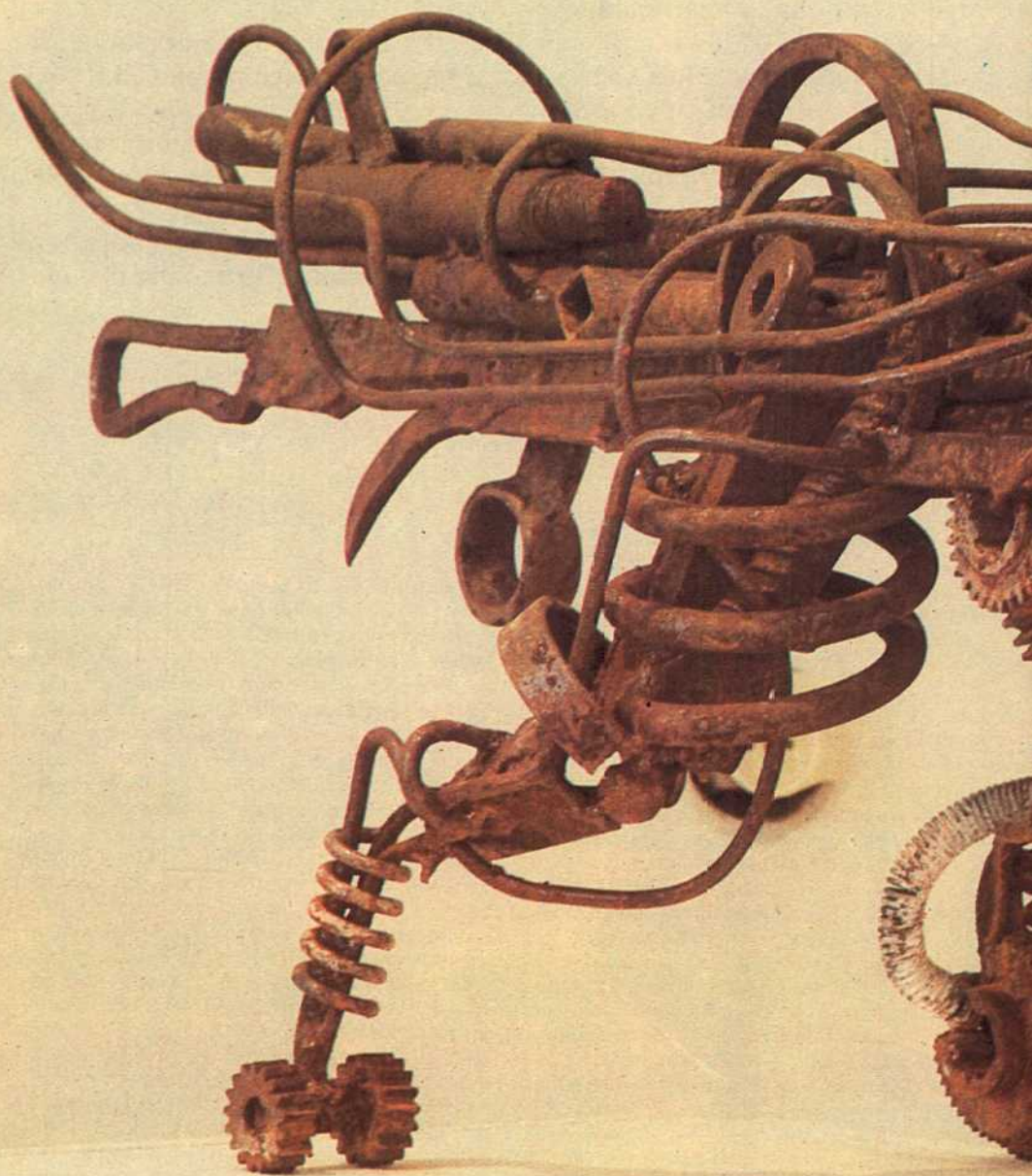
MATI KARMINI JUHTUM

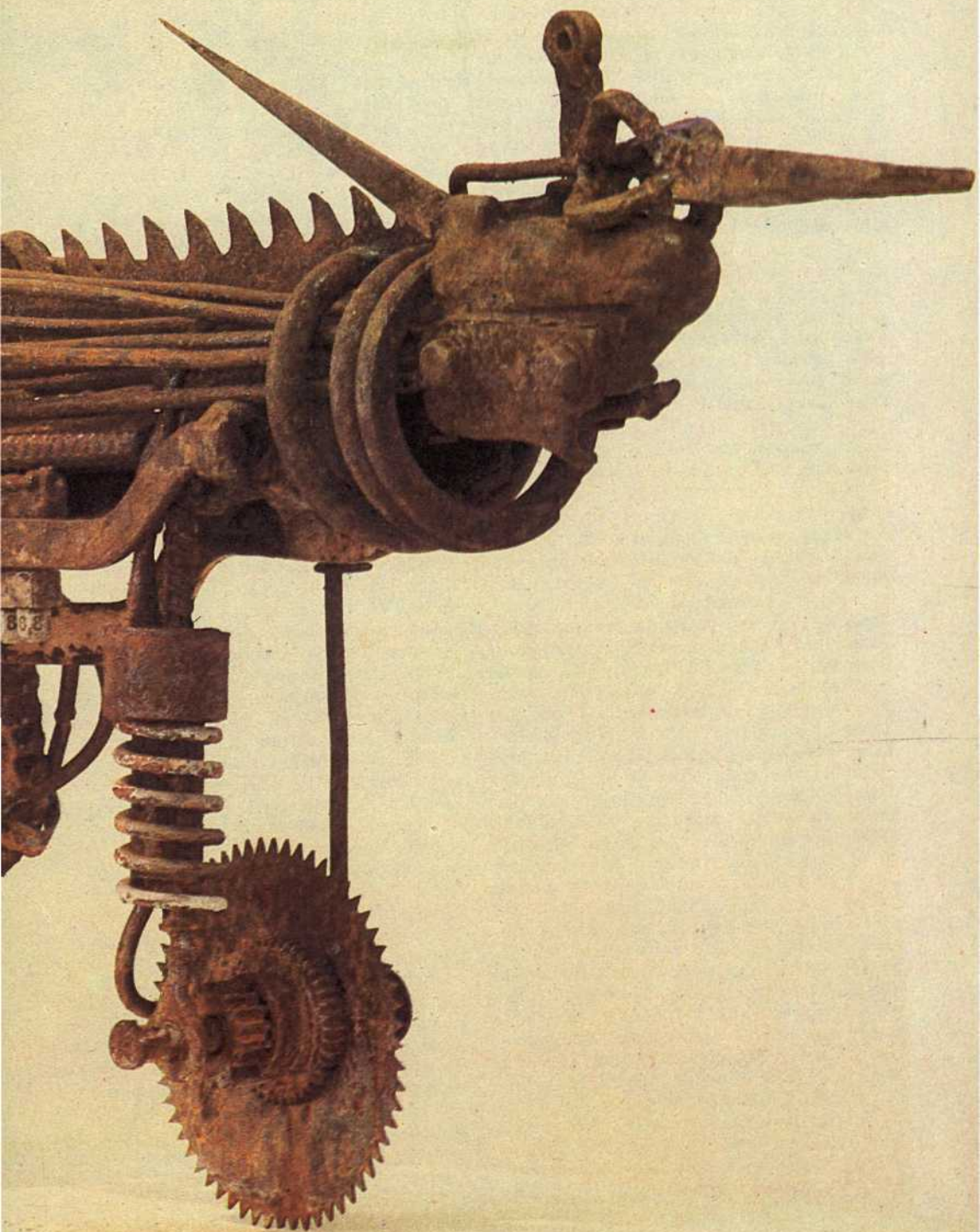
Mati Karmin on noor skulptor, kellele kujuri-diplomi pidulikust kätteandmisest kunstiinstituu-di saalis on möödunud ainult aasta. Kunstiinstituu-di diplom on hinnatud paber, ent ometi on kunstielus kooli osa veidi teisem kui arsti- või õigusteaduses. On nimekaid kunstnikke, kes ei ole iial kunstikoolide uksi avanud, ja vastupidi, kunstiinstituu-di lõpetanu-te enamikust ei saa kunagi eredaid loov-isikuid. Kooli osa kunstis võib võrrelda kirja-oskuse õpetamisega tulevasele kirjanikule — see on küll hädavajalik, aga kunstniku pead kujundama endast ikkagi ise. Saksa välja-paistvamaid ekspressionistlikke kunstnikke Emil Nolde kirjutas õppimisest järgmiselt: «Kunstniku kunst peab olema tema enda kunst. Usun, et see on väliselt alati omaenese väikeste leiutiste, väikeste tehniliste avastuste pidev rida, oma suhte tööriistaga, materjaliga ja värviga. See, mida kunstnik õpib, tähendab vähe. See, mida ta ise avastab, omandab tema jaoks tõelise väärtuse ja annab talle tööks vajaliku innustuse. Kui selline loov tegevus lakkab, kui ei ole enam lahendamata raskusi või probleeme, väliseid või sisemisi, siis kustub tuli kiiresti . . . Õppimisvõime pole kunagi olnud geeniusse tunnuseks.»

Eks ta nii kipub olemagi. Harva on suured kunstnikud olnud head õpilased. Reeglina kulub noorel kunstnikul pärast

kunstiinstituu-di lõpetamist veel neli-viis aastat iseseisvat tööd, enne kui ta instituudis õpitu suuremas osas unustada suudab ja oma iseseisva kunstnikunäo välja kujundab. Alles seejärel võib ka esimest isiknäitust üritada. Seda kummalisem oli kuulda, et Karmin endale kohe peale diplomi kättesaamist järg-miseks aastaks ekspositsiooniruumi nõutas. Kas ta oli juba nii kähku õpitu unustada suutnud? Oli mis oli ja kuidas oli, ent käesole-va aasta aprillis toimuski Tallinna Kunstisa-longis Mati Karmini loomingu näitus (koos tekstiilkunstnik Anna Gerretsiga). Seitse kuud — niipalju tal väljapaneku ettevalmista-miseks aega oli — on mitte ainult raidkunsti töömahukust arvestades, vaid kunstitegemise-ks üldse häbiväärselt lühike aeg. Sellele vaatamata kujunes näitus enamaks kui üheks järjekordseks ekspositsiooniks salonginäituste lõputus reas. Juba näituse avapäev oli olnud rahvarohke, ja mis peamine, ka menukas. Külalastajaid jätkus piisavalt järgmistelgi päe-vadel, nende hulgas torakas silma palju teiste loomealade esindajaid — noori arhitekte, disainereid, näitlejaid, muusikuid — ja igat värvi üliõpilasi. Skulptuurinäituste puhul ei ole taoline laialdane huvi enam ammu tava-line, pigem on need jäänud üha enam tsunfti-sisesteks, millest laiem kunstipublik kuigivõrd ei huvitu. Seetõttu võiks Mati Karmini kunsti

Mati Karmin.
«Militaarrebane». Metall.
1982.

menu isegi üllatuslikuks pidada, kui tema kunsti iseloom ja eesti skulptuuri konkreetne situatsioon tema taie ei soosiks.

Millest siis tuleneb skulptuuri kui kunstiala vähene mainekus tänapäeval? Üheks ja minu arvates peamiseks põhjuseks on skulptuuri kui kunstiala arhailisus. Skulptuuri esimene õitseage oli juba antiikajal, kuid sellest tulenevalt on raidkunst väljendusvõimalused ka napimad ja piiratumad kui hiljem väljakujunenud kunstialadel. Skulptuur on nagu muistegi ikka materjalis kinni, ning sellisena vanameelne või lausa eatu kunst. Kui võrrelda skulptuuri näiteks arhitektuuri, maalikunsti või muusikaga, siis võib vist igamees täheldada, kui vähe on raidkunsti vormivõtted ja probleemid aegade vältel teisenenud. Ent tollest ajatusest tuleneb üks skulptuuri spetsiifilisi funktsioone — paremini kui ükski teine kunstiala vastab ta meie memoriaalsetele ja igavikulistele tunnetele. Miski ei sümboliseeri Sankt-Peterburi teket ja ajalugu paremini kui Falconet' «Vaskratsanik», ning ei eira reaalse maailma melu kõrgemalt kui Brăncuși «Vaikimise laud» Tirgu-Jiu's. Kuid ka filosoferimine ei ole kuigi tänapäevane harrastus ja väljaspool surnuaeda ja teisi mälestuspaiku eelistab tänane igamees dünaamilisemaid, intensiivsemaid ja, kus see võimalik, ka probleemi-värskemaid kunstialasid nagu maalikunst, kirjakunst, filmist ja pop-muusikast rääkimata. Just selle põhjusel vajab skulptuur enam kui teised kunstid — kus juba mõnda aega vastukaaluks liiga intensiivsele arengule valitsevad retrotendentsid — mehi, kes suudaksid kunstiala väljendusvahendeid avardada. Mujal maailmas, kus nii eri kunstialade kui kunstnike endi vahel konkurents tihedam ja käib pingeline võitlus publiku, konkreetset aga kunstnikunime ja raha pärast, on sarnaseid uutjaid ikka leidunud, ehkki ükski isiklik ponnistus, kui kangelaslik see ka ei oleks, ei suuda skulptuuri ennast teiseks teha. Jaak Soans, eesti skulptuuri seni suurim uuendaja, kirjutab küll skulptuuri kui kunstiala kaitseks: «Igati seaduspärane on see, et paljud uued tendentsid tänapäeva tehnoloogilises skulptuuris põhinevad kõrvõimalikel küberneetilistel või elektroomehaanilistel komponentidel. Monitorid, filmi- ja projektsiooniaparatuurid, keerukas helitehniline atribuutika, laserid ja videosüntesaatorid, helendavad gaasid, holograafia jne on muutunud kunstniku aineks. Kui siia lisada etendusliku skulptuuri (*performance sculpture*) puhul otsene inimlik tegevus, saab mingi üldpildi sellest põrgulikust inim- ja masinavärgist, mis on kunstniku poolt käivitatud selleks, et avastada üha uusi ja aina põnevamaid võimalusi kolmemõõt-

meliseks ruumiliseks eneseväljenduseks» (Jaak Soans. Skulptuuri piirid. «Kunst» 1982, 60/2). Kõik see on ülimalt tore, aga kas videosüntesaatorid, helenduvad gaasid ja holograafia mahuvad veel skulptuuri mõiste alla? Minu arvates mitte. Ja kus seda näha saab? Skulptuuri kui kunstiala häda ongi selles, et üksikute geniaalsete kunstnike teod ei ole kuigivõrd suutnud muuta arusaamist kunstialast ega ka selle üldpilti, kus pärast mõnda sensatsioonilist näitust kõik vajub tagasi vanadesse rööbastesse. Tõsi, mujal maailmas ei ole need, valdavalt sõjajärgsel aastakümnel mahapandud skulptuuri-rajad veel kuigi vanad, ehkki mahajäämus teistest kunstialadest torkab sealgi silma.

Meil Eestis on olukord halvem. Kuuekümne aasta eest lõpul hoogsalt alanud skulptuuriuenduslik liikumine on tänaseks enamasti välja surnud, tolleaegsetest radikaalidest jätkub värsket vaimu tänaseni ainult Jaak Soans ja Mare Mikkofil, kellele veidi hiljem on lisandunud koos töötavad Tamara ja Pavel Ditman. Teised keskealised kujurid töötavad endiselt oma «tuntud headuses», aga too, mis veel kümme-viisteist aastat tagasi hea oli, ei pruugi seda olla enam täna, ja üha märgatavamaks muutub vastuolu ajastu aktuaalsete probleemide ja eesti nüüdis-skulptuuris valitseva ilutseva probleemitühjuse vahel. Võib ju mõista, et kunstnikele pole «loomingulist püüsirohtu» mitte võrdset jaotatud, ja kui seda enam ei jätku, kui maised asjaajamised vaimsetele enam kohta ei jäta, siis areng peatub ja kunstnik — nüüd oleks vast õigem öelda käsitöömeister — kordab lõputult oma varem leitud lahendusi. Raidkunst on raske kunstiala, siin on palju tuima füüsilist tööd ning seetõttu väsis vaimgi kiiremini kui mujal. Miks aga ei ole nooremad kujurid toda uuendusliikumist jätkanud?

Või õigemini — miks on uusi kunstnikunimesid diplomeeritud kujurite seas nii vähe? Enne Mati Karmini debüüti suutis ainult Ekke Väli tõusta oma loominguaga Soansi — Mikkofi põlvkonna tasemele, aga temagi lõpetamisest on möödas juba kaheksa aastat. Mis on teistest saanud? Kunstiinstituudi skulptuurikateedri juhataja Jaak Soans: «Saab ju veel nimetada mõningaid teisigi nimesid nagu tartlane Jaak Luik, tallinlannad Tiit Kirsipuu ja Terje Ojaveer ja veel mõned, kes aktiivselt näitustel esinevad, aga ega neid lõpetanute arvu teades palju ei ole, ja eesti skulptuuri tipptasemeni nad ka esialgu veel ei küüni. Aga aega ju on. Probleem on teistega — miks neist ei saa asja? Kunstipedagoogina olen selle küsimuse kallal põhjalikult juurelnud. Arvan nii: kujurieeldused ei avaldu igapäevases elus nii hõlpsalt nagu muusika- või joonistamisanne. Ja kus ta saabki

avaneda? Nii astutaksegi skulptuuri õppima pigem mingist ebamäärast tunnetusest kui oma võimete reaalsest tundmisest. Kas need on või neid ei ole, selgub paraku alles viimasel kursustel või veel hiljem. Esialgul tuleb tegelda aga elementaartõdedega. Kuna enamik eestlastest sisseastujaid (meie instituudis õpib ka tudengeid teistest liiduvabariikidest, kellel on plastikaalane keskharidus) ei ole modelleerimist varem kusagil õppinud, siis võtab iga tõe selgekssaamine neilt palju aega; kool saab enamasti enne läbi, kui spetsiifilisemaid ja põnevamaid küsimusi tutvustada jõuab. Aga — on's kunsti kunagi õpetada saanud? Kes minule omal ajal midagi õpetas? Seda, mida ma Kunstivallas tean, oskan ja teen, olen ise õppinud raamatute, teiste kujurite tööde, reise, aga eelkõige omaenese katsetuste ja leidmiste kaudu. Tänaastel noortel ei näi aga olevat erilist tahtmist õppida. Nad tahavad väga lihtsalt läbi saada; näiteks ei suuda üle kahe tunni pingsalt töötada — siis nad väidavad end olevat väsinud. Ka on neil varasemate põlvkondadega võrreldes väga kitsad huvid; paljud minu üliõpilastest ei tea isegi instituudi raamatukogu asupaika. Instituudist veavad nad end kuidagi läbi, aga enamaks ei jätku tihti ei töötahet ega kunstihuvigi. Õnneks on ikka leidunud ka teisest puust mehi nagu Mati Karmin.»

Mati Karmin on sündinud ja kasvanud Tartus. «Ma olen põllumehe poeg (kujuri isa Joosep Karmin oli agronoom, vanemas eas õppejõud EPAs, dotsent) ja kodus meil kaunistest kunstidest ei räägitud. Isa oli praktilise meelega töörüüja, kes ei kannatanud mingisugust jõudeelu. Tänu temale õppisin varakult tegema nii põllu-, puidu- kui ka metallitööd. Aga koduaia taga oli muu maailm. Meie maja Tartus paikneb Raadi surnuaia kõrval ja väikese poisina käisin tihti surnuaial hauasambaid uudistamas. Mäletan, et imetlesin tollal eriti A. Weitzenbergi «Kaitseinglit» kujuri enda haul. Huvitavaid hauasambaid oli teisigi. Veelgi olulisemaks kunstimeele väljakuunemise seisukohalt pean aga oma sviseid Karksi-muljeid. Mu vanavanemate talu paikneb Karksi ürgoru kaldal ja sealt avanev plastiliselt võimas looduspilt — ürgorg ise, mäed, kirik — on jätnud minusse väga sügava elamuse. Kui Weitzenbergi kuju ei jäta mulle praegu mingit muljet, siis Karksis püüan igal suvel kord ära käia, et toda meeltesse sõõbinud looduspilti ikka uuesti ja uuesti vaadata.

Joonistamise ja voolimisega ma kooliajal ei tegelenud, küll aga lugesin palju, eriti keskkooli päevil. Unistasin isegi kirjaniikutööst: selle taga oli mingi ebamäärane missioonitunne, et ei tohi oma elu niisama

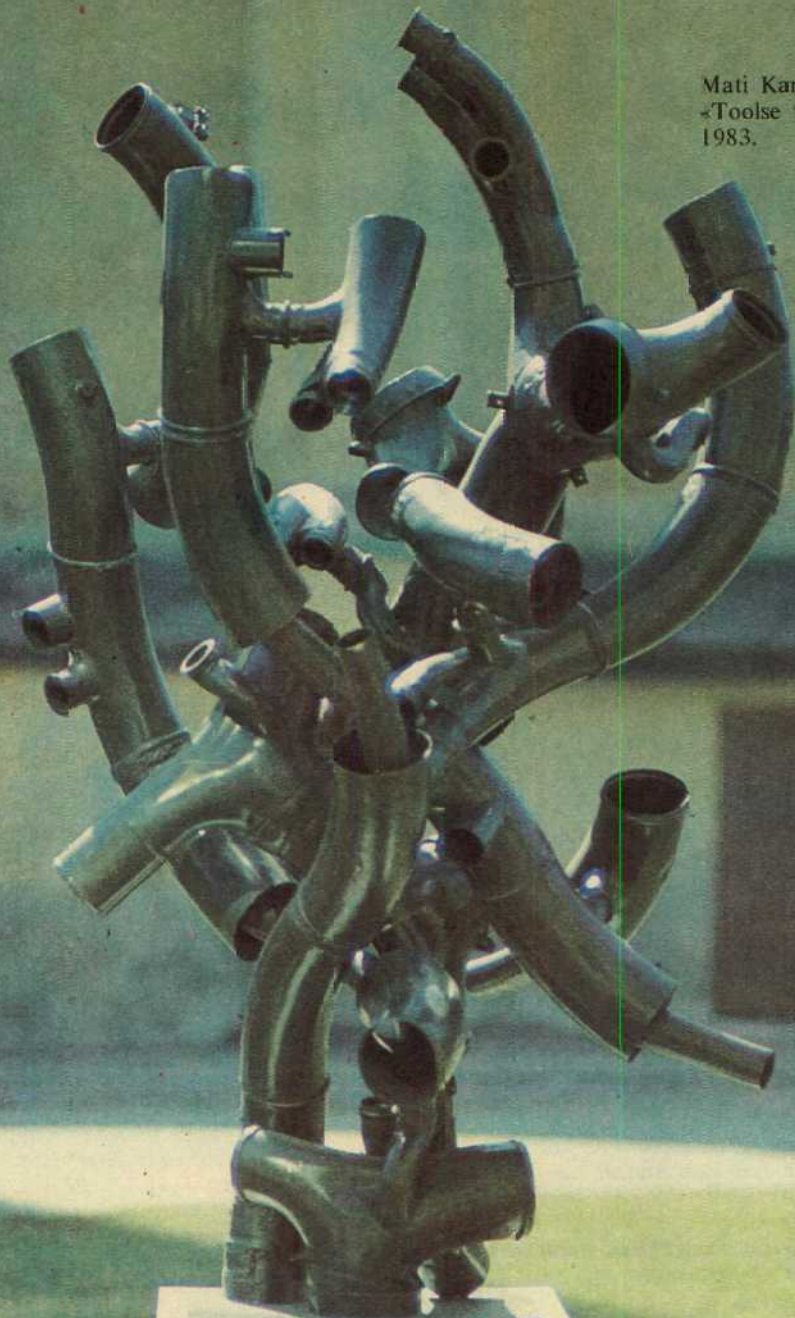
tühjalt elada. Sellele vaatamata otsustasin minna skulptuuri õppima. Leidsin, et puhtale vaimumängule baseeruva kirjandusega võrreldes on raidkunst materiaalsem, s.o minu reaalseste oskustega rohkem seotud, aga temaski on midagi ülevat ja idealistlikku. Siis ma ei teadnud veel, kui paljud skulptorid ainult haltuurast elavadki.»

Esimesel katsel Karmin kunstiinstituuti sisse ei saanud, mis ei ole tema nõrka kunstialast ettevalmistust arvestades mingi ime. Järgnes tehnikakool Tartus ja sellele järgnenud kaks kohustuslikku tööaastat ühes Tartu tehases lukksepana. Ühtlasi oli nüüd ka aega kunstiinstituudi tarvis põhjalikumalt ette valmistada. Ka Tartus paiknevad skulptuurid — neid ei olegi nii vähe — said nüüd põhjalikult, tulevase kujuri silmadega üle vaadatud. Teine katse õnnestus. Kunstiinstituudis õppis Karmin esimestel aastatel suure pingega, kuid peagi jäid instituudiseinad talle kitsaks. Teda tõmbas rohkem vaba looming.

84. a noortenäitusel äratasid tähelepanu kunstniku kolm sarmikalt deformeeritud šamottfiguuri nimetustega «Sangviin», «Seepia» ja «Süsi», 1985. a valmis tal mälestusmärk kunagisele Kärkla kalevivabrikule — ruumiline pronksist kompositsioon. Samal aastal hakkas ta oma taiestega esinema vaba-riiklikel näitustel. Ka personaalnäitusel eksponeeritud töödest olid paljud — «Militaarrebane» (1982), «Stuudio 18» (1982), «Stuudio 16 (1982), «Toolse tamm» (1983), «Backhos» (1985—87) ja «Kevadine» (1986) valminud instituudi päevil. Ühest küljest selgitab see, mis moel Karminil õnnestus nii ruttu näitus ette valmistada, teisalt näitab aga, kui «valmis» ta juba oli instituudis õppides. Mati Karmin: «Algul oli minu ideaaliks eesti kolmekümnendate aastate skulptuur, mida Tartus omajagu näinud olin ja oma võimete kohaselt jäljendasin. Kuni II kursusel hakkas meid juhendama Soans, kes mulle ütles: «Jätke see jama, Karmin». Soans näitas meile oma slide Lääne-Euroopa ja Ameerika skulptuurist, mis jätsid mulle sügava mulje. Olin ikka veel tugeva Tartu meelsusega ning mul ei olnud seetõttu enne Soansi loenguid üldse mingit ettekujutust kaasaegsest skulptuurist, isegi Moor'i töid ei olnud ma näinud. See, mida ma neil slaididel nägin ja kuidas Soans sellest rääkis, innustas mind niivõrd, et ma hakkasin kaasaegse skulptuuri küsimusi uurima ja samas laadis töötama. Enamat ei ole mulle instituudis midagi õpetatud; kõik tuli endal uuesti avastada ja kätte õppida.»

Jälle sama jutt, mida on rääkinud E. Nolde, J. Soans ja küllap veel sajad kunstnikud peale nende. Sest «ainult see, mida ta ise

Mati Karmin.
«Toolse tamm» Metall
1983.

Mati Karmin.
«Tema ja meie». Kips.
1986.

avastab, evib temale tõelise väärtuse ja annab talle töö jaoks vajalise innustuse».

Lisaks konstrueeritud ja monteeritud objektidele, millest enamus on instituudi ajal loodud, tõi Karmin näitusele veel kolm värskest modelleeritud portreed: «Jaak Soans», «Andrus Kasemaa» ja «Ekke Väli». «Need tööd on minu austuseavaldus vanematele kolleegidele,» ütles kujur.

Püüdes hinnata Mati Karmini senist lühikest ja intensiivset kunstnikuteed, tuleks kõigepealt kiita tema töökust, mis ei ole eakaaslaste seas tavaline. Kuid juba kaua tagasi tähendas Anatole France küüniliselt, kuid õigesti, et kunstis ei tähenda tõeline töökus mitte palju, vaid hästi töötamist: «Maagiline tundevärss, mille kusagil kohvikulauale on kriipseldanud Paul Verlaine, väärrib kahtkümmend töömahukat sotsialistlikku romaani». Nii ka skulptuuris — need mõni-teist taiest, mis Wilhelm Lembruck oma elu jooksul lõi, kaaluvad üles terve plejaadi tolleaegsete saksa monumentalistide (H. Ledern, R. Begas, J. Höss, L. Habich, R. Diez jt) sadadesse «sammastesse» ulatuva kogutöö.

Niisiis ei ole kunstniku väärtus aga mitte kvantiteedis, vaid kvaliteedis. Suutlikkus töötada eri žanrites ja laadides — raidkunstis lisanduvad siia veel eri materjalid — räägib ande avarusest. Karmin on loonud nii konstruktivistlikke objekte kui portreepäid, nii vitalistlikke (H. Readi tähenduses) kui postmodernseid taieseid. Siiski näib üle kõige domineerivat konstruktivistset selge arhitektooni-

line mõtlemine, mida võib kohata kõigis tema töödes, nii portreedes kui konstruktivistsetes objektides, ning mille täiuslikem näide eesti skulptuuris üldse on «Õine patrull» (1987). Õnneks ei ammendu Karmini kunstnikumaailm ainult konstruktivistsete taotlustega; sellele lisaks on tal ka parasjagu artistlikkust, veidi tehtud tooni, *poseur'i*, mis annabki ta algselt rangelt ülesehitatud töödele selle sundimatu kerguse ja mängulisuse, mis kõiki ta parimaid taieseid iseloomustab. Õnnestunuim neist on Andres Kasemaa portree, kus lisaks portree korrektsele ülesehitusele on võetud kasutusele veel mängulised elemendid — tsitaadid A. Kasemaa enda loomingust. Tulemuseks šedööver, mis kuulub eesti portreeskulptuuri paremikku. Siinkohal võiks täheldada, et kui konstruktivistliku skulptuuri on varasematel aastatel viinud üpris kõrgele tasemele Jaak Soans, siis eesti pärisukuritest on Karmin (varem oli siin metallikunstnik Margus Kadarik) seni ainus, kes postmodernistlikke ideid (kontseptualism, huvi metafooride ja loomingu väljendusrikkuse vastu, mängulisus, teatraliseeritus, ka mõistuslikkus) ja stiilivõtteid harrastab.

Mõistagi ei ole see väärtus omaette, kuid eesti skulptuuri praeguse sörkliikumise aegu on iga katse kunstiala elustada, iga artistlik käeviibe publiku suunas teretulnud. Oma esimeste näitustega tõestas Mati Karmin, et ta oskab nii seda kui teist. Seega siis — järgmisi avastusi, järgmisi näitusi, järgmisi käeviipeid!

EDGAR SAVISAAR

REVOLUTSIOON JÄTKUB II

Pärast 1985. aastat

Stagnatsiooniajal moondus paljude sõnade tähendus. Ilmusid fraasimeistrid, kes samastasid kommunismi ideaale materiaalse heaoluga, poliitilist ja moraalset ühtsust monoliitse ühemõõtmelisuse ning vastuvaidlematu ülemusetruidusega, kollektivismi võrdsustamisega deviisi all «Olgu me pealegi vaesed, peaaasi, et võrdsed!» Massiteadvuses hakkasid need fraasid elama iseseisvat elu, paljud inimesed järgivad neid jõudumööda tänapäevani.

Idee üldisest võrdsustamisest kui sotsialistliku ühiskonna alusest kinnistus massiteadvuses sügavuti. Selle nimel tauniti igasugust

initsiatiivi, kui see ei tekkinud üheaegselt tervel ühiskonnal, rahvusel, kollektiivil, vaid üksikisikutel, võimaldades viimastel ka rohkem teenida. Sissetuleku suuruse põhjal püüti otsustada, on see teenitud õiglaselt või ebaõiglaselt. Teadus hakkas totaalselt võrdsust teoreetiliselt põhjendama, kunst taistes ühetaolisust kujutama ja kirjandus romaanides monoliitsust kiitma. Ometigi oleksid nii teadus, kunst kui ka kirjandus juba oma olemuse tõttu pidanud esinema pigem unikaalsuse ja kordumatuse kui võrdsustamise ja ühetaolisuse eestvõitlejana.

Võrdsustamisutoopia juured on kauges minevikus — külakogukonnas, kus erilise

kiivusega valvati, et keegi oma pead liiga kõrgele ei tõstaks. Alalhoidlikud õpetussõnad «Tasa sõuad, kaugele jõuad» ja «Esimesed heidetakse, tagumised tapetakse, keskmised koju tulevad» tunnistavad võrdsustamise utopia meiegi rahvusele omaseks. Pole imeks panna, et nõnda kaugele minevikku jäävate juurtega arusaamad ka tänapäeval poolehoidjaid leiavad. Gennadi Lissitškini võrdsustamisvastane artikkel ühes juunikuu «Literaturnaja Gazetas» äratas palju pahameelt. Lugejad kirjutasid, et sõjaeelsetel aastatel oli küll ühiskorteri (ühiselamu) kohta üks ühiselt kasutatava bajaan või grammofon, aga see-eest polnud individualise, keda ajakirjanik nüüd mahitada püüdvat. Oma vastuses tunnistas publitsist, et võrdsustamine ja erinevuste kõrvaldamine on meie ühiskonnas tõepoolest tulemusi andnud: mõnedes majandites on võrdsustunud isegi lehma ja kitse piimaand — mõlemad lüpsavad võrdselt alla 2000 kilogrammi aastas.

Võrdsustaja kujutluses elab jõukalt vaid musta südametunnistusega kaaskodanik, kes teeb hultuurat ja ajab turul pikka rubla taga. Lihtsad ja ausad inimesed nagu võrdsustaja ise elavad vaeselt ja tagasihoidlikult, töötavad südametunnistuse järgi ning mõtlevad vaid ühiskondlikust, aga mitte isiklikust kasust. Töö tasustamisel on võrdsustaja heldem sellele, «kelle käed on mullasemad», eelistades igal juhul labidameest insenerile. Pole tähtis, et füüsiliselt raske töö võib olla ka viljatu ja rumal ning seetõttu ühiskondlikult mitte tunnustatud. Objektivselt soodustab võrdsustaja oma tööd mitte tundvaid ja madala kvalifikatsiooniga inimesi ning karistab kõiki neid, kelle tööviljakus on tublisti üle keskmise. Nõnda ei ole ainuüksi füüsilise, vaid ka vaimse töö sfääris, kus loovad inimesed varsti mõistavad, et nad kõiki ülejäänuid vaid segavad.

Ometigi teeb võimekate ja töökate inimeste kiht ära põhilise osa tööst. Seda võib näha igas töökollektiivis. Neile vähestele tegijatele laotakse aina koormat juurde, maksatakse aga kõigile enam-vähem võrdselt, et oleks õiglane ja keegi ei solvaks. Nõnda jaotatakse ümber võimeka ja tööka vähemuse poolt teenitud raha. Võrdsustamist võibki iseloomustada kui tõise tulu ümberjaotamise vormi «pseudosotsialistliku heategija» poolt, osa väljateenitu äravõtmist kõrge kvalifikatsiooniga töötajatelt ja üleandmist väheste oskuste ning nõrga töömotivatsiooniga inimestele. Seoses sellega omandab uue tähenduse arusaam mittetõisest tulust. Eeskätt just puuduliku tööoskuse ja vähese töötahtega inimesed omastavad mittetõist tulu, kuna nad saavad ühiskonnalt rohkem, kui on tegelikult välja teeninud. Mittetõine tulu on ka

raha, mida makstakse tarbija poolt tunnustamata toodete valmistajatele. Kolmandaks mittetõise tulu allikaks on raisatud tööpotentsiaal. Tööajakaod moodustavad meil teatavasti 25—30% tööajast. Sellest võib järeldada, et kehtestatud 41 tunni asemel eksisteerib tegelikult 30tunnine töönädal ning 1/3 väljamakstavast töötasust kujutab enesest mittetõist tulu (vt selle kohta: Г. С. Батыгин. «Добродетель» против интереса. «Социологические исследования» 1987, nr 3).

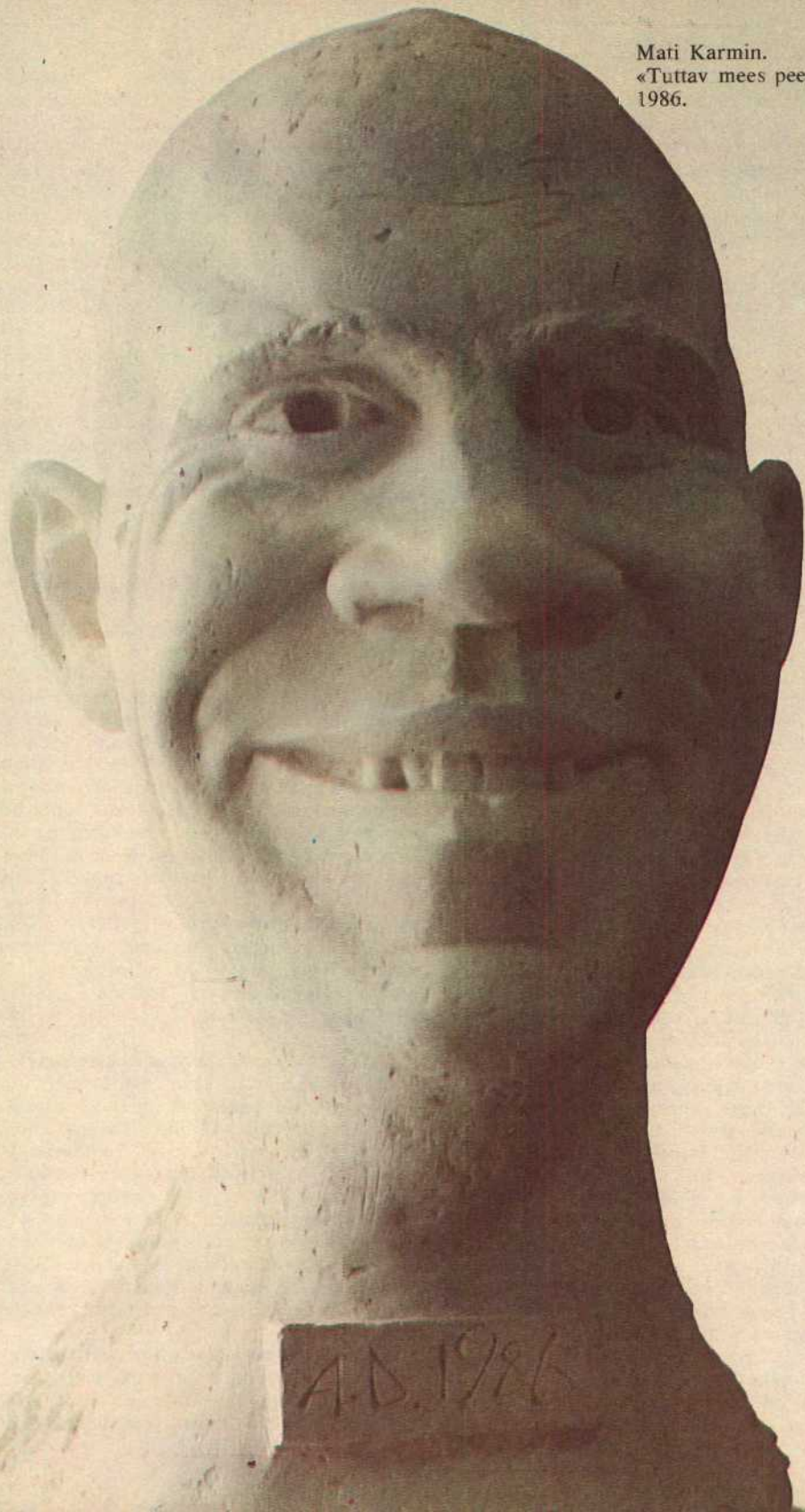
Võrdsustamist toetavad ka dotsioonid ja hinnapoliitika, mis on kaotanud oma esialgse funktsiooni kaitsta elanikkonna vähekindlustatud kihtide huve. Vastupidi, pseudosotsialistlik heategija korraldab nii, et hinnamuutustest võidavad vaid ussrikkad. Oma aegne hindade tõus luksuskapadele pidi käibesse tõmbama suure osa ussrikaste hoiustest, mille tulemusel loodeti hoiuarveid võrdsustuvat. Paraku juhtus aga nii, et varanduslikud erinevused ei kahanenud jaehindade tõstmisega, vaid hoopis kasvasid (vt selle kohta: Harry Roots. Uutmine ja elujärg. Tln, 1987, lk 46—47).

Võrdsustamispoliitikale ettevõtete suhtes juhtis tähelepanu akadeemik A. Aganbegjan oma intervjuus ajalehele «Izvestija». Ühiskond toetab halvasti töötavaid ettevõtteid heade ettevõtete poolt väljateenitud vahendite ümberjaotamise kaudu. Kahjumiga töötavad ettevõtted saavadki eksisteerida ainult tänu tulude ümberjaotamisele ja mitmesuguste muudele soodustustele. Edukalt töötavad ettevõtted seevastu ei vajaks olukorra parandamiseks mingeid soodustusi. Neilt ei tohiks vaid ülejäänutega võrreldes rohkem ära võtta. Ühiskonna nõudmised peavad olema ühesugused kõigile ettevõtetele. Pärast 1987. aasta juunipleenumit toimunud kohtumisel ajakirjanikuga ütles M. Gorbatsšov, et kui ühiskond siledaks triikida, siis ei jääks enam ei talente ega ausaid tööinimesi. See poleks sotsialism ega sotsiaalne õigus, vaid «võrdsustamine ja demagoogia».

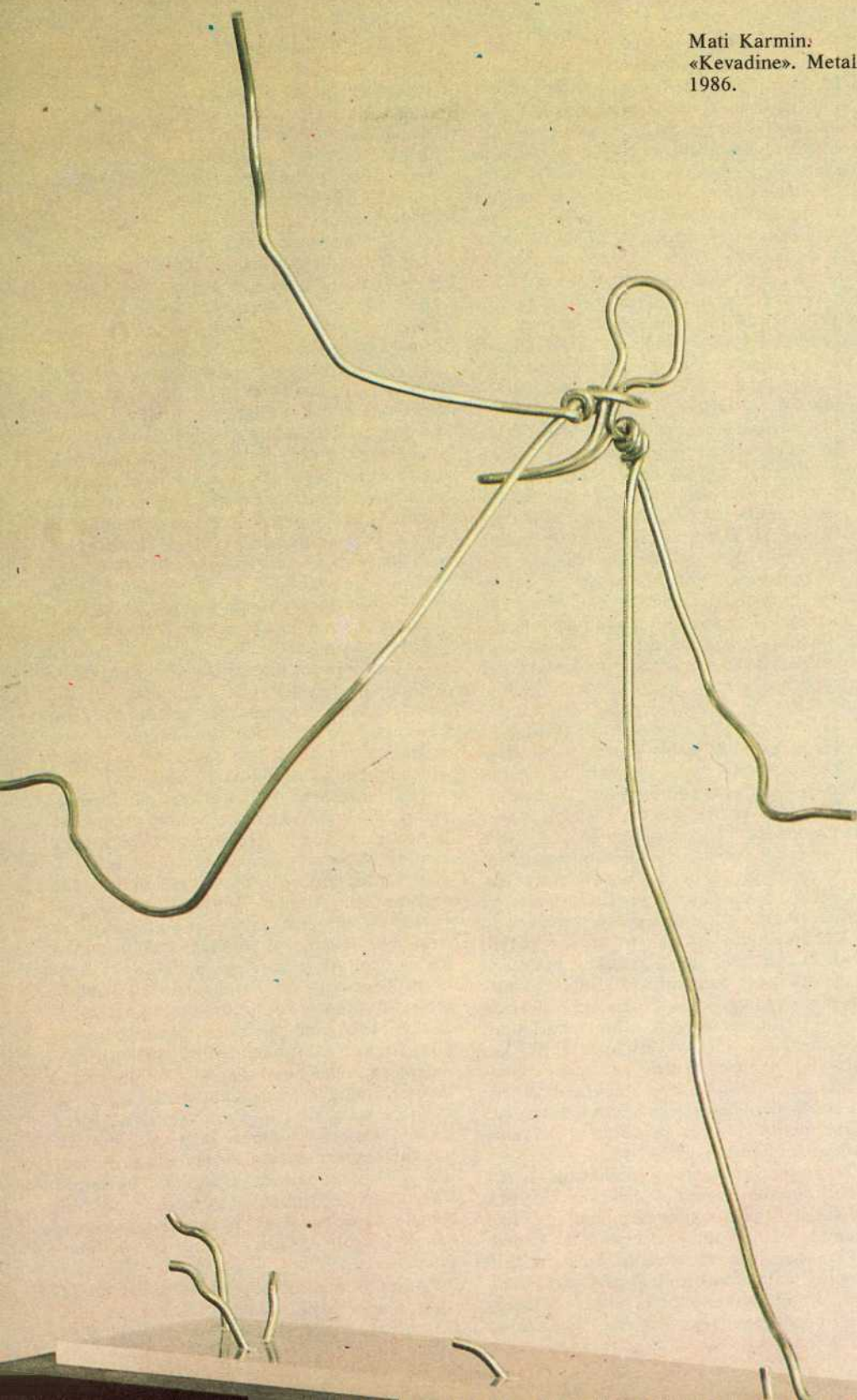
Aastakümneid on suur osa ühiskonnast kannatanud võrdsustamise pseudosotsialistliku utopia läbi. Tauniti isiklikku huvi («Metsa raiutakse, laastud lendavad»), orienteeriti inimesi mõõtma oma sissetulekuid mitte tööpanuse, vaid naabri palgaga, suruti maha initsiatiivi. Kõik see inimsusevastane toimus nimetu «rahva» nimel, või nagu ütleb Varlam «Patukahetsuses»: «Tõde on seal, kus on enamus. Enamusel on alati õigus. Kõik on moraalne, sest kõike tehakse massi nimel.»

Praegune revolutsiooniline situatsioon väljendabki ühiskonna progressiivsete jõudude tahet muuta rahvatulu jaotamise proportsioonid nende kasuks, kes tahavad ja

Mati Karmin.
«Tuttav mees peeglist». Kips.
1986.

Mati Karmin.
«Kevadine». Metall.
1986.

oskavad töötada. Ülesanne on ülimalt raske. Pole veel kunagi juhtunud, et ühiskonnakihid, keda ümberjaotamine puudutab, annaksid kõik selle, mida nad on harjunud saama ja kasutama, ilma vastupanuta käest ära, hoiatab «Literaturnaja Gazetas» G. Lisitskin.

Püüame nüüd lähemalt analüüsida pidurdusmehhanismi — seisakut ja inertsit soodustavat ühiskondlike suhete süsteemi — ning neid sotsiaalseid jõude, kes võrdsustamisest elatuvad. Võitluseks ümberkorralduste vastu ning võrdsustamise ja ülalpeetavuse eest on ühte leeri ühinenud kahjumiga töötavad tootjad, andetud (kuigi mõnikord üsna kõlavate nimedega) teadurid ning mittekompetentsed juhid. Selle tagurliku liidu eestvedajaks on juhtimisbürokratia.

Nõukogude bürokratia kui sotsiaalse kihi kujunemine ulatub juba 20ndatesse aastatesse, mil juhtimine hakkas pikkamööda, aga järjekindlalt võimust eralduma. Kui 20ndate aastate esimesel poolel püüsid nõukogud võrdlemisi stabiilsena, siis 20ndate aastate lõpul ja eriti 30ndatel aastatel vahetus saadikute koosseis väga kiiresti. Kui rahvaesindus uueneb igal Nõukogude kongressil 1/3 võrra, siis on see väliselt igati demokraatlik. Vahetusid aga tööliste ja talupoegade hulgast pärinevad saadikud, kuna kongresside juhtiv mehhanism — kesktäitevkomitee liikmed, rahvakomissarid ja rahvakomissariaatide kolleegiumide koosseis — jäi endiseks.

Bürokratia õitseag jõudis kätte stagnatsiooniperioodil, mil olemuselt halle, initsiatiivi ja loomingut võõristavaid juhte massiliselt juurde toodeti. Peeter I suutis Venemaal valitseda 12 departemangu abil, NSV Liidu loomisel arvati riigi juhtimiseks piisavat kümnest üleliidulisest rahvakomissariaadist. 1979. aastal täitis samu funktsioone 64 ministriumi, kellest praeguseks on säilinud 59. Liidame neile agrotööstuskomitee, paljud harukondliku iseloomuga riiklikud komiteed ja üleliidulised ametkonnad (koos allasutustega) ning kogu seda struktuuri kopeerida püüdva juhtimissüsteemi lüdvabariikides ja saamegi 18 miljonit juhumissfääris, kes kujutavad enesest rasket koormat rahvamajandusele. Eriti veider on aparaaadi suurenemine ühiskondlikes organisatsioonides, kus juba nimetusegi järgi peaks tööd tehtama põhiliselt ühiskondlikus korras.

Hästi organiseeritud sotsialistlik bürokratia kujutab enesest demokraatlike institutsioonide funktsioonid omanastund ametnike ja juhtide kihti. Valitavaid ametikohti täidab bürokratia ilma valmisteta, kollegiaalseid otsuseid teeb ilma kollegiaalse aruteluta. Võim on ühiskonna poolt justkui delegeeritud bürokratidele, kes on vabastatud

vastutusest ühiskonna ees. Seetõttu ongi süvenenud vastuolu ühiskonna demokraatliku struktuuri ja bürokratliku ning poolfeodaalse juhtimissüsteemi vahel. Tohtu ametnikkonna olemasolu annab juba iseenesest tunnistust ekstensiivsetest ja poolfeodaalsetest meetoditest juhtimissfääris (vt ka «Коммунист» 1987, nr 12, lk 72).

Bürokratliku kihi peamine tunnusjoon on lojaalsus oma kasti suhtes, kastihuvide eelistamine ühiskonna huvidele. Ametialane kompetentsus ja inimlik korralikkus asendatakse poliitilise küpsusega, mida tõlgendatakse kui omadust olla partei sõdur, kes läheb, kuhu kästakse, ega tee liigseid sõnu. Lojaalsus ei ole iga kord vabatahtlik, vaid võib olla ka grupinormide poolt peale sunnitud. See võib esineda väikese ametniku tärukusena nii keskmise kaliibriga ülemuse (andis mulle korteri!) kui ka suure juhi (kõneles minuga nagu võrdsega ja isegi patsutas õlale!) suhtes. Lojaalsusele võib sundida ka hirm. Mingil momendil on iga juht-ametnik rikkunud õigusnorme või neid täpsustavaid, kohaldavaid ja kitsendavaid instruktsioone. Teisiti pole võimalik, kuna õigusnormid on suures osas reaalse eluga vastuolus ning neid järgides ei saa edukalt juhtida. Kui aga ametnik on kas või korra nõnda teinud, siis paneb ta end sellega ka hierarhiaredelil kõrgemate juhtide meelevalla alla. Viimased võivad siis suvaliselt otustada, keda edukuse eest autasustada või seaduserikkumise pärast vanggi panna. Valik, kellele mida, tehakse lähitudes ametniku grupilojaalsusest.

Subjektiivselt võib bürokrat olla kristallpuhas inimene. Administrerimist põhjendab ta heade soovide ja juhtide isikliku aususega, kes on sügavalt ustavad sotsialismi ehitamise üritusele, kuigi objektiivselt toob nende tegevus sotsialismile kahju. Loomult on bürokrat optimist ja usub end ka perestroikaga kohanevat. Vähehaaval on ikka midagi õpitud ja kuidagi õpitakse ka seekord. Tegelikult on bürokratia ebakompetentne. Juhtimise keerulise kunsti on ta asendanud ressursside jaotamise ja ümberjaotamise (sh ka kaadri paigutamise) primitiivsete reeglitega. Olles omal alal — õiendite kirjutamisel, määruste koostamisel, fondide ja limiitide jaotamisel — asendamatu ja kõike-teadev, kaotab ta pinna jalge alt, kui asi puudutab keerukamaid sotsiaalseid protsesse. Siis püütakse kiiresti taanduda harjunud sfääridesse ja tõrjutakse igasugune initsiatiiv eemale sõnadega: «ettepanek pole tõsine», «ei ole korralikult läbi töötatud» ja «on ebaraalne».

Ametnik muutub bürokradiks siis, kui ta peab ajama asju, milles ise pole kompetentne. Mida vähem mõistetakse sisu, seda

hoolikamalt jälgitakse vormi ning võideldakse sellest kõrvalekaldumiste vastu. Tajudes mõnikord, et pole oma ametisse päris kohane, vaatab selline ametnik hommikuti tööle tulles oma ametitooli mõningase üllatusega. Isegi soodsates oludes tunneb bürokraat end kui piiramisrõngas, sellest ka varjamise ja salatsemise kiring. Nõnda kaovadki avalikust telefoniraamatust iseenesest süütute riigiasutuste telefoninumbrid, hoonete ette aga ilmuvad militsionärid ja valtpauid.

Bürokraatia kujunes välja kui liigtsentraliseerimise ja -administreerimise saadus. Kord tekkinud, võõrandus ta aga oma baasist ning hakkas iseenast taastootma nagu iga teinegi sotsiaalne kiht ühiskonnas. Võimu desentraliseerimine ja demokratiseerimine ning majandusmeetoditele üleminek juhtimisel ei tähenda järelikult veel bürokraatia automaatset lõppu. Bürokraatia kaitseb end kompromissituult. Võib arvata, et perestroika algul oli tal hirm. NLKP XXII kongressil räägiti Kaganovitši palvest Hruštšovile, et temaga pärast ametitest vabastamist «ei talitataks nii, nagu õiendati inimestega arveid Stalini ajal». Bürokraat mõõdab ümbritsevat oma mõõdupuuga ja olles inimesi piisavalt tallanud, kardab ta pärast võimu kaotamist saada ise samasuguse kohtlemise osaliseks. Kui seda aga ei juhtu, siis bürokraat pikka-mööda toibub, kuni asub harjunud võtteid kasutades vastupealetungile. Lugejate kirjadest sellel teemal avaldas hiljuti ülevaate ajakiri «Kommunist». Dotsent L. Kulikovi kirjas hoiatatakse, et üleminekuga isemajandamisele kasvab bürokraatia vastupanu. «Nende võitlusvahendite arsenal on küllaltki mitmekesine, alates püüetest diskrediteerida utmise initsiaatoreid ja poolehoidjaid ning lõpetades otsese sabotaaži ja katsetega luua likvideeritavate asemele uued bürokraatlikud süsteimid.»

Bürokraatia lemmikrelv on anonüümkirjad. Jutt pole mõistagi nende kirjutamisest, vaid asjade algatamisest anonüümsete kaebuste põhjal. 40ndatel aastatel ja 50ndate algul polnud anonüümseid kaebusi nõnda ohtralt mitte seepärast, nagu oleks eesti rahvas eriti meelestatud kaebama ja naabrile jalga taha panema, vaid sotsiaalne õhkkond oli kaebajatele eriti aldis. Ametiasutused vajasid ja soodustasid anonüümkaebusi. Kui anonüümkirju ei oleks kirjutatud, siis oleks tulnud nad välja mõelda. Ühiskondlike olude muutudes, kui otsustati anonüümkaebustega edaspidi mitte tegelda, kuivas ka nende arv kiiresti kokku.

Ühiskonnas võib alati leida seesuguseid patoloogilisi isendeid, kes meelsasti hävitaksid kõik inimesed, kes mõtlevad nendest erinevalt, teenivad rohkem raha või on muidu

tuntumad. Arveteõiendamine anonüümkaebuste põhjal on aga võimalik vaid sel määral, kui võrd vastuvõtlik ja reageeriv on «anonüümkaele» võimustruktuur. Anonüümsus on ikka olnud ka kultuurivaenulikkuse tunnuseks. Seetõttu oleks loomulik, kui kultuuri-tegelased — Eesti NSV Ülemnõukogu saadikud — püstitaksid küsimuse niisuguse seaduse vastuvõtmisest, mis kõigil Eesti NSV territooriumil asuvatel instantsidel keelaks asja algatamise ja uurimise anonüümkaebuse alusel.

Vastupanust utmisele kirjutab ajakirjas «Kommunist» ka filosoofiadoktor O. Janitski. Tema sõnade järgi on utmise vastu kõik need, kelle huvisid utmine reaalselt häirib, kes ei ole saavutanud oma sotsiaalsed eelised ausa tööga, vaid ametiseisundit, tööalaseid või sugulussidemeid kasutades, defitsiitseid hüvesid jaotades. Seega on vastupanul grupiseloome, kusjuures vastupanugruppide mõju «ei ole lokaalne, vaid võrdlemisi laialahtislik, neil on kindlad «mängureeglid» ja oma «ökoloogilistes niššides» ühendavad nad paljusid erineva elukutse, vanuse ja sotsiaalse seisundiga inimesi» («Kommunist» 1987, nr 11, lk 76). Need konservatiivsete huvidega informaalsete grupid on sageli paremini organiseeritud ja järelikult on neil ka rohkem jõudu kui utmise poolehoidjatel. Sellistes gruppides toimib utmise simuleerimise ja demonratsiooni efekt.

Kuidas siiski mõista, et utmisel on vastased, aga puudub opositsioon? Ilmselt võiksime opositsioonist rääkida vaid utmisideooloogiale võrdväärse ja põhjendatud alternatiivi olemasolu korral. Utmise vastastel aga puudub konstruktiivne programm: neil on vaid soov säilitada *status quo* endale ja oma järglastele.

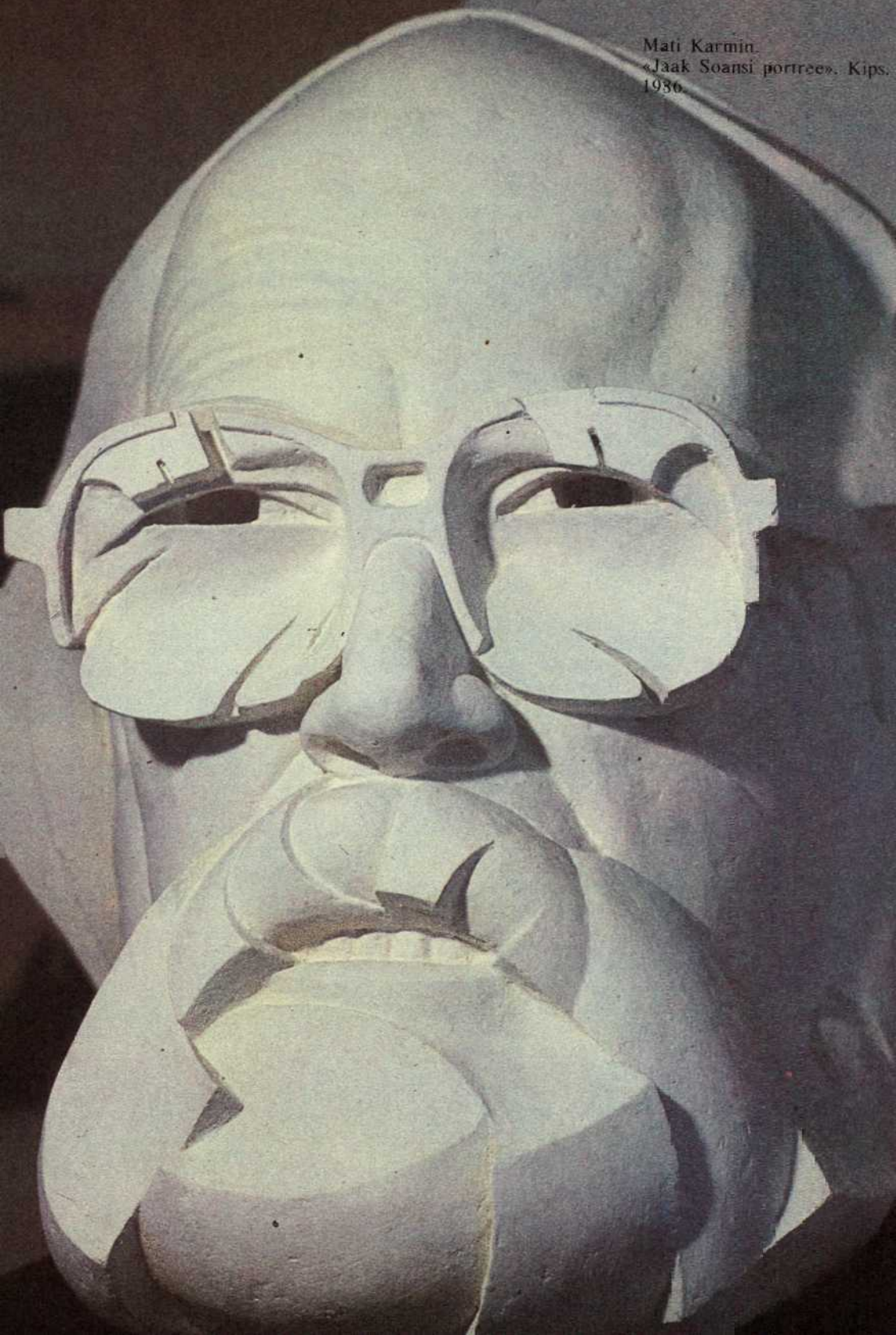
Inimesed, kes ainult imiteerivad utmist, on tüüpilised dissidendid, s. o teisitimõtlejad partei põhijoone ning XXVII kongressi otsuste suhtes. Lühiajaliste ja sageli ka kildkondlike kasude nimel võitlevad nad praegu selle eest, et sotsialistlikul ühiskonnal ei oleks tulevikku, et me jääksime maha ajaloolises võitluses kapitalismiga, et võimalikult manduks ühiskonna loominguiline ja poliitiline potentsiaal.

Olulise vastasjõu utmiskursile moodustavad stalinistid. Nende mõjukatest positsioonidest ühiskonnas annab tunnistust seegi, kui kiiresti häabus pärast 1964. aastat isikukultuse kriitika. Pärast NLKP Keskkomitee 1987. aasta juunipleenumi toimunud kohtumisel ajakirjanikega ütles M. Gorbatsšov, et mitte kunagi ei saa ega tohigi andestada või õigustada seda, mis toimus 1937.—1938. aastal. Selle eest vastutavad need, kellele tookord kuulus võim. Uuel põlvkonnal pole aga päri-

Mati Karmin.
«Andrus Kasemaa portree». Kips.
1987.

Mati Karmin.
«Jaak Soansi portree». Kips.
1936.

selt selge, mis tollel perioodil tegelikult toimus, ning uutmisvaenulikud jõud püüavad vastutuse vältimiseks olnud maskeerida ja moonutada. Mul puudub eriline optimism arhiivide avamise suhtes. Arvan, et paljud tähtsad toimikud on teadmata põhjustel juba ammu hävitatud või siis on olulisemad lehed nähtamatu käega välja rebitud. Ja olemasolevatki püütakse varjata. Lausa avalikult arutletakse selle üle, kuidas tõe doseerida, millisel määral on tema avaldamine poliitiliselt kasulik, kus on tõe piirid. Tõega aga ei kaubelda: ta kas on või teda ei ole. 1964. aasta oktoobrisündmused saidki võimalikuks vaid seetõttu, et hinnangud 40.—50ndatele aastatele ei olnud lõpuni ausad, et uskumise endiste stalinistide kiiret ümberkasvamist.

Kui Tengis Abuladzelt küsiti, kas on ikka mõtet tuletada meelde traagilist minevikku, siis vastas ta ühe Lev Tolstoi kangelase sõnadega: kui ollakse ohtlikult haige, aga lõpuks siiski saadakse oma tõvest terveks, siis meenutatakse möödunud alati rõõmuga. Seda teemat välditakse aga siis, kui ollakse ikka veel haige, isegi veel rängemalt kui enne, aga seejuures tahetakse iseennast petta.

Võitlus mineviku puutumatus eest on juba alanud: tookordseid kuritegusid püütakse seletada küll keeruliste aegade, küll pingelise rahvusvahelise olukorraga. Kultiveeritakse moraalselt relativismi: seda, mis oli lubatud minevikus, ei saa heaks kiita kaasaajal. Ühes T. Abuladze filmi alltekste lahkas essee on öeldud, et oleviku muutmiseks peab kõigepealt toimuma revolutsioon surinute riigis. Mineviku ümberkorraldamine mõjutab ka kaasaega. Võitlus mineviku puutumatus eest — see on Varlami poegade võitlus oma positsiooni ja heaolu eest ühiskonnas.

Stalinismil on ka noorte hulgas mõningane kandepind, mille kujunemisele aitas omajagu kaasa 70.—80ndate aastate propaganda müüt inimliku näoga Stalinist. Noored karjeristid, kelle silme ees terendab vaid ametiredeli järgmine (või ülejärgmine) aste, võivad sellele ronimiseks ümbritsevatele inimestele palju halba teha. Alles vanas põlves hakkavad nad mõtlema ka sellele, kuidas ajaloo silmis hea välja näha ning siis osutuvad mõnedki neist suurteks rahvameesteks. Näiteid pole vaja kaugelt otsida. Vanema põlvkonna kodanlikeks natsionalistideks tembeldamise kampaania laineharjal sooritasid oma suure hüppe mitmed omaaegsed noored poliitikud. Tegu oli enamjaolt tarkade ja andekate inimestega, mistõttu versioon pimedast usust Stalinisse ja võitlusesse rahvaenlastega ei kõla tõepäraselt. Enamik teadis tegelikku olukorda ja laimas ning mõnitas vaid selleks, et omaenda positsioone

kindlustada. Neil noortel oli suur kiusatus ja nad lubasid enesele pisut demagoogiat ja mittekorrallikkust karjääriredelil tõusmiseks, et siis hiljem taas olla korralik. Vanas eas on nii mõnigi neist küllalt progressiivselt meelestatud ja väljendab seejuures ilmselt oma tegelikke, aga mitte konjunktuurivaimust kantud mõtteid.

Ka mõned praegused noorema põlvkonna juhid on mõttelaadilt üsna vanameelsed: ühed oma koha tõttu ametkondlikus hierarhias, teised lähtudes perekondlikest traditsioonidest: kolmandad lootuses, et nende meelekindlus toob dividende siis, kui kõik vanale rajale tagasi pöördub; neljandad lihtsustatud maailmavaatelistel arusaamadel tõttu. Sellised juhid tegid karjääri 70ndatel aastatel ning osutusid varsti osavateks «diplomaatideks», kellele kompromiss muutus elu põhialuseks. Poliitika sisaldab tõepoolest ka kompromissivalmidust, aga ei ammendu sellega. Kui kompromisse tehakse põhiliselt ühe poole arvel, siis pole see enam poliitika. Lohutatakse end väikeste võitudega, panemata tähele, et need väikesed võidud on saavutatud suurte loobumiste hinnaga. Harjunud vaimus jätkavad kompromissimehed ka praegu, mõistmata, miks kahvatub nende kunagine populaarsus.

Polegi põhjust otsida uutmisvaimulisi inimesi eeskätt poliitikute seast. Seal leiab neid harva. Stagnatsiooniaeg jättis vähegi erksamad ja mõtlejavaimuga inimesed poliitikast kõrvale. Nõnda leiabki perestroika toetust rohkem kirjanduses ja ajakirjanduses, teaduses ja kultuurivallas kui mitmesuguse tasemega poliitikute ringis. Poliitikata aga läbi ei saa. Järelikult on vaja, et need inimesed, kellel on kalduvus poliitiliseks tegevuseks, tunnetaksid oma vastutust maa ja rahva käekäigu pärast ning tuleksid sellesse sfääri tagasi.

Põhiliseks perestroikata toetavaks jõuks peaksid liidus intelligentsete saama kvalifitseeritud töölised ja insener-tehniline personal tootmises. Neid on kõige rohkem riivanud võrdsustamine ja tööpanusele mittevastav tasu. Tõsi küll, majanduse ümberkorraldamine algeriood pole neid oluliselt stimuleerinud. Ka uutele palgatingimustele ülemineku meie vabariigis pole seni kaasnud heade ja halbade töötajate palga vajalikku diferentseerumist. Ajakirjas «Социологические исследования» analüüsi hiljuti Valgevene audteel toimunud eksperimendi tulemusi. Nenditi, et saadud vahendite jaotamisel pole töötasu stimuleerivat mõju arvesse võetud. Ainult 48% insener-tehnilisest personalist leidis, et atesteerimine tugevdas seoseid tööpanuse ja tasu vahel. 44% küsitletutest oli seisukohal, et palgatõus ei mõjunud

oluliselt perekonna heaolule. Töö organisatsioon ja töökohtade tehniline varustus ei paranenud, dokumentide käive ei vähenenud, töö ei rikastunud loominguliste elementidega. Nagu juba öeldud, töötasu diferentseeritus ei suurenenud. Iraida Beljajeva lõpetab artikli sõnadega: «See oli eksperimenti kibe õppetund» (vt И. Ф. Беляева. Стимулирование труда инженеров: уроки белорусского эксперимента. «Социологические исследования» 1987, nr 3, lk 56—59).

Vastuolulisi tõlgendusvõimalusi annab ka riikliku ettevõtte seadus, kus mõneski loigus on ettekirjutused ja õigused püütud ühise nimetaja alla viia. Ressursikate nähakse ette nii limiitide (fondide) kui ka hulgikaubanduse kaudu, hinnad kujundatakse nii tsentraliseeritult kui ka kokkuleppe alusel, juhid on valitavad, aga ka kinnitatavad. Tegelikuses on ettekirjutuste loogikat ja ettevõtete õigusi võrdlemisi raske ühitada.

Töötaja isikliku heaolu seab sõltuvusse ettevõtte tegelikest töötulemustest selle ettevõtte tulu. Juba mitmetes kirjutistes on viidatud vajadusele seda kaitsta, sest bürokraatiat pole midagi ahvatlevamat, kui hästi töötavate ettevõtete tulu tsentraliseerida ja ümber jaotada. Isegi normatiive — iseenesest progressiivset majanduselu ümberkorraldamise hooba — on kasutatud ettevõtete iseiseisvuse piiramiseks ja surve avaldamiseks, et inimesed ei teeniks liiga palju.

Huvi teenida rohkem kahandab ka teadmine, et võimalused teenitud raha kasutamiseks oma äranägemise järgi on väikesed. Tööpanus ja tasugi võivad suurenedagi, aga kui kaupluses puuduvad vajalikud tarbekaupad, baasis ei ole ehitusmaterjale ning teeninduses ei osutata nõutud teenuseid, siis vajaduste kasv blokeerub peatselt ning töötahe sumbuva vaikeluks. Sageli tekitab alles kauba nägemine inimeses soovi seda omandada, innustades teda pingelisemalt töötama.

Kooperatiividele ja individuaaltööle on perestroika andnud küll tegevusvõimaluse, aga vähemalt praegu on nendest ümberkorraldustele vähe tuge. Kartes ümberkorralduste katkemist mõtleb osa kooperatiive vaid hetkekasumile. Pealegi on nad sisse piiratud bürokraatiast, kelle unelmate tipus troonib kooperatiivide ja individuaalse töö tegevuse juhtimise riiklik komitee, mille kaudu toimuks individuaaltöö ja kooperatiivide tegevuse tsentraliseerimine ning detailne kontrollimine. Lausa lust on kuulda, millise entusiasmiaga kontrollib sanitaar-epidemioloogidajam toiduaineid valmistavaid kooperatiive, kuigi samal ajal müüakse riiklikus kaubanduses rahumeeli vananenud majoneesi, kahtlaselt lõhnavat liha ja plögaseid viina-

marju. Individuaaltöö tegijaid ei soodusta ka maksukorraldus. G. Batõgin toob näite: kui erategija sissetulek küünib üle kolme tuhande rubla aastas, siis moodustab maks sellest 11,1%, üle nelja tuhande — 13,3%, üle kuue tuhande — 65%. Siin ei ole tegemist maksustamise tarkusega, vaid rohkem hirmuga, et keegi saab rikkaks. Üleliiduline publiitsistika näeb taolises maksukorralduses vastuolu individuaaltöö seaduse üheksanda paragrahvi, kus on öeldud, et maksud kehtestatakse sõltuvalt sissetulekute ja arvestades ühiskonna huvisid. Paraku jääb nii mõnigi kaup või teenus ühiskonnal saamata, kuna tegijatel puudub sedavõrd jäiga maksukorralduse juures selleks huvi.

Saatuslikuks saavad erategijatele ja kooperatiividele aga ilmselt mitmesugused piirangud ressursside (autoosad, ehitusmaterjalid jne) jaotamisel. Varem või hiljem läheb mõni kooperatiiv ressursside ebaseadusliku hankimise teed... Ning siis võib mõne aasta pärast parastada — jälle oli tegu ühe õhust võetud ja põhjendamatu algatusega, mille meie sotsialistlikus tegelikkuses pole kasvupinda.

Kooperatiivide ja individuaaltöö areng ning majandustegevuse ümberkorraldamine põhitootmises on omavahel tihedalt seotud. Ühes intervjuus küsiti NSV Liidu TA Majanduse Instituudi direktorilt L. Abalkinilt, kas ta peab võimalikuks parema tööjõu stiihilist ümberpaigutamist riiklikust tootmisest kooperatiividesse ja individuaalse töö sfääri? «Kui tegu on tõsise tööinimesega, kelle palk ei küüni aga kuidagi üle 200 rubla, samal ajal kui erategijana võib ta saada 500 rubla kuus, siis tööline mõistagi lahkub riigiettevõttest,» arvas L. Abalkin. «Aga kui anda talle võimalus teenida täieliku isemajandamise tingimustes ka riiklikus ettevõttes 500—600 rubla, siis ei jookseks ta kuhugile. Järelikult on vaja kõrvaldada bürokraatlikud piirangud põhitootmises, minna üle täielikule isemajandamisele.» (МЭМО 1987, nr 4, lk 68.)

Uutmist paüavad toetada ka mitmesugused **informaalsed ühendused**. Need on aga äärerühmad, keda võib küll lihtsal viisil liikvele saada, aga kes ei määra ümberkorralduste olemust. Informaalsed rühmitused tõrjuvad kõrvale vene publiitsistikas tabavat nime kandva «samovariparadiisi», s. o klubid, kelle põhitegevuseks oli kollektiivne tee (kohvi) joomine ja «huvitavate inimeste» passivne ärakuulamine.

Mitmetes liiduvabariikides on informaalsete noorteühenduste loomisel aluseks võetud 1932. aasta vabatahtliku ühingu moodustamise põhimäärus, mille kohaselt loodava ühingu põhikirja tuleb registreerida kohalikus nõukogus. Teoreetiliselt on see väga lihtne, praktikas aga võib põhikirja läbivaatamine

kesta aastaid. Püütud on leida ka asutaja-organisatsioon, kelle juurde taolisi rühmitusi moodustada. Peatselt on aga nenditud küllaltki piiratud autonoomiat ja «asutajate» katseid omateenitud vahendeid ümber jaotada.

Piirkondades, kus noorteühenduste juriidiliseks registreerimiseks on tehtud takistusi, loevad noored ise organisatsiooni looduks pärast nn sotsiaalset eneseregistreerimist, s. o kohe pärast endast teadaandmist kohalikule täitevkomiteele. Meie tingimustes pean võimalikuks eeskätt ökoloogilise sihitusega noorsooühendusi — liiga suur on mittevastavus teravate loodushoiuküsimuste ja teiselt poolt nende üliaeglase lahendusviisi vahel. Eelduseks selliste rühmituste tekkimisele on ka võrdlemisi väljaarenenud informaalne kommunikatsioon, mis stagnatsiooniperioodi infovaeguse tingimustes saavutas suure täiuse: millestki ei räägitud, aga ikkagi teadsid inimesed kõike ja kõigest. Avalikustamise tingimustes kadus vajadus informaalsete teabelevi järele. Kui aga 1987. aasta mais mõned konservatiivsed ajakirjandustegelased tõlgendasid ühekülgiselt EKP Keskkomitee büroo otsust avalikustamisest seoses fosforiidiprobleemiga (nagu oleks see tähendanud vastava temaatika väljatõrjumist ajakirjandusest, raadiost ja televisioonist), siis hakkas informaalne teabelevi taas intensiivselt tööle. Väga kiiresti levisid nii ümberkirjutatud tekstid kui ka fosforiiditeemalised video- ja magnetofonikassetid.

Uutmiskurssi toetab aktiivselt ka osa juhte ja ametnikke.¹ Polariseerumine juhtide ja ametnike seas on pärast NLKP Keskkomitee 1985. aasta aprillipleenumit olnud sügavam kui paljudes muudes sotsiaalsetes ja professionaalsetes gruppides. Osa juhtidest ja ametnikest suhtus ümberkorraldustesse suure umbusuga. Vähemalt uutmise algetapil ammendusid nende arusaamad ümberkorraldustest arvamistega, et «mustajatele ja laimajatele on nüüd kõik teed lahti»; «kus te enne 1985. aastat olite, et alles nüüd puudustest räägite» ning «neid loosungeid on elus varemgi kuulnud, neis pole mingit uudist». Veel aasta tagasi oli mul järgmine vahejuhtum — üks kolleeg küsis viimast «Vikerkaart», põhjendades seda nõnda: «Kogusin ka 60ndate aastate algul sellist kirjandust, millest oli arvata, et need raamatud hiljem ära keelatakse. Mõelda, milliste rariteetide omanik ma nüüd olen!»

Paljud ametnikud jätkavad vanal harjunud viisil: saavad ülalpoolt ülesandeid, suu-

¹ Juhti ja ametnikku eristab reaalses otsustamisprotsessis osalemise määr. Sellest lähtudes kuulub ka ministeeriumis üks osakonnajuhataja ametnike, aga teine juhtide hulka.

navad neid allapoole ja kontrollivad täitmist. Kui nende ette ilmub midagi ülalpool sanktsioneerimatut, siis esialgu püütakse seda keelata, kui aga siiski ollakse sunnitud lubama, siis tehakse seda skandaaliga. Seetõttu tuleb kohtadel iga väiksegi edasimineku nii majanduses kui ka ideoloogias raskelt kätte võidelda. Võitluses on aga alati ka ohvreid ning seepärast — kui paradoksaalne see ka ei tundu — toob iga võit perestroikale küll toetajaid juurde, teiselt poolt aga ka väheneb nende arv, kes ühiskonna uuenemisprotsessis aktiivselt osalevad.

Ametnike hulgas on tekkinud ka üsna laialdane kiht, kes uutmiskurssi küll otseselt toetamata suhtub sellesse ometigi heatahtlikult. Need ametnikud on muutnud oma suhtumist sellistesse juhtidesse, kes eiravad perestroikat ning püüavad vaid vastuolude silumiseks läbi ajada. Selliste ülemuste suhtes, kelle sõnad lähevad tegudest lahku, on ametnikud omavahelises suhtlemises muutunud võrdlemisi küüniliseks. Nad on juhtidele lähedal, nähes ka telgitaguseid, kuhu laiem avalikkus ei ulatu, ning suhtuvad reservatsiooniga sellistesse juhtidesse. Ametnikud on avalikkuse ees rääkima hakanud ja seejuures eeskätt neid asju, mida nende ülemused iga hinna eest kabinetiseinte vahele jätsid. Avameelitsemine on ametnike oluline ning pealegi suhteliselt ohutu panus demokratiseerimise toetamiseks. Innustust leiavad nad sellestki, et ajalehtedes ilmub iga nädal sõnumeid, mis veel mõni aasta tagasi olid range ametkondlik saladus. Oma tegevuses piirduvad ametnikud üha sagedamini vaid otseste töökohustuste täitmisega. Sellega võimaldavad nad ülemustel teha vigu, mille eest korrektsete alluvatenähtena oma juhte varakult hoiatasid.

Taolisi nihkeid ametnike kihi teadvuses võib mitmeti seletada. Ühed on perestroika omaks võtnud ja valmis selles osalema. Teistele on mõjunud mõningate privileegide kärpimine, mis nad olid omastanud brežnevismi perioodil üldise minnalaskmise õhkonnas. Enamik ametnikest on aga veel kaugel sellest, et kasutada oma kompetentsust ühiskonna hüvanguks suuremal määral, kui see nende ametijuhenditega ette on nähtud.

* * *

Üks värske ajakirjandustudeng kirjutas 1. septembri «Noorte Hääles» talle kõrgkooli kaasapandud õpetussõnadest küll väga pessimistlikult: «Ära looda, et saad hakata kirjutama nii, nagu mõtled. Demokraatia on ajutine, varsti läheb kõik jälle vanaviisi edasi ja avalikustamisele tehakse lõpp.» Kui enamus jääb kõrvaltvaatajaks, siis läheb kindlasti nii. Tuleb aga arvestada, et käivitatud on

tohtud protsessid, mille küpsemine nõuab aega. Seepärast on tähtis hoida saavutatud taset, jätkata praegust valgustustegevust, laiendada perestroika sotsiaalset baasi. Pööre demokraatiasse on tavapäraselt aeglane ja pikkamööda jõudu koguv. Demokraatiat ei saa õpetada sunniabinõudega. Siiralt ümberkorralduste kiirendamist soovides tuleb endale aru anda, et perestroika etapiviisilisus ja järjepidevus ei väljenda M. Gorbatšovi nõrkust, vaid tema põhimõtteid.

Tähtis on jääda kindlaks kord võetud suunale ning mitte toita end illusioonidega, nagu läheks kohe-kohe kergemaks. Mida sügavamatesse ühiskonnaelu kihtidesse perestroika ulatub, seda raskem ja keerukam on edasiminekuks. Kui me enesele sellest selgelt aru ei anna, tuleb varsti pettumus.

Aastad 1953—1964 andsid väga väärtusliku kogemuse, millest õppides ei korda me oma eelkäijate vigu. Ühiskonnaelu ümberkorraldused 50ndate aastate teisel poolel — 60ndate algul kulgesid võrreldamatult raskemates tingimustes, mil tagurlikud jõud olid väga tugevad, stalinlik terror aga kõigil veel hästi meele. Nüüd on konservatiivsed ringkonnad hoopis nõrgemad. Kompromiteerinud on ennast ka ametkondlikud tootmismonopolid, näidanud ära oma jõuetuse ellu viia eesrindlikku tehnopoliitikat, millise lipu all toimus 1965. aasta majandusreform.

REM BLUM

MÕTTEID REVOLUTSIONIST II

Kui ma püstitan küsimuse vene haritlaskonna enamiku ajaloolisest «süüst», kes ei osanud Oktoobrirevolutsioonis näha maailma palet muutvat sündmust, kas ei kaldu ma siis liialdusse ega moonuta toleaeget olukorda? Oli ju intelligenti enamikule mõtegi revolutsiooni progressiivsusest võõras, sotsialistlikku revolutsiooni peeti täiesti enneaegseks aktiks (erinevalt näiteks Veebruarirevolutsioonist). Sellest seisukohast pidi Venemaa läbi tegema kodanliku arenemise pika perioodi, tsiviliseeruma ja alles seejärel mitme aastakümne, kui mitte sajandi pärast võis kõne alla tulla riigi valmisolekuks asuda sotsialismi teele.

Klasside, sotsiaalsete rühmade ja üksik-inimeste saatus ning ajalooline osa sõltub väga suurel määral oskusest «ära mõistatada» (Herzeni väljend) ajaloo arengu suund ja võimest tõusta kõrgemale oma erihuvidest üldinimlike huvide nimel. Ilma selleta võib

Uutmiskursi oluliseks teetähiseks saavad 1989. aasta valimised. Saadikute hindamisel omab siis tähendust see, mida on konkreetne rahvaesindaja teinud uutmise heaks — ja mitte ainult oma töökohal, vaid ka ühiskondlikus elus. Selleks ajaks on ennast diskrediteerinud paljud juhid, kes praegu püüavad uutmisvaimulist tegevust loosungitega asendada. Kus varem, kus hiljem, aga töö tuleb ilmsiks. Näiteks Rostovi oblastis Zernogradi mitmemandaadilises valimisringkonnas ei saanud juba 1987. aasta valimiste käigus piisavat hulka hääli ja sattusid reservkandidaatide pingile linna täitevkomitee esimees, tema asetäitja, rajooni täitevkomitee aseesimees, rajooni rahvakontrollikomitee esimees, sõjakomissar, haridusosakonna juhataja, konservitehase direktor, partei rajoonikomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja ja mitmed teised linna ning rajooni juhid. Gruusia NSVs jäid Otsšamšire rajoonis reservi kolhoosi esimees, sovhoosi direktor ja suure ehitusorganisatsiooni juhataja, kellel seni polnud saadikumandaadi saamisega vähimaidki probleeme.

Muidugi ei tähenda see, nagu võrduks demokraatia kasv valimistel reservi jäetud juhtivtöötajate hulgaga. Vastupidi: sellistel valimistel saadud toetus väljendab inimeste suhtumist konkreetsetesse isikutesse uutmiskursi elluviijatena kohapeal.

jõuda ajaloolise tee tõsistele deformatsioonidele ja vastavalt suurendada kannatuste hulka. Muidugi on ajaloo suunda määrata äärmiselt raske. Siin ei saa küllagi läbi ilma «linnulennult» heidetud piiguta, üldise filosoofia- ja majandusteooriaga, põhjaliku ajalootundmisega ja ajaloolise vaistuta, aga peale selle veel — mis minu arvates on äärmiselt tähtis — ilma kindlate sotsiaalsete ja kõlbelist imperatiivide ja kriteeriumiteta, eeskätt sellisteta, nagu seda on **humanism** ja **demokratism**.

Nüüsiis, kas Oktoobrirevolutsioon oli enneaegne? Ma vastaksin sellele vastuküsimusega: kas olid enneaegsed sellised suured ajaloolised revolutsioonid nagu XVII sajandil Inglismaal ning XVIII sajandil Ameerikas ja Prantsusmaal? Iga eelarvamustest vaba inimene vastab küsimusele eitavalt. Nende maade edasine progress on selgelt

seotud päevadega, mil probleeme ei lahendatud parlamentides, vaid tänavatel, mitte riigitegelaste, vaid rahva poolt. Ent pöörakem tähelepanu tähtsate asjaolude — need revolutsioonid toimusid märksa varem, kui kinnistus ja arenes kodanlik tsivilisatsioon. Teisiti öeldes võiks vist rääkida ajaloolisest seaduspärasusest — uue tsivilisatsiooni tekkimisele eelneb paratamatult suur sotsiaalne ja poliitiline revolutsioon, uus tsivilisatsioon ei ole ilma sellise revolutsioonita põhimõtteliselt võimalik. Uue tsivilisatsiooni «sünd» on alati olnud kramplik ja piinarikas, see-eest on «lapse» edasine arenemine ja kasv toimunud märksa rahulikumat, kuigi mitte ilma vastuoludeta ja konfliktideta. Nii nagu Inglise, Ameerika ja Prantsuse revolutsioon avas tee kodanlikule tsivilisatsioonile, kodanlikule poliitilisele ühiskonnale, nii kuulutas Oktoobrirevolutsioon inimkonnale uue sotsialistliku tsivilisatsiooni algust, uue sotsiaalse ühiskonna algust.

Kodanlikel revolutsioonilistel pööretel oli veel üks tähtis ajalooline funktsioon — nad puhastasid tee tööstusrevolutsioonile, mille käigus kujuneski kodanlikule tsivilisatsioonile vastav tehnoloogiline baas. Oktoobrirevolutsiooni objektiivne ajalooline tähtsus on omakorda selles, et oma mõju tõttu kogu maailma majanduslikule ja poliitilisele süsteemile stimuleeris ta neid protsesse, mida nüüd nimetatakse teaduse ja tehnika revolutsiooniks. Kui tööstusrevolutsioon rajas adekvaatse tehnoloogilise baasi kodanlikule tsivilisatsioonile, siis teaduse ja tehnika revolutsioon loob sellise baasi sotsialistlikule tsivilisatsioonile. Nii nagu tööstusrevolutsioon andis omal ajal «surmahoobi» feodalismile, nii ei ole teaduse ja tehnika revolutsioon oma olemuselt inimesele ja tema loovatele võimetele orienteeritud juhtmõtelt ühitatav kapitalistlike tootmissuhetega.

Mõistagi on mõte sotsiaalse revolutsiooni ja tehnoloogilise revolutsiooni omavahelisest seosest küllaltki hüpoteetiline ja nõuab täiendavat argumenteerimist. Siiski saab Oktoobrirevolutsiooni maailmaajaloolist tähtsust mõista ja hinnata vaid maailma arenemise kontekstis. Need, kes räägivad Oktoobrirevolutsiooni enneaegsusest, unustavad just selle tähtsa asjaolu. Nagu teada, ei lähtu Lenin ja bolševikud mingi üksiku maa, vaid kogu tolleaegse kapitalistliku süsteemi valmisolekust revolutsiooniks. See veendumus põhines nii suurtööstuse, monopolistliku kapitalismi arengul maailma arenenud regioonis kui ka Esimese maailmasõja ajal ulatuslikult levinud riigikapitalismil, mis on «kõige täielikum materiaalne ettevalmistus sotsialismiks». (V. I. Lenin. Teosed. 25 kd, lk 334.)

Oktoobrirevolutsioon oli suurel määral imperialistliku sõja otsene tagajärg ning see teostati selge eesmärgiga teha lõpp miljonite inimeste mõttetele ja kuritegelikule hävitamisele. Tolleaegsetes tingimustes ei olnud teist teed peale revolutsiooni, et öelda sõjale otsustav ei. Seega oli kaalul miljonite inimeste elu ja surm nii Venemaal kui ka kogu maailmas. Paljudest Venemaal 1917. aastal tegutsenud parteidest nõudsid ainult bolševikud sõja viivitamatut lõpetamist. (Sellise nõudmise esitasid ka anarhistid, kuid nad ei konstitueerunud põhimõttelistel kaalutlustel parteiks.) Oktoobrirevolutsioon viis selle nõudmise ellu.

Tänapäeval, mil rahu säilitamine on muutunud kogu ühiskonna füüsilise eksisteerimise probleemiks, paistab see Oktoobrirevolutsiooni iseärasus uues valguses. Esmakordselt püstitati praktiliselt küsimus lülitada sõjad inimsuhete valdkonnast radikaalselt välja. «Ka selles küsimuses,» kirjutas Lenin, «avas Oktoobrirevolutsioon uue ajastu maailma ajaloos... Ja järjest selgemini, järjest kujukamalt, järjest vältimatumalt kerkib miljonite ja miljonite inimeste ette, kes mõtlevad järele eilse sõja põhjuste ja läheneva homse sõja üle, karm tõde: imperialistlikust sõjast ja seda paratamatult tekitavast imperialistlikust rahust... ei ole pääsu, sellest põrgust ei ole teist pääsu peale bolševistliku võitluse ja bolševistliku revolutsiooni.» (V. I. Lenin. Teosed. 33. kd, lk 33—34.) 10 miljonit tapetut, 20 miljonit vigastatut — selline oli Esimese maailmasõja verine jälg. Tuleb vaid kibedalt kahetseda, et tsiviliseeritud inimkond ei läinud Oktoobrirevolutsiooni teed mõnda ega suutnud ära hoida inimkonda tabanud õnnetusi ja hädasid kõigest veidi rohkem kui kakskümmend aastat hiljem (50 miljonit tapetut ja 28 miljonit vigastatut oli Teise maailmasõja kohutav tagajärg).

Lõpuks, ja see on kõige tähtsam, bolševikud ei käsitanud Vene revolutsiooni puht-rahvusliku asjana. Veendunud internatsionalistidena («rahvusvahelise töölisrevolutsiooni huvid on kõrgemad kui ühe või teise, ja just oma rahvusliku riigi puutumatus, julgeolek ja rahu» — V. I. Lenin. Teosed, 28. kd, lk 93—94) lähtusid nad sellest, et 1917. aasta sügisel Venemaal kujunenud eriti soodsad objektiivsed ja subjektiivsed tingimused muutsid ta ajutiselt ülemaailmse sotsialistliku revolutsiooni avangardiks. Ajutiselt sellepärast, et pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu Euroopa maades pidi avangardi osa viivitamatult minema üle Euroopa proletariaadile.

Mida pidi tegema revolutsiooniline partei nendes harukordsetes ajaloolistes tingimus-

tes? Kas ootama, kuni küpseb revolutsioon enam arenenud riikides ja andma siis ühendatud jõududega hoobi kodanliku maailma pihta? Või teades, et sellist üheaegsust ei saa revolutsiooni küpsemise ebaühtluse tõttu põhimõtteliselt olla, alustama esimesena ja seega aitama teiste maade töötajatel lülituda aktiivsesse võitlusse? Kas ühel tõsisel parteil on õigus riskida sellise maailmaajaloolise pöörde nimel, nagu seda on sotsialistlik revolutsioon?

Siinkohal luban ma endale teha väikese kõrvalepõike. Juba sajandi algusest peale kestab Lenini ja bolševike süüdistamine blankismis, avantürismis, marksismist taganemises, etteruttamises, reaalsest tegelikkusest irdumises jms. Väidetakse, et radikaalsete ajalooliste pöörete ajal on vaja vältida riski, minna ümberkujunduste teed, kaaluda läbi kõik variandid, lahendada ainult neid vastuolusid, mis on täiesti küpsed või ülekupsenud. See kõik tundub esimesel pilgul olevat täiesti mõistlik. Kuid sellise kaine kaalutlemise puhul tekib paradoksaalne situatsioon: niisugune just nagu vastuvõetav suhtumine revolutsiooni muutub tegelikult revolutsioonist loobumiseks, üleminekuks reformistlikele ja koguni antirevolutsioonilistele positsioonidele. Ilmneb igavene, tõepoolest traagiline mõtete ja tegude kollisioon.

Nii kaalutus teeb pelgureiks meid kõiki ja südiduse loomulikust jumest saab nukra mõtte pödur kahvatus ning lennukad ja tähtsad ettevõtted teelt targutuste tõttu kalduvad ja kaotavad teo nime ...

(Shakespeare)

Asi on selles, et inimeste, parteide ja klasside revolutsioonilise tegevuse protsessis, objektiivselt eksisteerivate tingimuste alusel tegutsemise protsessis sünnivad **uued** ühiskondlikud suhted, tekivad elu **uued** vormid, **uued** võimalused ja **uued** vahendid nende realiseerimiseks, sünnib **uus** maailm. Väga hästi on selle kohta öelnud maineakas ungari marksist György Lukács. «Ajaloole olemuses endas peitub võimalus alatasa luua **uut**. Seda uut ei saa varakult välja arvutada mis tahes eksimustevaba teooria abil; seda tuleb osata näha võitluse käigus esimeste ilmnevate algete järgi ning teadlikult arendada arusaamiseks.» (Двердь Лукач. Ленин. Очерк взаимосвязи его идей. «Коммунист» 1987, nr 6, lk 48.) Kuivõrd revolutsiooniline praktika on rahvahulkade aktiivne tegevus, kes maailma muutes muudavad ka iseendid, siis avaldub see praktika ajaloolise loomingu valdkonnana, kus realiseeritakse olemasolevad tendentsid, toimub optimaalsete variantide väljavalimine ning määratakse katse ja ekssi-

tuse meetodil kindlaks võimalikud arenemisteed.

On loomulik, et partei, kes juhindub eespool nimetatud marksistlikest põhimõtetest, ei saa jääda äraootavale seisukohale, ta on lihtsalt kohustatud astuma võitlusse, ta peab riskima ja võtma enda kanda poliitilise vastutuse ranga koorma. Nimelt nii vastasid bolševikud 1917. aasta oktoobripäeval ajaloo poolt püstitatud küsimusele.

Realistidena ei arvanud bolševikud sugugi, et nende võit on sajabrotsendiliselt tagatud, nad ei välistanud lüüasaamise võimalust, eriti tolles valdkonnas, kus lahendati sotsialistlike ülesandeid. Lugesed relvastatud Oktoobriülestatuse osavõtjate mälestusi võib veenduda, et esimesed nõukogude võimu üritused viidi läbi vägagi kiirustades (näiteks niinimetatud dekreedikampaania), lähtudes sellest, «et lüüasaamise korral aitame me ikkagi kaasa revolutsiooni üritusele ja et meie kogemused tulevad kasuks teistele revolutsioonidele». (V. I. Lenin. Teosed. 32. kd, lk 455.)

Kuid seejuures olid bolševikud kindlalt veendunud võidu ja revolutsiooni arengu **võimalikkuses**. See veendumus põhines nii asjaolude ebatavalisel soodsal kokkusaatumisel (Ajutise Valitsuse poliitiline krahhi, vastuolud kokkuleplaste hulgas, kontrrevolutsioonilise Kornilovi leeri nõrgenemine, bolševike autoriteedi erakordselt kiire kasv ning jõudude vahekorra muutumine nõukogudes nende kasuks, «alamkihtide» iga päevaga suurenev revolutsiooniline surve) kui ka revolutsiooni ja revolutsioonilise võitluse seaduste heal tundmisel.

Märgime sellega seoses ära kaks momenti. 1921. aasta septembris palus Lenin kirjas marksistlikule ajaloolasele V. Adoratskile aidata leida Engelsi artiklit «kus ta ütleb 1648. ja 1789. aasta kogemuste tuginedes, et nähtavasti on olemas seadus, mille järgi revolutsioon peab vähemtähtsate ümberkujunduste kindlustamiseks minema kaugemale sellest, mis on talle jõukohane». (V. I. Lenin. Teosed. 45. kd, lk 268.) Engelsi poolt sõnastatud revolutsiooni arengu seaduspärasus ei pakkunud Leninile hoopiski mitte ajaloolist huvi. See oli iseloomulik meie revolutsioonile, mida Lenin rõhutas artiklis «Oktoobrirevolutsiooni neljandaks aastapäevaks». Lenin oli juba varem märkinud, et Oktoobrirevolutsiooni vahetuks eesmärgiks oli kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülesannete täielik ja järjekindel teostamine, feodalismivastase võitluse lõpuleviimine. «Et aga kindlustada Venemaa rahvastele kodanlik-demokraatliku revolutsiooni saavutused, pidime edasi minema ja me läksimegi edasi.» (V. I. Lenin. Teosed. 33. kd, lk 32.)

Teine moment puudutab lootust, et Euroopa maade proletariaat osutab riiklikku toetust. «Juba enne revolutsiooni ja ka pärast seda olime arvamisel: kas otskohe või vähemalt väga ruttu jõuab kätte revolutsioon ka ülejäänud maades, kes on kapitalistlikult rohkem arenenud, või vastasel korral me peame hukkuma.» (V. I. Lenin. Teosed. 32. kd, lk 455.) Kas selline väga vastutusrikas arvestus leidis kinnitust (dokumendid, mälestused ja teised materjalid kinnitavad, et maailmarevolutsiooni probleem oli tähelepanu keskmes ja erutas sotsialistlikust pöördest osavõtjaid kõige rohkem)? Leidis ja ei leidnud ka. Revolutsioon puhkes tõepoolest, vallutades Saksamaa, Ungari, Soome, Austria ja Bulgaaria, revolutsiooniline situatsioon oli peaaegu kõikides Euroopa riikides. Ent need revolutsioonid kas said lüüa või ei olnud proletaarsed ega suutnud seetõttu osutada Venemaale nii vajalikku otsest riiklikku abi.

Ma arvan, et sellistel asjaoludel võivad vaid parandamatud pedandid heita bolševikele ette nende kaalutluste ekslikkust oma revolutsiooni suhtes. Ajalugu ei ole sirge tee ja igal antud hetkel on suur hulk arenguvariante. Milline erinevatest võimalustest realiseerub, see lahendatakse teineteise vastas seisvate jõudude võitluse käigus.

Muidugi oli maailmarevolutsiooni lüüasaamine raskeks löögiks nii sotsialismiüritusele kui selle liikumise juhtidele ning entusiasmist tulvil võitlejatele. Veel kaua, kuni Suure Isamaasõjani säilis meie rahvas Oktoobrirevolutsiooni internatsionalistlikust palangust sünnitatud usk Lääne-Euroopa proletariaadi revolutsioonilisse potentsiaali. Kuid kahjuks osutus tegelikkus palju keerulisemaks, kui seda eeldas teooria, rääkimata juba argiteadvusest. Nüüdisaja kapitalismi arenemist iseloomustavad suured järeleandmised töölisklassile, mis tõid kaasa inimeste sotsiaalse ja majandusliku olukorra märkimisväärse paranemise ning revolutsioonilise potentsiaali järsu alanemise. Seejuures ei ole liialdus öelda, et arenenud maade töötajate poolt saavutatud sotsiaalsed võidud on suuresti Oktoobrirevolutsiooni ja selle ideede teene. Vaid üks näide: kaheksatunnise tööpäeva seadus kehtestati kõikjal alles pärast Oktoobrirevolutsiooni aastatel 1918—1919 «kaitseks bolševismiohu eest». Revolutsioonid ei õpeta üksnes oma pooldajaid, vaid ka oma vaenlasi.

Kuigi kapitalismi kohanemisvõime osutus suuremaks teoreetiliselt oodatust, ei ole see võime minu arvates kaugeltki piiritu. Nüüdismaailmas on kogunenud liiga palju vastuolusid ja raskusi ning need on liialt tõsised selleks, et oodata ainult evolutsiooni-

list arengut. Inimkonnal ei ole väljapääsu: kas suurendada oma solidaarsust (võimet egoistlike huvisid maha suruda, järelikult võimet olla vaba) ja minna teed mööda, mille näitas kätte Oktoobrirevolutsioon, või koormatuna oma individuaalse (grupilise) heaolu muredest, «süüa» ära kõik enda ümber ja lõplikult «saagida» läbi oks, millel me istume». XX ja XXI sajandi vahetusel seisab inimkond alternatiivi ees: kas hukkumine või sotsialism, kolmandat võimalust ei ole.

Kui revolutsiooni süüdistatakse stalinismi kuritegudes ja ohvrites, siis lihtsalt ei taheta näha, et see periood meie ajaloos oli sisuliselt lahtiütlemine — tegudes aga mitte sõnades — revolutsiooni peamistest väärtustest, kuigi rahvahulkade teadvuses elas ja toimis veel kava revolutsiooniline traditsioon. Ma nimetaksin seda revolutsiooni inertsiks, mis etendas otsustavat osa industrialiseerimise ja kultuurilise ülesehitustöö perioodi vaieldamatutes saavutustes ning fašismi üle saavutatud võidus, ent ikkagi oli stalinliku juhtimise üldine antihumaanne suunitus vastuolus põhieesmärkidega, mille eest võitlesid need inimesed, kes vallutasid Talvepalee.

Milline on Oktoobrirevolutsiooni kui sotsialistliku ümberkuunduse süvamõte? Lühidalt võiks sellele küsimusele vastata nii: töötava inimese vabastamine kõikidest rõhumise vormidest, tema muutmise oma elu tõeliseks peremeheks ja loojaks, isiksuse võõrandumise kaotamine, see tähendab ühiskonna loomine, «kus iga üksiku vaba arenemine on kõigi vaba arenemise eelduseks». (K. Marx ja F. Engels. Kommunistliku partei manifest. Tln, 1974, lk 70.) Selles on sotsiaalse revolutsiooni olemus, mis viis lõpule inimkonna eelajaloo ja alustas inimkonna tõelist ajalugu. Selles on sotsiaalse revolutsiooni erinevus poliitilisest revolutsioonist, mis tavaliselt teostatakse rahvahulkade heaolu nimel (vähemalt on nii välja kuulutatud), kuid mida ei teosta rahvahulgad ise, mistõttu poliitiline revolutsioon ei suuda põhimõtteliselt lahendada nende vabastamise ülesannet.

Oktoobrirevolutsioon leidis efektiivse vormi rahva otseseks osavõtuks oma probleemide lahendamisel. Juba järgmisel päeval pärast relvastatud ülestõusu, 8. novembril 1917. aastal sõnastas Lenin nõukogude II kongressil lühidalt ja selgelt Nõukogude riigi kõige iseloomulikuma joone: «Meie kujutluse järgi seisab riigi tugevus rahvahulkade teadlikkuses. Ta on tugev siis, kui rahvahulgad teavad kõike, võivad kõige üle otsustada ja teevad kõike teadlikult.» Ja edasi: «Meie peame eluga kaasa minema, me peame andma

rahvahulkadele täieliku loominguvabaduse.» (V. I. Lenin. Teosed. 26. kd, lk 228, 232.)

Sellisel riigil ei olnud analoogi ajaloo (erandiks oli ehk ainult Pariisi Kommuun, mille kogemuste tundmaõppimisele pööras Lenin suurt tähelepanu, pidades seda «nõukogude võimu algeks», Pariisi Kommuuni päev 18. märts. aga kuulutati pärast revolutsiooni riiklikuks pühaks), sest ta oli niioleida programmeeritud enesehävitamisele, riigivõimu funktsioonide üleandmisele rahva omavalitsusele. Kuid nõukogude võimu idee ei eeldanud ainult riikliku juhtimise põhjalikku ümberkujundamist ja selle täielikku demokraatiseerimist. Eesmärk oli selles, et orgaaniliselt ühendada poliitiline demokraatia sotsiaalse demokraatiaga. Praegune programmiloosung — rohkem demokraatiat ja rohkem sotsialismi — realiseerib praktikas sedasama eesmärgi. Poliitilise ja sotsiaalse demokraatia ühendamine on kindel ja arvatavasti ainus tee selleks, et ulatuslikult areneks rahvahulkade initsiatiiv ja elav looming, mis juba iseenesest on võimelised andma ühiskonna arenemisele seninähtamatu kiirenduse. Jutt ei ole võitdemokraatiast, millega paljud juhtijad end lohutavad, valimiste ja valitavuse mängimisest ja ka mitte aktiivsuse väljännaitamisest. Alles siis, kui inimene tunneb end oma elutingimuste peremehena, mõistab selgesti oma vastutust ühiskonna asjade eest, langetab otsuseid oma probleemide kohta, kui ühiskonna huvid muutuvad kõige suuremaks väärtuseks, ainult siis võib olla veendunud, et soovitud demokraatia ja sotsialismi ühtsus on saanud teoks.

Revolutsiooni iseloomulikuks iseärasuseks on selle täpne orienteerumine ideaalidele. Selles ei ole midagi üllatavat, sest kõik «tõesti suured revolutsioonid sünnivad vastuoludest selle vahel, mis on vana, mis on suunatud vana läbitöötamisele ja kõige abstraktsema püüdluse vahel selle poole, mis on uus, mis peab olema juba nii uus, et temas ei oleks kübetki vana». (V. I. Lenin. Teosed. 33. kd, lk 455.) Sellise purismi tulemuseks oli enneolematu kõlbeline häälestatus, mis oli eriti iseloomulik revolutsiooni esimestele kuudele. Ei ole ju revolutsioon ainult poliitiline, sotsiaalne ja majanduslik murrang, revolutsioon on ka kõlbeline murrang. Kahtlemata oli Oktoobrirevolutsiooni kõige suuremaks moraalseks väärtuseks õiglus, revolutsioonääre innustasid sellised omavahel tihedasti seotud moraalikategooriad nagu kohusetunne, ausus, eneseohverdamine, julgus ja õiglus, enda väärikuse ja au tunnetamine. Revolutsiooni sellele küljele juhtis õigustatult tähelepanu A. Jakovlev: «Suur Oktoober oli ette valmistatud ka kui kõlbeline revolutsioon protestiks vana maailma karjuva

ülekohtu vastu, kui kirklik püüd muuta elu, ühiskonnakorraldus inimväärikaks, võimeliseks südametunnistuse häält vabastama ja mitte maha suruma.» («Sovetskaja Kultura», 21. juuli 1987.)

Väga terav klassivõitlus, kodusõda, interventsiooni oht, terror, uskumatud materiaalsed raskused pidid inimesi kalestama, mis paratamatult kajastus ühiskonna kõlbelises kliimas. Ühelt poolt innustas «abstraktned püüed uue poole», millest kirjutas Lenin, rahvahulki, eriti noorsugu tõelistele kangelastegudele, ajaloo harvanähtavale eneseohverdamisele ja entusiasmile — siin toimis võimsalt revolutsiooni inertis; teiselt poolt aga läks ülekeerukate üldiste probleemide lahendamise käigus kaotsi inivid, isiksus koos oma unikaalse rikkusega, tegelikult vajus unustuse hõlma põhiline moraalne imperatiiv: inimene ei tohi kunagi olla vahend, ta võib olla ainult eesmärk.

Toon vaid ühe, aga ilmeka näite. Tutvudes meie revolutsiooni ajaloo ja kodusõda-päevade sangarlusega, märkame tingimata, et enamik nende sündmuste aktiivseid tegelasi (neist, kes elasid 1930ndate aastateni) langes stalinlike repressioonide ohvriks. Mulle tundub, et ajalise distantsi tõttu või mõnel muul põhjusel on meie kõlbelised kriteeriumid kui just mitte lausa kaotsi läinud, siis ometigi ilmselt nürinenud niisugustele traagilistele sündmustele hinnangu andmisel. Mõtelge ise, millise ebakõlbelisuse ja poliitilise salakavaluseni pidid langema need, kes sanktsioneerisid niisuguste inimeste vahistamise ja mahalaskmise, nagu seda olid Antonov-Ovsejenko ja Döbenko, Lomov ja Teodorovitš, Miljutin ja Šljapnikov, Glebov-Antonov ja Rõkov (kõik nad olid tööliste ja talupoegade esimese valitsuse ministrid), Tuhhatševski ja Uborevičius, Blücher ja Jegorov, Karahhan ja Vareikis, Anvelt ja Angarietis, sajad ja tuhanded teised revolutsioonivõitlejad. Kuivõrd pidid olema moraalset langenuid need, kes, luuletaja sõnu kasutades, lasksid revolutsiooni nimel maha revolutsiooni!

Kõlblusprintsipiide ja inimelu väärtuse eiramine ei saa toimuda karistamatult. Edu-sammud majanduses ja poliitikas ei ole püsivad, kui neid ei toeta muutused moraalil, muutused inimeste väärtusorientatsioonides. Elu kõigi valdkondade ümberkorraldamise vältimatu tingimus on meie kõlbelise teadvuse tõsine ümberkujunemine, mis nõuab Oktoobrirevolutsiooni kogemuste süvenenud ja tähelepanelikku tundmaõppimist. Tuleb nõustuda A. Jakovleviga: «Elu on selgelt ja visalt meelde tuletanud: poliitiline ja majanduslik edu on ajalooliselt möödud. Igavene on inimene ja igavesed on tema moraalsed

väärtused. Tema elu, tema rõõmud ja mured, lootused ja pettumused; tema usk ja kõhk-lused, ühesõnaga kõik see, mis väljendab inimeksistentsi olemust . . . Perspektiivi seisukohalt on pärast aprilli alanud ümberkujun-

duste lõppeesmärgiks kõlbelisuse tähtsuse kindlustamine praktikas.» See aga tähendab nende põhimõtete taastamist ja jätkamist, mida on meile pärandanud Oktoobrirevolutsioon.

JEVGENI GOLIKOV

MÕTISKLUSED PERESTROIKAST

Esimene mõtisklus: eesmärgid ja mälu

Paljude teadvuses on kaotanud väärtuse, on kuidagi tuhmunud mitmed meie ühiskonna ideaalid. Ma ei pea siin silmas mitte näilisi, ametlikult väljakuulutatud ideaale, vaid kommunismi tõelisi ideaale ja väärtusi, neidsamu, mis kunagi viisid meie vanaisade ja isade põlvkonna Kroonlinna jääle ja suurehitustele ning mis panid minu põlvkonna lapsepõlves ja nooruses juubeldama, kui kohtuti Gagari-niga, kuuldi teaduse edusammudest, sportlaste saavutustest või suurehitustest.

Minu vajadus elada mitte ainult «endas» ja «enesele», vaid ka ühiskonnas, vajadus tunnetada, et minu püüdlused on seotud ühiskonna püüdlustega (sh ka püstitatud ees-märkide ja väärtustega), ei ole mitte looduslik omadus, vaid selle on külge pookinud ajastu ja tema inimesed — XX ja XXII kongressi ajastu. Tahan vaid märkida, et praegu on teisiti, kusjuures sotsialistliku ideaali mõist-mine ei ole muutunud mitte ainult kollektiiv-sest individuaalseks (mida ei ole tingimata vaja hinnata terminites «hea» — «halb», «kah-julik» — «kasulik»), vaid et mõisted sotsialism ja kommunism ise on vaesestunud, muutunud väikekoodanlikuks. Sellega on patustanud ka ühiskonnateadused ja propaganda ning see on muutunud massiteadvuse täiesti ilmseks faktiks.

Nii sotsialismi teoorias kui ka praktikas tõuseb üheks keskmaks probleemiks isiklike ja ühiskondlike huvide ühtsuse probleem. Tõepoolest, vaid ühtsuse baasil, kui valitseb harmoonia erinevate, tihti konkureerivate ja isegi vastandlike huvide vahel, on võimalik ühiskonna stiihilist ja anarhilist arengut pii-rata. Vaid kommunistlik idee ühiskonnast, mis on ühtne oma põhieesmärkides ja väärt-ustes, mille peamiseks eesmärgiks ja samas üleüldise arengu tingimuseks saab konkreet-sete isiksuste areng, kus ühiskondlik prog-ress samastub iga indiviidi võimalusega oma võimeid, andeid ja püüdlusi üha täielikumalt rakendada —, vaid see idee oli ja jääb ainsaks

reaalseks, tõsiselt võetavaks alternatiiviks ka-pitalismile kui ühiskondlikule süsteemile ning tema individualistlikule ideoloogiale. Nii-suguse alternatiivi olemus ei seisne üldse mitte selles, et väljastada «midagi» rohkem ja paremini, kui seda teeb kapitalism, st olla oma majanduslikelt ja sotsiaalselt para-meetritelt kapitalismiga sarnane, ent tundu-valt täiuslikum. (Tavaliselt mõeldakse selle all veelgi rikkamat ühiskonda.) Teiste sõna-dega: kui jätkata meie ühiskonna massi-teadvuse fenomeni analüüsi, jõuame ilmsele järeldusele, et inimesed näevad aina vähem reaalse sotsialismi ja kapitalismi vahelist kvalitatiivset lahknevust, seda enam aga kvan-titatiivset erinevust. Kommunismi ideaal on transformeerunud, seda peetakse empiirilisel antavate materiaalsete hüvede summaks, mida saab tulevikus kasutada kas ühiselt (nagu arvasime, lähtudes võrdsustavatest kollektivistlikest printsiipidest) või põhimõttel «kes kui palju teenib», nagu näib paljudele praegu, mil on saanud selgeks, et sotsialistliku ühiskonna arengus on paratamatult erinevad nii vajadused kui ka võimalused. Niisugune ideaali muutumine ei ole mitte ainult ohtlik, vaid ka õpetlik. Ta annab tunnistust sellest, et peale taktikaliste vigade, peale oskamatus-e ellu viia püstitatud ülesannet on eksitud ka eesmärkide formuleerimisel.

Enamik inimesi seostavad perestroikat peamiselt majanduse ümberkorraldamisega, mõistes seda kui etektiivsemate abinõude loomist sisuliselt traditsiooniliste majanduslike eesmärkide saavutamiseks: rohkem materiaalseid hüvesid ja paremat kvaliteeti. Kaasaja tootmist võib iseloomustada terminiga *t a r b i j a l i k m a j a n d u s*. Nii objektiivselt kui subjektiivselt (inimeste jaoks, kes töötavad tootmises) jääb tootmise peamiseks ees-märgiks ühiskonnaliikmete nende vajaduste rahuldamine, mis ei ole otseselt toomis-tegevusega seotud. Teiste sõnadega, kogu tootmistegevus käib stiimulite nimel, mida ei määra mitte inimese enda potentsiaali

realiseerimine tema töös (mis on inimese sotsiaalse elutegevuse peamine vorm), vaid objektiivsete vajaduste nimel, mis oleksid just nagu programmeeritud või isegi inimesele peale surutud, st indiviid ei esine seal subjektina. Tegemist on nii loomulike ja looduslike vajaduste kui ka nende sotsiaalsete modifikatsioonidega, mis tekivad seetõttu, et ühiskond determineerib inimesele kindlad käitumisstandardid. Mitte ainult konkreetsete indiviidide konkreetne töö, mis on teatud mõttes vältimatu, vaid ka ühiskonna tõine tegevus tervikuna mahub suuresti järgmise skeemi: töötan selleks, et tarbida. Subjektiivselt nähakse tööd sel puhul kui vältimatut, pealesunnitud tegevust, tarbimist seevastu kui tõeliselt sotsiaalset sfääri, inimese vaba olemist. Seejuures mõdetakse elu kvaliteeti mittetootliku tarbimise taseme ja iseloomu järgi ning arusaamatuks ei jää mitte ainult see, mida ja mille nimel toodetakse, vaid ka kuidas toodetakse ning millised on tootmise tagajärjed ühiskonnale ja loodusele.

Reaalne oht, mille on sünnitanud kaasaegne masintootmine, on nii inimese loomuliku elukeskkonna halvenemine kui ka sotsiaalse ökoloogia, st sotsiaalse elukeskkonna ja sotsiaalsete suhete degradeerimine. Sellist tootmist võib võrrelda nn rekordspordiga, kus paremad tulemused saavutatakse tihti sportlaste tervise ja harmoonilisuse isiksuse arvel.

Kui materiaalse heaolu kasv saavutatakse inimese füüsiliste ja psüühiliste koormuste, tema tervise ning vaba enesemääramise arvel, kui purunevad loomulikud sotsiaalsed sidemed, nõrgneb sotsiaalne solidaarsus ja tekivad võõrandunud suhted, siis on selge, et ümberhindamist ei vaja mitte ainult ühiskonna vajaduste rahuldamise viisi, vaid ka nende iseloomu.

Nüüd sellest, mida minu arvates tuleb muuta ja kuidas seda teha.

Perestroika kaugem, kuid äärmiselt tähtis eesmärk on nõukogude inimese sotsiaalse elu kõikide külgede muutmine, nii nende sotsiaalse olemise kui ka vajaduste muutmine. Ent kes väljendab ühiskonna huve, kes suudab tema tahet tervikuna kanda? Kas õpetatud vähemus või siis rahvas, s.o mehaaniline enamus, töötavad massid, kes allutavad oma mõjule erinevad elitaarsed kihid ja grupid? Sotsiaalne mõte on juba ammu täheldanud, et mõisted «üleüldine tahe» ja «kõigi tahe» ei ühti. Tõepoolest, viimane võib statistiliselt väljendada vaid ühiskonnas valitsevaid eelarvamusi. Üleüldine tahe on seevastu üksikarvamuste ja -huvide integraalne tervik. Veel enam: ta väljendab inimühiskonna ajaloolisi püüdlusi, seda reaalselt fakti, et ühiskondlik organism ei ela mitte ainult ruumis, vaid ka ajas. Ühiskond on huvitatud

sellest, et end säilitada, taastoota, liikuda läbi oleviku minevikust tulevikku. Selles mõttes on olevik nagu sulatusahi, kus minevik sulatatakse tulevikuks ümber. Mitte ainult vajadus kindlustada ühiskonna antud hetke huvid, integreerida ja harmoniseerida need, vaid luua ka võimalus, et homme tekisid kõrge-
mad, täiuslikumad sotsiaalse elu vormid — see on üks põhilisi ühiskonna huvisid. Kuid realiseerides seda, selle kasuks otsustades otsustavad ühiskonna liikmed koos nendega, keda meie hulgas enam ei ole, ning ka nendega, kes tulevad meie asemele. Ja et on olemas niisugune võimalus kindlustada tulevik, et on olemas võime temast mõelda — see on ainus reaalne eeldus säilitada ka minevik. Järelikult absoluutne vabadus, s.o õigus lahendada üldinimliku mõdduga küsimusi — ühiskondliku olemise, tema säilitamise ja muutmise küsimusi —, see õigus on ühiskonnal vaid kui ajaloolisel tervikul, ühiskonnal, mis eksisteerib mõddustikus minevikust läbi oleviku tulevikku.

Milliseid nõudmisi esitab niisugune põhimõtte reaalset elavatele inimestele? Elavas inimeses, tema teadvuses ja mälus kontsentreeruvad mineviku kogemus, õpetus ja probleemid. Kui seda koormat ei oleks, siis rahuldaks inimene vaid oma igapäevaseid vajadusi, elaks tänases päevas: mäletamata eilset ei tunneks ta muret ka homse pärast. Mälu kaudu, mille aluseks on keel ja tema baasil tekkivad teised semiootilised süsteemid, astub inimene teistsuguste suhete, sotsiaalsete suhete ja vajaduste maailma, muutudes ise lihtsalt elavast olendist inimeseks, isiksuseks.

Inimene ei ole oma olemuselt looduslik olend, kes lähtub bioloogilistest impulssidest ja instinktdest, ühiskonnas elades aga on rietatud sotsiaalse normatiivsuse vägivaldesse hullusärki. Elutegevus on tõeliselt inimlik alles siis, kui ta on sotsiaalne. Sotsiaalne sfäär on loodusele tuginev reaalsus, kuid mitte väljastpoolt ette määratud, vaid selle on loonud inimese enda tegevus. Järelikult on see loomingu sfäär, kus inimese praktiline ja vaimne tegevus on produktiivne ja ümberkujuv. Erinevalt puhtlooduslikust elutegevusest ei ole siin inimtegevuse juhtivaks normiks mitte tarbimine, vaid tootmine — tootlik, produktiivne, loov tegevus. Loomulikult säilitab tarbimine talle omase iseloomu, kuid tootmise ja tarbimise vaheline suhe muutub.

Filosoofid ja publitsistid arvavad sageli, et töö muutub esmaseks eluliseks vajaduseks alles kuskil uduses kommunistlikus tulevikus. Siiski lähtub kommunistliku töö idee reaalsest eeldusest, tendentsidest, mis on olemas juba praegu ning olid ka minevikus. Inimestele on ju üldse omane suhtuda oma töösse

mitte ainult kui teenistusse, vaid ka kui tegevusse, mis pakub rõõmu ja naudingut. Kuid selleks on vajalik vähemalt kahe tingimuse olemasolu: esiteks peab töö vastama inimese huvidele ja kalduvustele ning teiselt poolt peab sel tööil olema teatud sotsiaalset saalu. Siis ei tunneta inime ennast enam suure masinavärgi mutrikesena, vaid subjektina, sotsiaalse terviku integraalse osana. Ta ei eksisteeri siis enam ainult terviku jaoks ja tema nimel, vaid annab oma isikliku olemasoluga mõtet ja väärtust ka tervikule. Inimene ei astu maailma siis mitte lihtsalt antud sotsiaalsete rollide kandjana, vaid ka kui isikliku sotsiaalse elutegevuse subjekt, kes loob koos kõikide teistega inimsuhete maailma. Seejuures ei võta inimene mitte lihtsalt passiivselt vastu teiste inimeste tegevuse tulemusi, s.o kultuuri ja ajaloolist mälu, vaid muudab selle pärandi aktiivselt oma isiklikuks omandiks. Seega on sotsiaalne isiksuse teadvuses üldnimilik, mis omandab uue elu tänu tema intellekti tegevusele, tema subjektiivsusele, mis kannab ja jätkab inimlikkust. Samas omandab isiksus teiste inimeste jaoks sotsiaalse staatuse vaid siis, kui ta suudab olla teiste sotsiaalse loomingu tingimuseks. Vaid sel juhul on võimalik ületada piiratud individuaal-looduslik eksistents, kesta teadvuses, mälus ja teiste inimeste tegevuses. Selline kestmine teises on sotsiaalse suurematuse alus või see vähemalt pikendab sotsiaalset olemist, kui bioloogiline olemine on katkenud. Nii kaua kui elab inimkond, elavad ka üksikud inimesed.

Elada ainult iseenesele tähendab elada teiste arvel, elada teistele aga tähendab elada koos teistega ja teistes. Antud dihhotoomias realiseeruvad ilmselt kaks kõige tähtsat inimolemise vormi. Esimene neist on peamiselt tarbijalik olemisviis, mis püüab indiviidi säilitada ja muuta individuaalne olemine optimaalseks. Järelikult peab niisugune olemisviis olemasolevatesse võimalustesse ja ressursidesse realistlikult suhtuma. Teine olemisviis on dünaamiline, produktiivne, loominguiline, mis ei piirdu ainult oleviku ja minevikuga, vaid orienteerub tulevikule. Selline olemisviis on võimeline perspektiivi säilitamiseks ohvred tooma ja end piirama ning suudab tänu sellele tõusta kõrgemale pragmaatilis-realistlikust maailmavaatest, mis ei välju individuaalse olemasolu raamidest. Seeläbi saavutab loov olemine tõelise sideme mineviku ja tuleviku vahel ning nende pideva sünteesi olevikus.

Sotsiaalne maailmavaade ei välista inimestevahelist võitlust, konkurentsi ega antagonismi. Üksikisiku õigusega «ei» öelda ei ole võimalik säilitada isiksuse vabadust; inimühiskond, sotsiaalne sfäär koosneb aga just nimelt vabadest isiksustest ja tugineb nen-

dele. Sotsiaalse terviklikkuse idee saab adekvaatselt realiseeruda vaid ühel tingimusel: kui ühelt poolt ühiskond ja tema institutsioonid ning teiselt poolt isiksus, see tähine liivatera ühiskonna tervikus, muutuvad moraalses, hinnangulises mõttes võrdväärteteks suurusteks. Ainult siis suhtub inimene oma isiklikku ellu kui eetilisse ülesandesse, mille sisuks on jätkata ja arendada juba enne sind loodud, kasvatada vaimsust, suurendada vabadust — ning järelikult suurendada võimalusi selleks, et iga isiksus saaks oma andeid ja kalduvusi takistamatult ning igakülgset ära kasutada.

Milles seisneb nende arutluste mõte? Inimese ja ühiskonna elus on vähemalt kaht tüüpi arenguperioode. Esimesel juhul determineerib minevik, senise arengu inert, küllalt üheselt oleviku ja tuleviku ning tegutsemisviisi valiku probleemi praktiliselt ei ole. Teisel juhul liigub ühiskondlik süsteem uude seisundisse, asudes üleminiku perioodis. Sel juhul ei määra minevik enam kõike üheselt ning tekib ebamäärane, ettenägematu situatsioon. (Sotsiaalsete süsteemide puhul nimetas Marx neid perioode sotsiaalsete revolutsioonide ephohiks, kaasages kirjanduses märgitakse keeruliste iseorganiseerivate süsteemide sellist olekut bifurkatsiooni punktidenä.) Sellises olukorras hinnatakse massiliselt ja sageli küllalt piinarikkalt ümber ühiskonnas valitsevad väärtused, teravneb eetilise enesemääramise ja valiku ning sotsiaalse vastutuse probleem. Järsult kasvab vajadus filosoofia järele. Kuna harjumuspärane kogemus ei suuda enam kindlat edasiminekuteed näidata, siis ei vajata filosoofiat enam mitte kui abstraktset teooriat, mida mõistab ainult kitsas «spetsialistide» ring, vaid kui praktilist ja ühtlasi teoreetilist eetikat, kui abinõu, leidmaks vastust küsimusele: millesse uskuda, kuidas tegutseda ja mille nimel. Ning ülesannet välja töötada käitumise ja mõtlemise uued kriteeriumid ei lahenda niivõrd elukutselised filosoofid (nemad ei jää kriitilistes situatsioonides tõelisteks filosoofideks sageli just nimelt oma professionaalsuse tõttu), vaid pigem poeedid ja ennustajad. Viimased suudavad tihti enne teisi ja teistest täpsemalt tulevikku ette aimata ning näevad ka selgemini sidet tekkeva ja kaduva vahel. Isegi see, mis näib radikaalselt uuena, võib lähemal vaatlemisel osutada juba minevikus tekkinud faktorite keeruliseks kombinatsiooniks, mille mõju eelneval perioodil lihtsalt ei märgatud. Seepärast, et mõista tulevikku, tuleb võimalikult üksikasjalikult õppida tundma minevikku. Kuid et luua tulevikku, selleks ainsuüksi mineviku mõistmisest ei piisa — tuleb ka praktiliselt tegutseda, sooritada loominguiline akt. Viimane võib harjumuspärase kogemuse

seisukohast ebaloogiline tunduda, kuid just seepärast, et ta lõhub harjumuspärase ja oma produktiivsuse kaotanud loogika, suudab ta luua ühiskondliku arengu uue suuna.

Sellise tegevuse protsessis tekib ka uus väärtusteadvus, kusjuures sageli näib suurte ühiskondlike muutuste protsessi haaratud inimestele, et nad vaid täiustavad vana. Tegelikult aga loovad nad uut. Jäädes filosoofilise analüüsi raamidesse, võib eeldada — muidugi täiesti üldiselt ja abstraktselt —, et muudatuste algenergia tuleneb täielikult meie ühiskonnas olemasolevast kapitalist, mis on loodud tema eelneva arengu käigus. Sotsiaalne

väärtussüsteem, millest üha teadlikumalt hakkavad juhinduma elu muutmisel haaratud inimesed, muutub üldjoontes sarnaseks selle väärtussüsteemiga, mis valitses sotsialistliku liikumise eelmiste etappide ajal alates teadusliku sotsialismi sünnist Marxi humanistlikus teoorias ja esimesest katsest viia ellu sotsialistliku ühiskonna põhimõtted Oktoobri-revolutsiooni käigus. Ent kuigi peamised eesmärgid ning klassikalise marksismi ja Oktoobri ideed on muutumatud, on teoreetiline mudel objektiivselt erinev reaalsest praktikast. Ja neid erinevusi on võimalik mõista vaid siis, kui pöördume meie konkreetse ajaloo poole.

REIN RAUD

SISSEVAATEID LUULELUKKU III

DADA JA SÜRREALISM I

Taust

Enne kui asuda ligikaudseltki visandama selle ülimalt keerulise ja mitmepalgelise nähtuse piirjooni, mille esimest faasi nimetatakse dadaks, teist sürrealismiks, tahaksin kõigepealt rõhutada, et kuigi dada-sürrealismi väliste ilmingute näol näib meil olevat tegemist millegi enneolematu ja end kogu eelnevale kultuuriprotsessile vastandavaga, on nähtus ise luulepsühholoogia seisukohalt vähemalt minu arvates tema tekkimise hetkeks ümmarguselt sada aastat kulgenud arengu ülimalt loogiline jätk. Vormi ja väljenduse suhtes ei esitanud dada ja sürrealismi kirjandusideoloogid Tzara ja Breton sisuliselt mingeid piiranguid, teiste sõnadega, nad nõudsid autoritele täielikku vabadust. Loovisiku vabaduse nõude olid aga täie teravusega tõstatanud juba romantikud, kelle jaoks luuletaja isiksus oli väärtuslikum igasugustest kirjutamata või fikseeritud loomingureeglistest. Romantismi luulepsühholoogilistest seisukohtadest tulebki otsida kirjandusliku avantgardismi juuri, kuigi ka juba nende ajal ei olnud idee iseenesest uus — pisut teiste eesmärkidega ja teistes seostes oli ta käibel juba valgustusajal (Rousseau) ja veelgi varem.

Isiksuse väärtustamisest tulenes sõnatu selgusega tema vastandamine «mandunud»

ühiskonnale — mis võiski ju mandunud olla, kuigi ta nii tugevaid isiksusi tootis —, aga kui ta poleks seda olnud, tekkinuks mudelisse mõra. Ümbritsevale maailmale vastandasid ennast nii Byron ja Shelley kui Puškin ja Lermontov, kelle koondkuju võiski ehk pidada romantilise luuletaja arhetüübiks. Näib, et juba siis toimus vastandumine teatud kindlate reeglite järgi, s.o oli välja kujunemas «tugeva isiksuse» matriits, mille tunnusjoonte hulka kuulus peale keskonnast üleoleku, õilsa, kuid teistele lõpuni mõistmatuks jääva loomuse, sisemise üksilduse ning põlgliku väliskoore all peituva hella hinge ka — varajane surm. Kirjanduslikult ei jää Wordsworth ja Coleridge minu arvates millegipoolt Byronile alla, aga kuna nad isiksustena matriitsist liiga silmatorkavalt erinevad, ei seostugi nad üldises luuleteadvuses nii vahetult romantiku tüübiga.

Pole midagi loomulikumat sellest, et ühetaolised tugevad isiksused koondusid gruppidesse, sest hulgana oli neil hõlpsam oma häält kuuldavale tuua. Kas romantike grupe võib pidada kirjanduslikeks rühmitusteks selle sõna otseses tähenduses või ei, on keeruline küsimus, aga tegelikult sellele polegi erilist tähtsust, sest gruppide suunitlus oli üsna selgepiiriline. Hilisemad (ja ka varasemad) kirjanduslikud rühmitused ühinesid küll sageli palju konkreetsemate manifestide või platvormide taha, kuid nende ideid on mõni-

kord palju raskem rühmituse iga üksiku esindaja loominguga siduda. Muidugi ei ole ka romantikute kõik üldpõhimõtted meie jaoks piisava selgusega nende teostes esil, aga siin on viga pigem meis, sest samadele põhimõtetele rajanev mudel toimib meie päevini, kuid temale on kuhjunud hulgaliselt uusi lisajooni, mida me ei oska algest tihti enam eristada ja üllatume, kui leiame, et «metsikuks» peetud Byroni looming on kaasaja kriteeriumide jaoks juba üsna taltsas.

Põhiline uus külg, mis romantikute luuletajamudelile hiljem lisandus, on pahelisus, ja seda tõenäoliselt tänu Baudelaire'ile. Püüde peidetud ja kunstlike ulmade poole oli siiski samuti pärit romantismi maailmast — oopiumi kui moe esimesi kuulsaid ohvreid oli teatavasti Thomas de Quincey, inglise romantikute Järve koolkonna lähedane sõber. Nagu tunnistab Baudelaire'i raamat «Kunstlikud paradisiid» (*Les paradis artificiels*, 1860—64), ei pidanud ta ise oma pahelisust mingiks väärtuseks, vaid kannatas selle all sügavalt. Tema luuletused lubavad selles osas sageli kahtmoodi tõlgendusi. Järgijate jaoks aga olid juba ka kannatused omaette väärtus. Võrreldes romantikutega on Baudelaire'i kujundikeel märgatavalt piiranguvabam, aga tema ideaalipüüdlused on ikkagi suunatud helguse ja puhtuse poole, milles pahelisus teda takistab. Veidi teistsugune on probleemiasetus Lautréamont'i juures, kes inimesena sobib ideaalselt romantikute isiksusematriitsi — temast on teada põhiliselt ainult seda, et tema õige nimi oli Isidore Ducasse, et ta oli pärit Montevideost, et tema eluviisid olid korrapäratud ning et ta suri väga noorelt tiisikusse. Tema elu ümbrisev saladuslikkus on juba iseenesest provotseeriv ning pole ime, et hilisemad biograafid on tema elulugu täiendanud kahtlaste, aga see-eest seda värvikamate detailidega. Lautréamont'i põhiteoses «Maldorori laulud» (*Les chants de Maldoror*, 1869) on eetilise tasakaalupunkt juba nihkunud: lüüriiline tegelane küll tajub kurjuse olemust, kuid on võimetu endas deemonlikku alget maha suruma. Nagu iga mõnesonaline kokkuvõtte lihtsustab ka see lause siin luuletaja ideestikku rohkem, kui tingimata tarvilik, aga tüübi arengu jaoks seisneb «Maldorori laulude» tähtsus nimelt selles. Muide hakkab juba alates Baudelaire'ist üha suuremat rolli luuletaja siseasendite jaoks mängima üldine kirjanduspublik — seesama järjest enam «manduv» ühiskond, mida nii järjekindlalt põlati. 1857. a «Kurja lilled» üle peetud protsess tõi skandaalina luuletajale üldsuse tähelepanu palju rohkem, kui oleks suutnud raamatu rahulik ilmumine. Sellist otseteed töötav skandaalilembus süvenes luuletajates

järjest ja kulmineerus lõpuks muid võimalikke eesmärke hülgevast dada-liikumises. Tegelikuses tähendas seegi varjatud orientatsiooni n-ö anti-maitsele, sest vastasel korral oleks olnud raske kellegi tähelepanu kõita. Kogu selle protsessi eripära seisneb asjaolus, et XIX saj teisel poolel liitused temaga just kõige tõsisemad ja sügavamad luuletajad — mõnda puudutas see muidugi rohkem, mõnda vähem — samas kui rahulikumate ja näiliselt tõsisemalt võetavate inimeste panus kirjandusse jäi suhteliselt nigelaks, olgugi neil tol ajal oma lugejatering olemas; seda tüüpi luuletaja näitena võiks mainida Nobeli kirjanduspreemia esimest laureaati Armand Sully-Prudhomme'i.

Uuendused, mis tõi prantsuse luulesse sümbolism, ei puuduta oluliselt luuletaja-tüübi või isiksusematriitsi arengut. Kui keegi sellest nähtavalt erines, ei teinud see talle kirjanikuteel muidugi otsustavaid takistusi, aga ideaalettetekujutus ei muutunud sellest hoolimata. Seda enam, et seda ideaali üldsuse teadvuses mingi tahu pealt kinnistavaid näiteid tuli järjest ette (Corbière, Rimbaud, Apollinaire jt). XIX saj viimasel veerandil hakkas aga üldist kirjandusadvust järjest enam mõjutama veel üks oluline seisukoht, mille suhe luulega on üksnes kaudne ja allikad vägagi erinevad.

Oma 1864. a ilmunud kuulsa «Inglise kirjanduse ajaloo» eessõnas väljendab Hippolyte Taine selgelt mõtet (mis võtab lühidalt kokku positivistliku esteetika olemuse), et igasuguse kunsti tulemus sõltub peaaesjalikult kolmest tingimusest: rahvuslikust iseloomust, rahva elukeskkonnast ja ajahetkest. Kui üks neist tingimustest muutub (aga kolmas teeb seda eriti kiiresti), muutub kindlasti ka tulemus. Praeguseks on seda teesi korduvalt ja väga mitme kandi pealt kritiseeritud, tol ajal aga oli selle autoriteet küllalt kõrge. Põhiliselt tähendas see loovisiksuse rolli tugevat kahtluse alla seadmist ning väidet, et kunst peab oma olemuses tegema läbi küllalt sagedasi reeglipäraseid muutusi. Teistelt positsioonidelt eitas loovisiksuse ainumääravust marksistlik esteetika, seades ta sõltuvusse ühiskonna poliitilisest ja majanduslikust arengust, aga tees välistele tingimustele alluvatest reeglipäraest muutustest jäi ka siin jõusse. Kolmas ja tõenäoliselt selle aja jaoks kõige mõjuvam oli Émile Zola sama idee arendav teooria, mille ta esitas kujukalt manifestiloomulises essees «Eksperimentaalne romaan» (*Le roman expérimental*, 1879). Seal võrdleb ta kirjandust arstiteadusega — viimane uurib inimese keha, esimene tema hinge. Ta toob arvukaid tsitaate C. Bernard'i raamatust eksperimentaalse meditsiini kohta ja väidab, et samad seisus-

kohad on teatavate muutustega rakendatavad ka kirjanduses ning peaksid selle viima ülimale võimalikule tipule. Ta kirjutab: «Kui meditsiin, mis on olnud kunst, saab teaduseks, miks ei peaks ka kirjandusest samuti saama teadus tänu eksperimentaalsele meetodile?» «Eksperimentaalne romaan on meie sajandi teadusliku arengu tulemus; ta jätkab ja viib lõpuni füsioloogia, mis toetub keemiale ja füüsikale, ta asendab abstraktse ja metafüüsilise inimese uurimise loomuliku inimese uurimisega, kes allub füüsika ja keemia seadustele ning on ette määratud keskkonna mõjude poolt; ühesõnaga, ta on meie teaduslikule ajastule vastav kirjandus, nagu klassitsism ja romantism on skolastika- ja teoloogiaajastute kirjandused.» «Põhimõtteliselt arvan ma, et meetod viib iseenesest vormini, et keel pole midagi muud kui loogika, looduslik ja teaduslik konstruktsioon.» «Olen veendunud, et kui see meetod on jõudnud triumfini ajaloos ja kriitikas, ulatub ta lõpuks kõikjale, ka teatrisse ja isegi luulesse.» Praegu võib öelda, et üldises teadusevaimustuses hindas Zola oma meetodi tähtsust muudugi üle, aga teatavas mõttes oli tal ka õigus. Nimelt sidus ta kirjanduse arengu kindlalt teadusega ning mõninga aja vältel jäigi see side püsima. Küll aga ei võinud Zola ette näha, milliseks teaduse areng kujuneb. Tehniline teadus ja temast tulenev maailmavaade sattusid pärast I maailmasõda tugeva kahtluse alla, seda mõjukamaks aga muutus Sigmund Freudi psühoanalüüsi-teooria, eriti tema alateadvuse kontseptsioon. Proosas on Freudile toetuv suund minu arvates alati olnud küllalt piiratud võimalustega ja mõnes mõttes võib teda koguni vaadelda Zola eksperimentaalse romaani omalaadse jätkuna, see-eest luules tähendas alateadvuse ametlik tunnustamine seninägematut kunsti- ja assotsiatsioonivabadust, mida dada ja sürrealism ka ulatuslikult ära kasutasid. Siin ei tohi siiski unustada, et nende alateadvuse-käsitlus oli hinnanguliselt täiesti erinev. Kui Freud nägi alateadvuses eelkõige allasurutud emotsioonide vedrutaoliselt ohtlikku kogumit, siis sürrealistide jaoks oli alateadvus luule tõeline eluruum ja allikas, iseseisev väärtus, mis ei olnud isiksusele vaenulik, vaid moodustas hoopis tema tuuma.

Kokkuvõtlikult oli dada ja sürrealismi tekkehetkel üldise luuleteadvuse seisund seega umbes järgmine. Kinnistunud oli ettekujutus luuletajast kui metsikust, distsipliinerimatust, ühiskonda põlgavast, määsu-meelsuseni skandaalsest ja arusaamatu loogika järgi tegutsevast inimesest, kelle eetilise tasakaal võis olla häiritud, nii et temalt võis oodata ühtaegu iuelamusi ja solvanguid, isegi agressivsust. See tüüp oli teatud piirideni

aktsepteeritud. Peeti võimalikuks, et luuletajad koonduvad gruppidesse, mis aeg-ajalt esile kerkivad ja siis jälle hajuvad, nii et kord on juhtiv positsioon ühe, kord teise grupi käes. Kirjanduse ja kunsti areng oli seatud sõltuvusse välistest tingimustest, eelkõige teaduse arengust; igasugune muutus inimteadvuses võib tuua kaasa ootamatuid muudatusi nii kunsti sisus kui vormis. Tuntud oli alateadvuse mõiste, seni peeti alateadvust siiski ohtlikuks, kontrollimatuks ja ebaloomuliseks — ühesõnaga millekski niisuguseks nagu kõikvõimalikke luuletajaidki.

Dada teke

Kuigi sellise olukorra kirjelduse järgi võib jääda mulje, nagu oleks dada tulek olnud igati ootuspärane ja loogiline, pole see siiski päris tõsi. Skandaalilembuses ületas dada liikumine kõik seni mõeldavaks peetud piirid ja põhjustas publiku hulgas tugevaid tundeid hämmastusest tülgastuseni. Mis puutub välistesse tingimustesse, siis nendest deklareeris dada ennast vabaks; ainuke suhe, millesse ta välismaailma korraldusega soostus astuma, oli kõige ümbritseva agressiivne eitus. Sel kombel omandas dada kiiresti kultuurivaenuliku ja seebimulli tõsidusklassis hüüdlauseid pilduva hulgaanide rühma kuulsuse.

Tõenäoliselt on mõtet dada-fenomeni käsitledes eristada liikumist ja mõtteid, nii-öelda välist ja sisemist. Liikumise algus-hetkeks peetakse üldiselt 1916. aastat, kui Zürichis Hugo Ballile kuulunud «Cabaret Voltaire'i» nimelises klubis hakkas koos käima esimene dadaistide rühm eesotsas Tristan Tzaraga. Tzara (1896—1963) oli pärit Rumeeniast (Moineştii) ja tema tegelik nimi oli Sami Rosenstock. Kirjutamist alustas ta rumeenia keeles, aga juba Zürichis läks üle prantsuse keelele. Dadaistliku loomemeetodi olevat ta väidetavasti leiutanud raamatukogus istudes ja Larousse'i sõnaraamatu vahel paberilehte libistades. Hiljemini on ta väitnud, et luuletuse kirjutamiseks pole muud vaja kui suvalisest kohast sõnaraamat lahti teha ja esimene ettejuhtuv sõna paberile panna. Julgen arvata, et selle väitega ei taotle ta muud kui süvenemishuvita lugejate desorienteerimist, kuigi paljud tema tekstid koosnevad tõesti näiliselt seoseta sõnadest. Pole ju võimatu, et ta mõnel korral tõesti sellist võtet ka praktikas kasetas, aga usaldades tema tohutut fantaasiat ja säravat kujundileidlikkust kaldun ma arvama, et ilma sõnaraamatuta kulges ta töö kindlasti palju edukamalt ja hõlpsamini.

Pigem on arvata, et Tzara pakub selle deklaratsiooniga omalaadset võtit luuletuste juurde, mille kujundikeel on loomult juhuslik ega tunnista loogilisi piiranguid, suunates

lugejat otsima sisu väljaspool traditsioonilisi raame. Sest isegi kui sõnade valik oleks tõesti päris suvaline, moodustavad nad paberil ritta sattudes ikkagi teatava süsteemi ning nende tähendused ühinevad isegi reegliteks, kehtigu need pealegi ainult antud teksti piires. Mingeid paralleele võiks siin leida kompuuterluulega, aga, veider küll, Tzara eri perioodist pärit tekstid kannavad ikkagi kõik tema isiksuse pitserit ja avavad tee küllaltki selgelt kombatavasse mõtteilma, mis pole sugugi ainult sõnaraamatu märksõnahulgaga ära määratud.

Juba Zürichis koondus dada gruppi peale kirjanike (kui neid nende selleaegse loomingu- lise pagasiga võib nii nimetada) ka maalikunstnikke, skulptoreid jne. Pärast sõja lõppu siirdub Tzara Pariisi, kus rühmitus kasvab veelgi, muuhulgas liituvad temaga André Breton, Philippe Soupault, Louis Aragon, Man Ray jt. Liikumine muutub rahvusvaheliseks: daya grupid tekivad ka Berliinis, New Yorgis, Hannoveris ja mujal. Öitsengule järgneb kiire langus, üksteise järel hakkavad dadaistid uusi loomingu- teid otsima ja lahkuvad grupist. Ainult Tzara jääb endale lõpuni kindlaks. 1922. aastal läheb ta põhjalikult tülli André Bretoniga ja seda aastaarvu võibki pidada dadaismi kui liikumise lõpudaatumiks.

Dada põhimõtteid püüti ellu viia mitmes kunstiliigis, eriti kirjanduses, kujutavas (?) kunstis ja filmis. Viimane oli suhteliselt noore kunstiliigina üldsuse huvikeskmes, tähelepanuga jälgiti ka Man Ray katsetusi, mille filmiajalooline tähtsus seisneb siiski vist ainult tee rajamises Buñuelile jt uuematele režissööridele. Ainus osa dadaismist, mis tänini uurijate pidevamat tähelepanu pälvib, on dada kirjandus. Selle kõige ilusam ja olulisem osa on Tzara kirjutatud manifestid. Kokku on neid seitse — esimesed kirjutas Tzara juba Zürichi perioodil, hiljem jätkas Pariisis. Lisaks ilmus ajakirjas «Dada» (samuti seitse numbrit a-tel 1917—20) luuletusi, joonistusi jne. Raamatutena ilmunust tõstetakse esile Tzara «Härä Antipüriini esimest taevast seiklust» (*La première aventure céleste de Monsieur Antipyrine*, Zürich, 1916). Kahjuks on paljud publikatsioonid praegu väga raskesti kättesaadavad, muuhulgas pole mul õnnestunud ka seda raamatut leida, nii et dada ilukirjanduslikku osa ei ole mul võimalik piisava objektiivsusega hinnata.

Dada ideed

Sageli on dada ideestikku hinnates väidetud, et tema kaasaegse maailma vastu suunatud kriitikas leidub olulisi mõtteid, aga positiivne programm puudub täiesti. Ilmselt tahtsidki dadaistid ise endast niisugust muljet jätta, vähemalt neile, keda nad ei pidanud dialoogi vääriliseks. Dada manifestides on siiski üht-

teist, millest võib välja lugeda ühe teatava mõtlemisviisi tunnusjooni — ning ka see viis on omalt kohalt täiesti kõlbulik maailma tunnetamiseks. Järgmised näited on pärit «Dada manifestist 1918» — kirjutatud liikumise kiireima arengu ajal, väljendavad need mõttet ehk dadaismi tuuma tema kõige ehedamal kujul. Lõikude valik on muidugi subjektiivne.

Ma kirjutan manifesti ja ma ei taotle mitte midagi, ometi ütlen ma mõningaid asju välja ja olen põhimõtteliselt manifestide vastu, nagu ka põhimõtete vastu (mõõtklaasid kõigi fraaside kõlbelise väärtuse jaoks — liigne mugavus; ligikaudsus on impressionistide leitud). Ma kirjutan seda manifesti näitamaks, et on võimalik sooritada vastandlikke tegevusi ühekorraga, üheainsa värsket hingetõmbega; ma olen tegevuse vastu; mis puutub pidevasse vasturääkivusse või ka jaatusse, siis ma pole ei poolt ega vastu ja ma ei selgita mitte midagi, sest terve mõistus on mulle vastik. [...]

Kunstiteos ei peaks olema ilu iseeneses, sest ta on surnud; ei rõõmus ega kurb, ei selge ega segane, rõõmustav või piinav isiksuste jaoks, kellele ta pakub pühapaiste kooke või läbi atmosfääride kulgeva käänulise jooksuraja higi. Kunstiteos ei ole kunagi ilus käsu peale, objektiivselt, kõigi jaoks. Seetõttu on kriitika kasutu, ta on olemas ainult subjektiivselt, kellegi tarbeks ning vähimigi üldistus pole talle loomupärane. [...]

Põhimõte «Armasta oma ligimest» on teesklus. «Tunne iseennast» on utopiline loosung, aga vastuvõetavam, sest ta kannab endas õelust. Ei mingit halastust. Pärast veresauna võime loota puhastunud inimkonna peale. Ma ei räägi kogu aeg iseendast sugugi mitte sellepärast, et ma tahaksin veenda, mul pole õigust teisi oma voolu kaasa haarata, ma ei kohusta kedagi endale järgnema — kõik teevad kunsti omal kombel, kui nad ainult tunnevad nooltena täheasemete poole tõusvat rõõmu või sellist, mis laskub laibalilledes ja viljakates krampides kaevandustesse. [...]

Arvatakse, et kirjapandavat on võimalik seletada ratsionaalselt, mõtete abiga. Aga see on väga suhteline. Psühhoanalüüs on ohtlik töö, mis uinutab inimise reaalsusevastased kalduvused ja lahterdab kodanlasi. Viimast Tõtt ei ole olemas. Dialektika on lustakas masin, mis juhib meid (banaalsel viisil) arvamuste juurde, mida me oleksime niigi omaks tunnistanud. Kas keegi usub, et ta on peene ja üksikasjaliku loogika abil suutnud kindlaks määrata töö ja tuvastada oma arvamuste täpsuse? Meelte haardesse surutud loogika on orgaaniline haigus. Filosoofid armastavad lisada sellele elemendile vaatlusvõime. Aga nimelt see inimvaimu suure-

pärane omadus on tõend tema jõuetuse kohta. Asja vaadeldakse ja uuritakse ühest või mitmest seisukohast, mida valitakse miljonite olemasolevate hulgast. Samuti on kogemus juhuse ja isiklike võimete määratud tulemus. /.../

Olen süsteemide vastu; kõige mõeldavam süsteemide hulgast on nende põhimõtteline hülgamine. /.../

Tõde võiks seisneda hetkes, kus on korraga koos vasturääkivus ja pooluste ühtsus.

Selleks et käsitada Tzara mõtteid oma isiku vastu suunatud rünnakuna, peab jäägilt uskuma mõnesse neist mõistetest, mida ta eitab. Meil on teda ühepalju alust kahjulikuks anarhistiks pidada kui samal ajal Saksamaal tegutsenud Albert Einstein, kes muide avaldas oma esimesed ulatuslikud üldrelatiivsusteooriat käsitlevad tööd dada sünniaastal 1916. Nagu Einstein pidi igapäevases elus alluma Newtoni füüsika seadustele, kasutas loomulikult ka Tzara oma mõtlemises tavalooikat, aga see ei takistanud teda nägemast tavalooigilise mõtlemise piiride kitsust. Mingis mõttes võibki dada põhimõtteid (kuidas neid muidu ikka nimetada) pidada üldrelatiivsusteooria vasteks kirjanduses ja hoolimata nende aadressil tehtud kriitikast on nende tähtsus järgnevate aegade luulemõtte jaoks olnud peaaegu niisama suur. Ent samal ajal kui Einstein isiksusena sobib küllalt hästi väljakujunenud ettekujutusega teadlastest, kuulub Tzara vaeeldamatult skandaalse luuletaja tüüpi. See põhjustab hoopis teistsuguseid publikureaktsioone tema mõtetele ja seda, et nende sisulise analüüsi jõuda ei peetagi sageli vajalikuks. See käib nii Tzara jüngerite kui solvunud väikekoodanlaste kohta.

Oletada, mis Tzara ühe või teise väitega öelda tahtis, on igal juhul kaunis riskantne. Kui ta ise võiks praegu selliseid oletusi lugeda, lükkaks ta nad võib-olla juba põhimõtte pärast ümber. Püüan seda siiski teha, võttes aluseks väljapaistvamate dadaistide edasised suundumused, eelkõige nende tegevuse sürrealistlikus liikumises. On väidetud, et dada ja sürrealism on ühe ja sama nähtuse kaks vastandlikku faasi, lammutav ja konstruktiivne. Selle seisukoha toetuseks on tõepoolest võimalik leida mitmeid argumente ja ka konkreetseid tekstinäiteid manifestidest. Mulle tundub siiski, et pigem on sürrealism dada jätk igas mõttes ning et kõik dada põhiideed on ka sürrealistlikus luuleteoorias säilinud, ainult neid esitatakse teises mõistekes ja uues kontekstis. Dada lammutav külg ei vaja tõenäoliselt kommentaare. Millised võiksid siis olla tema konstruktiivsed jooned?

Dada keskkonnakriitika tervik on suunatud kehtivate mõtlemisaluste pihta. Nagu me nägime, heidab Tzara kõhklemata kõrvale nii loogika, teaduse, esteetika ja filosoofia kui üldse igasuguse süsteemikindla mõtteviisi. Teda ei rahulda ka kultuuritraditsioonid juba kaua käibel püsinud moraalipostulaadid. Märksa vähem on tema tekstis otsest rünnakut elulaadi ja ühiskondliku korra vastu laiemas mõttes, kuigi need peaksid ju esmajärjekorras pälvima «dadaistlikku põlgust». Kuid ilmselt peab ta neid vaid välisteks nähtusteks, kivistunud mõtlemise ilminguteks. Kui suudetaks kõrvaldada põhjus, kaoks iseenesest ka tagajärg.

Selleks on vaja mõtlemine ilma jätta kõigist välistest pidepunktidest, mis juhivad isiksuse igast ebaharilikust situatsioonist tagasi harjunud radadele. Loogika, filosoofia, teadus jne olid ju algsel kujul mõeldud maailma tunnetamise vahenditeks. Tzara jaoks on nad aga kujunenud takistusteks, liiga tihedateks filtriteks, mis määravad inimese võimalikud reageeringud ümbritsevale liiga kindlaks. Ilma nendeta aga oleks inimese seatud olukorda, kus tal tuleb reageerida igale välisele mõjutusele ainult oma isiksuse pinnalt, «dadaistliku spontaansusega». Võib muidugi tekkida küsimus, kas Tzaral on õigus, kui ta hariduse kaudu isiksusele lisanduvad elemendid võõrkehadeks tunnistab, aga võib-olla oli tema eesmärk see probleem ainult tõstatada, sundida iga üksikut lugejat selle üle iseseisvalt järele mõtlema, suunata teda otsima oma isiksuse tuuma.

Samal kombel võib dada tunnetusideaalide ette kujutada seisundina, kus kõik reageeringud välisilmale peavad lähtuma otseselt isiksuse tuumast ning kulgema mööda igasugustest konventsionaalsetest filtritest. Spontaansed vastuolud ei jäta tekkeruumi seaduspärasustele. Kuna selline mõtlemine ei sobi tavalooigilise käitumisega, eeldab ta mingit erilist sisetasandit, mida Tzara on siin-seal mõõdanime ka kirjeldanud «nooltena täheasemete poole tõusva rõõmuna» jne. See tasand või seisund on kunsti alus. Isiksuse täieliku vabadust taotledes ei taha dada seda seisundit iga üksiku inimese jaoks ühtlustada, sest ka siin ei tohi tekkida pidepunkte ega rangeid seadusi. Dadaisti peaks siis eristama teistest inimestest vaid võime seda seisundit tajuda, ära tunda ja realiseerida. Ometi jäi sellest üksi väheks, et loomingulise väljenduseni jõuda; kõiki mõtlemise seniseid pidepunkte kõrvale heites pidi dada oma loogikale alludes lõpuks loobuma ka iseandast. Ja nii juhtuski.

BLAISE PASCAL

MÕTTED

Valinud ja tõlkinud Andres Raudsepp

24 (127)¹

Inimese seisund.

Kindlusetus, tüdimus, rahutus.

26 (330)

Kuningate võimsus on rajatud rahva arukusele ja rumalusele, suuremalt jaolt küll rumalusele. Kõige võimsamal ja tähtsamal maailmas on aluseks nõrkus. Ja see alus on imetusväärselt kindel, sest pole midagi ilmsemat kui see, et rahvas on nõrk. Kõik, mis on rajatud tervele mõistusele, on rajatud üsna ebakindlalt, näiteks lugupidamine tarkuse vastu.

39 (141)

Inimesed tegelevad pallide ja jäneste püüdmisega: isegi kuningad naudivad seda.

42 (207)

Kui palju kuningriike ei tunne meid!

43 (136)

Vähesest piisab, et meid lohutada, sest piisab vähesest, et meid kurvastada.

45 (83)

Inimene on kõigest subjekt täis loomulikku ja ilma Jumala armuta kustutatamatut ekslikkust. Miski ei näita talle tõe. Kõik petab teda. Peale selle, et neist kahest tõepriinsüübist, mõistusest ja meeltest, kumbki ei ole siiras, nad petavad ka teineteist; meeled petavad mõistust väära näilikkusega. Ja sellesamas valemängus, mida nad hingega mängivad, saavad nemad omakorda petta; hing tasub samaga. Hinge kired ajavad nad segadusse ning tekitavad neile vääraid muljeid. Üksteise võidu nad valetavad ja saavad petta.

47 (172)

Me ei ela kunagi olevikus. Me meenu-tame minevikku; me elame mõtetega tulevikus, nagu viibiks selle tulek, justkui kiirendades selle saabumist, või siis meenutame minevikku, seda justkui peatades, nagu oleks see liiga kärmelt kadunud, oleme niivõrd arutud, et eksleme aegades, mis pole meie, kuid sugugi ei mõtle ainsale, mis meile kuulub, ja niivõrd tühised, et unistame aegadest, mida pole, ning mõtlematult mõõdume ainsast, mis on olemas. Enamasti olevik haavab meid. Me varjame olevikku enese pilgu eest, sest ta teeb meile haiget, aga kui olevik pakub midagi meeldivat, siis kurvastame, nähes seda

mõõdumas. Me üritame seda tulevikku kaasa võtta ning arvame end võivat korraldada asju, mis pole meie võimuses, selleks ajaks, milleni jõudmises me ei saa sugugi kindlad olla.

Vaadake üle oma mõtted. Igaüks leiab need kas mineviku või tulevikuga tegelemas. Olevikule me ei mõtle peaaegu üldse, ja kui mõtleme, siis üksnes selleks, et olevikust saada valgust tuleviku korraldamiseks. Olevik ei ole kunagi meie eesmärk.

Minevik ja olevik on vahendid, üksnes tulevik on meie eesmärk. Me ei ela kunagi, vaid loodame elada, ning valmistudes pidevalt õnnelikuks saama, ei ole me seda paratamatult kunagi.

53 (429)

Inimene on alatu alandumiseni loomade ees, nende jumaldamiseni.

70 (165)

Kui meie olukord oleks tõeliselt õnnelik, siis ei tarvitseks meil mõtteid sellelt meelelahutamise eemale juhtida.

73 (110)

Saadud lõbude tundmine ning teadmatus ihaldatavate tühisusest tekitab ebakindluse.

75 (389)

Koguja näitab, et ilma Jumalata ei tea inimene midagi ja on paratamatult õnnetu, sest õnnetus on tahtmine ilma suutmiseta. Kuid ta tahab olla õnnelik ja kindel mingiski tões. Ja samas ei saa ta midagi teada ega soovida midagi teada. Ta ei saa isegi kahelda.

78 (126)

Inimese kirjeldus.

Sõltumine, sõltumatuseiha, vajadused.

111 (339)

Suudan kujutleda inimest käteta, jalgadena ja isegi peata, ainult kogemus õpetab, nagu oleks pea jalgadest tarvilikum. Kuid ma ei suuda kujutleda inimest, kes ei mõtle. Selline on kivi või mingi elajas.

112 (344)

Instinkt ja mõistus, kahe erineva natuuri märgid.

113 (348)

Mõtlev pilliroog.

Mitte ruumist ei pea ma väärikust otsima, vaid oma mõtlemise korrastatusest. Maade valdamine ei annaks mulle mingit eelist. Kõiksus hõlmab mind ruumiga ja neelab nagu täpikese: mõttega hõlman teda mina.

¹ Esimene järjenumbr L. Lafuma, teine L. Brunschvicg'i redaktsiooni järgi.

114 (397)

Inimese suurus on selles, et ta tunnetab oma viletsust; puu ei tunneta oma viletsust.

Viletsus on siis see, et oma viletsust tunnetatakse; aga suurus selles ongi, et oma viletsust tunnetatakse.

116 (398)

Kõik inimese hädad kinnitavad tema suurst. Need on suure isanda hädad. Troonilt tõugatud kuninga hädad.

121 (418)

Ohtlik on inimesele näidata, kuivõrd loomataoline ta on, näitamata talle ta suurst. Samuti on ohtlik talle näidata tema suurst ilma madaluseta. Veel ohtlikum on jätta ta teadmatusse nii ühest kui teisest, aga vägagi kasulik on tutvustada talle nii üht kui teist.

Inimene ei tohi uskuda, et ta on kas looma või inglil taoline, ega olla teadmatuses ei ühest ega teisest, vaid ta peab teadma nii üht kui ka teist.

124 (125)

Vastuolud.

Inimene on loomult kergeusklik, umbusklik, häbelik, hulljulge.

130 (420)

Kui ta kiidab ennast, siis ma alandan teda.

Kui ta alandab ennast, siis ma kiidan teda.

Ja räägin talle alati vastu.

Kuni ta mõistab

Et ta on mõistetamatu koletis.

152 (213)

Nii taevast kui põrgust eraldab meid vaid elu nende vahel, mis on kõige hapram asi maailmas.

157 (225)

Ateism näitab vaimu jõudu, kuid ainult teatava astmeni.

160 (257)

Inimesi on ainult kolm liiki: ühed on leidnud Jumala ja teenivad teda; teised pole teda leidnud, kuid otsivad väsimatult; kolmandad pole leidnud ega otsigi. Esimesed on õnnelikud ja arukad, viimased on hullud ja õnnetud. Vahepealsed on arukad ja õnnetud.

165 (210)

Kui ilus vaatamäng ka poleks, viimane vaatus on ikkagi verine. Lõpuks visatakse muld peale ja asi tahet igaveseks.

166 (153)

Me tormame muretul kuristikku, katnud millegagi silmad, et seda mitte näha.

173 (273)

Kui kõik mõistusele allutada, siis pole meie religioonis midagi müstilist ega üleloomulikku.

Kui eitada mõistuslikke printsiipe, muu-

tub meie religioon absurdseks ja naeruväärseks.

200 (347)

Inimene on vaid pilliroog, nõrgim kõigist looduses, ent see pilliroog mõtleb. Tema hävitamiseks pole tarvis universumi kõiki relvi; tema tapmiseks piisab aurust, veetilgast. Aga kui universum ta ka lõmastab, on inimene ikkagi oma tapjast suursugusem, sest inimene teab, et ta sureb, teab, missugused on universumi eelised. Universum ei tea midagi.

Niisiis seisneb kogu meie väärikus mõtlemises. Selles peame ülenduma ja mitte ruumis ega ajas, mida me ei suuda täita. Tõotagem väsimatult, et paremini mõelda: see ongi kõlbluse alus.

201 (206)

Nende lõpmatuste igavene vaikus kohutab mind.

210 (451)

Oma loomu sunnil vihkavad kõik inimesed üksteist. Himurust on püütud kõikvõimalikul viisil panna teenima üldist hüvangut. Aga see on vaid teesklus ja armu väärkuju, sest sisimas on see ainult vihkamine.

212 (528).

J. Kr. on Jumal, kellele lähenetakse upsakuseta ja kellele alistutakse meeleheiteta.

215 (443)

Kui me oleme inimese loomust mõistnud täielikult, siis saame mingit religiooni õigeaks pidada vaid sel juhul, kui see tunneb meie loomust. See religioon peab olema õppinud tundma suurst ja väiksust ja nii ühe kui ka teise põhjendust. Milline religioon peale kristliku tunneb seda?

220 (468)

Ükski teine religioon ei ole pakkunud enesevihkamist, niisiis ükski teine religioon ei saa meeldida neile, kes ennast vihkavad ja tõeliselt armastusväärset olevust otsivad. Ja kui nemad poleks enne kuulnud alandatud Jumala religioonist, siis nüüd haaraksid nad sellest jalamaid.

226 (523)

Kogu usk koosneb J. Kr-st ja Aadamast ja kogu moraal himurusest ja Jumala armust.

230 (430)

Kõik, mis on arusaamatu, ei ole olematu.

231 (511)

Kes tahab väita, et inimene on liiga pisuke, et väärida ühendust Jumalaga, peab olema küllalt suur, et selle üle otsustada.

352 (526)

Viletsus toidab meeleheidet.

Enesekindlus toidab ülbust.

Inkarnatsioon näitab inimesele ta viletsuse suurst, näidates vajaliku ravi suurst.

354 (524)

Ükski doktriin ei ole inimesele kohasem kui see, mis talle õpetab kaht võimet — õndsaks saada ja õndsust kaotada, sest alati on tal kaks ohtu: meeleheide ja upsakus.

397 (426)

Inimene kaotas oma tõelise olemuse ja kõigest sai ta olemus, ta kaotas tõelise hüve ja kõigest sai talle hüve.

401 (437)

Me igatseme tõde ja selle asemel leiame vaid kindlusetust.

Me otsime õnne ja leiame vaid viletsust ja surma.

Oleme võimetud tõde ja õnne mitte igatsema ja oleme võimetud leidma nii tõde kui õnne.

See soov on meile jäetud ühtviisi karistuseks ja meenutuseks kohast, kust me oleme langenud.

405 (421)

Ühtviisi laidan ma neid, kes inimest ülistavad, ja neid, kes teda maha teevad, ja neid, kes tema kulul meelt lahutavad; võin kiita üksnes neid, kes palehigis otsivad.

412 (414)

Inimesed on nii paratamatult hullud, et hull mitte olla oleks isemoodi hullus.

468 (562)

Maa peal pole midagi, mis ei näitaks inimese viletsust või Jumala halastust, Jumalata inimese jõuetust või Jumalaga inimese jõudu.

562 (534)

Inimesi on ainult kahte liiki: ühed on õiged, kes usuvad, et nad on patused, teised on patused, kes usuvad, et nad on õiged.

588 (279)

Usk on Jumala and. Ärge lootke, et meie ütleme, et selle annab arutlemine. Teised religioonid oma usu kohta seda ei ütle. Usu juurde jõudmiseks pakuvad nad vaid arutlemist, mis ometi sinna ei vii.

592 (750)

Kui J. Kr. oleks juudid pööranud, siis oleks meil ainult kahtlasi tunnistajaid. Ja kui nad oleksid täiesti hävitatud, siis ei oleks meil tunnistajaid üldse.

625 (214)

Kui liita upsakusele hädatarvilikku, saame äärmise ebaõigluse.

627 (150)

Edevus on inimese südames nii kindlalt ankrusse heitnud, et sõdur, müürsepsell, kokk ja pakikandja uhkeldavad ja tahavad omada imetlejaid, isegi filosoofid tahavad seda, ja need, kes selle vastu kirjutavad, tahavad pälvida au olla hästi kirjutanud, ja need, kes loevad, tahavad pälvida au olla lugenud, ja minul, kes ma seda kirjutun, on võib-olla seesama soov, ja võib-olla, et neil, kes seda loevad . . .

641 (129)

Meie olemus on liikumises, täielik paigal-püsi on surm.

665 (311)

Võim, mis on rajatud avalikule arvamusele ja kujutlusvõimele, valitseb mõne aja ning see võim on leebe ja vabatahtlik. Jõu võim valitseb igavesti. Nii valitseb avalik arvamus nagu kuninganna, jõud aga nagu türann.

645 (312)

Õiglus on inimeste kehtestatud. Ja nii peetakse paratamatult kõiki meie kehtestatud seadusi õiglaseks neid lähemalt uurimata, ainuüksi seepärast, et need on kehtestatud.

671 (44)

Kui soovite, et teist usutaks head, ärge tunnistage seda.

673 (123)

Ta ei armasta enam seda naist, keda ta armastas kümme aastat tagasi. Ma olen veendunud: naine pole enam seesama, ega ka mees mitte. Mees oli noor ja naine samuti; nüüd on naine täiesti teine. Võib-olla mees armastaks teda praegugi sellisena, nagu ta oli tookord.

678 (358)

Inimene pole ei ingel ega loom, ning õnnetus tahab, et see, kes tahab saada ingliks, saab loomaks.

696 (22)

Ärgu öeldagu, et ma pole öelnud midagi uut: aine jaotus on uus — poomimängu mängivad mõlemad ühe ja sellesama palliga, kuid üks lööb seda paremini.

Samavähe meeldib mulle, kui öeldakse, et ma olen kasutanud igivanu sõnu. Just nagu ühtede ja samade mõtete erinev paigutus ei looks teistsugust arutlust, nii nagu ühed ja samad sõnadki teisiti paigutatult loovad teistsuguseid mõtteid.

716 (352)

Surma ei tule karta ohus, vaid väljaspool ohtu, sest tuleb ju olla inimene.

724 (352)

Seda, mida suudab inimese voores, ei tule hinnata tema jõupingutuste, vaid igapäevase elu põhjal.

739 (864)

Tõde on tänapäeval niivõrd ähmaseks muutunud ning vale niivõrd kindlustunud, et tõde armastamata enam ära ei tunne.

743 (859)

Mõnus on olla laevas, mida räsib torm, kui on kindel, et laev ei hukku; niisamuti on tagakiusamistega, mis Kirikut ründavad.

744 (18)

Kui millegi kohta ei teata tõde, siis on üldlevinud ekshiarvamus, mis inimvaimu köidab, kasulik; näiteks arvatakse kuu aasta-aegade vaheldumise, tõbede levimise jm põhjuseks; sest inimese peamine tõbi on rahutu uudishimu kõige vastu, mida ta mõista ei

suuda; ning eksiarmamus polegi tema jaoks nii halb kui see kasutu uudishimu.

845 (861)

Oh, mis kenake on Kiriku olukord, kui teda toetab veel üksnes Jumal.

MEMORIAAL²

913

Issanda aastal 1654.

Esmaspäeval, 23. novembril, Paavsti ja märtri püha Clemensi ja teiste Martüroloogiumi pühakute päeval.

Märter püha Chrysogonuse ja teiste päeva eelõhtul.

Umbes kella poole üheteistkümnest õhtul kuni umbes poole üheni.

Tuli

Aabrahami Jumal, Iisaku Jumal, Jaakobi Jumal, mitte filosoofide ega teadlaste Jumal. Selgus, selgus, tunne, rõõm, rahu.

Jeesus Kristuse Jumal.

Jeesus Kristuse Jumal.

Sinu Jumal saab minu Jumalaks.

Maaailma ja kõige unustus peale Jumala.

Teda võib leida, käies üksnes Evangeeliumis õpetatud teid.

Inimhinge suurus.

Õiglane Isa, maailm ei tundnud sind, aga mina tundsin su ära.

Rõõm, rõõm, rõõm, rõõmunutu hood.

Ma olen temast lahutatud:

Dereliquerunt me fontem aquae vivae.³

Mu Jumal, kas te jätate mu maha?

Et ma poleks temast lahutatud igaveseks.

See on igavene elu, tundku nad sind, ainsat tõelist Jumalat, ja seda, kelle sa oled saatnud, Jeesus Kristust.

Jeesus Kristus.

Jeesus Kristus.

Ma olen temast lahutatud, ta on mul tõugatu, salatu, ristilöödu.

Et ma poleks temast ialgi lahutatud.

See säilib ainult Evangeeliumis õpetatud teid pidi.

Täielik ja leebe loobumine.

Jne.

Täielik allumine Jeesus Kristusele ja minu juhile.

Igaveseks rõõmus ühe katsumuspäeva eest maa peal.

Non obliviscar sermones tuos. Amen.⁴

² Memoriaal ehk «Pascali amulett» leiti Pascali rõivastest pärast tema surma. Arvatakse, et ta ei olnud sellest hetkekski lahkunud.

³ Nad jätsid mu ilma eluvee allikast. (Jaan Undi tõlge.)

⁴ Ma ei unusta sinu manitsusi. Aamen. (Jaan Undi tõlge.)

ILMAR VENE

Saateks

«Lihtsameelne nagu laps,» arvas Pascali kohta tema pihhiisa. Küllap temalgi oli õigus, kuigi selle lihtsusega on kummalises vastuolus määratu kirjandus, mis tegeleb Pascali isiksuse tõlgendamisega. Juba üle kolme sajandi püüavad vaimuerksad uurijad vastata küsimusele, kes siis ikkagi on Pascal. Arvamusi ja hinnanguid on nii palju, et enam nagu polegi midagi lisada. Ja vaevalt on seda ka tarvis. Pascal? Kes siis teda ei tunne? «Vedelikku või gaasi asetatud kehale mõjub rõhk igas suunas võrdselt tugevusega.»

Seadusele lisaks on kooliõpikus ka pilt: piklik kongninaga nägu, pilgus eksistentiaalne tühjus. Seegi on petlik. Surimask tõendab, et Pascali nina oli sirge, mitte kongus. Niisiis pole usaldusväärne kujutus sellest inimesest võimalik isegi pisiasjus.

Veelgi kummalisemalt mõjuvad pildid, kus see salapärane isiksus esineb niioelda täies hiilguses. Pascal mungakuues, nõõrijupp vööle seotud, väike raamat käes. Nõõrvöö lahtiselt ripendavad otsad mõjuvad väga pentsikult, tõmmates kogu tähelepanu endale. Vaatajale ei tule pähegi, et selle veidra nõõri all kannab Pascal teistki vööd — raudogalist. Et valusam oleks. Täiesti arusaamatu tava, eriti kui meenutada, et valude vähesuse üle kurtmiseks oli kõige vähem põhjust Pascaliil, sest kui tal miski muu parajasti ei valutanud, siis hambad ikka. Kuid see kõik tundus siiski ebapiisavana. Sellepärast siis salavöö, millele sai otsekohe vajutada, kui ta oli avastanud, et maine tühisus on ta teadvuses omandanud lubamatult suure osatähtsuse.

Nüüd küll on kõik selge. See oli vaimuhaige.

Võib julgesti niimoodi arvata, sest Öhtumaa helgeimad pead on selles aastakümnete jooksul olnud üliveendunud. Pealegi ei kahjustaks see mingil moel Pascali mainet. Mida häbistavat on siis selles, kui üks suurvaim on ühtlasi ka vaimuhaige? Vastupidi, see teeb asja huvitavamaks.

Kuid selle arvamusega jälle ei haaku kõik see, mis see inimene on kirjutanud. Sest üksnes väga vähesed on mõtelnud nii selgemõistuslikult, kui seda on teinud Pascal.

Jääb niisiis vaid üle avaldada omapoolset suhtumist.

A. Suarès: «Milline inimene on Prantsusmaal eales olnud selle sarnane? Ta oli suurim, kuna talle kuulusid peaaegu kõigi teiste suurused. Üheaegselt on ta poeet, pühak ja õpetlane: vaatleja, teadja, mõtleja; veel palju rohkemgi: inimene, kes igat liiki jõude tunneb ja kes neid kõiki põlgab, selle jõu tõttu, mida ta tunneb isendas.»

P. Valery: «Tunnistan, et ma leian Pas-

calil vaenuliku hoiaku inimsoo suhtes, nagu öeldi revolutsiooni ajal. (Ta on) inimsoo vaenlane ja olemuslikult peaaegu religiooni, ma tahan öelda, religiooni inimliku palge vaenlane.»

U. Masing: «Kui kustutada Pascali kangekaelne usk juudi myütidesse, on ta targemaid mehi maailmas. Ta tunneb iseenest ja inimkonda sama hästi kui Augustinus või Aldous Huxley. Talle on päris selged filosoofilised probleemid, mille avastas alles XIX/XX sajand.»

F. R. de Chateaubriand: «Pascal on kõigest geniaalne laimaja; ta on meile jätnud surematu vale.»

Seda tsitaatide rida saaks hõlpsasti pikendada, sest vähemalt «vaikimise vandenõu» üle ei saa Pascali puhul kohe kuidagi kurta. Mõjub lausa sümboliliselt, et Voltaire'i ülimalhukat loomingut piiravad ajaliselts kaks Pascaliiga polemiseerivat raamatut; «Viimased märkused Pascali «Mõtete» juurde» jäi ühtlasi ka suure valgustaja viimaseks publikatsiooniks.

Poleks kuigi raske panna tagantjärele kokku Voltaire'i dialoog Pascaliiga. Aga vaevalt küll tooks säärane kujutuslik kahekõne küsimusse rohkem selgust kui Pascali kujutlemine vaimuhaigena. Voltaire pimestaks vaimukusega ja Pascal pomiseks vastuseks: «Vaimukuste ütlejad, halvad iseloomud.» Kui miski üldse selguks, siis ainult tõsiasi, et inimeste suhtlemisvõime on palju piiratum kui enamasti arvatakse. «Mis on raamat? Piskeste märkide jada. Mitte midagi rohkemat. Lugeja peab ise muutma need märgid vormideks, värvideks, tundmusteks, mis vastavad neile märkidele» (A. France). Kuidas kuulub skeptik Pascali «pisikesi märke» siis tõlgendas? Eks ikka oma tundmustele vastavalt. «Ta arvas endast vasakul alati nägevat kuristikku, ja veider amulett, mis leiti sisseõmmeldult tema riietest, jätab mulje, et ta nägi mõnikord oma pilgu ees tantsivaid leeke.» Amulettiks nimetas Condorcet Pascali «Memoriaali», Voltaire'i kaudu muutus üldtuntuks Pascali «kuristik». Tõeliselt loova isikusena arendas France oma õpetajate tõlgendusi edasi, lisades omalt poolt «tantsivad leegid».

Isesehest ei tohiks «Memoriaalis» midagi lausa arusaamatut olla. Sõnastus on niivahetu, et erapooletu lugeja saab seda võtta vaid ekstaatiliselt hingeseisundi kirjeldusena. Aga mis asi on «ekstaatiline hingeseisund»? Selle sõnapaariga peab iga lugeja ise hakkama saama. Pascal elas läbi õnneliku öö ja otsustas siitpeale tegelda ainult jumalaga; Schweitzer elas läbi õnneliku päeva ja otsustas pühenduda inimkonna teenimisele. Niisiis peaksid «tulioõ» ja «õnnelik päev» olema kaunistest sarnasest, ja seda nad ongi, kuid

see on ka kõik, mida nende kohta täie selgusega saab öelda. Seegi poleks õige, kui neid hingeseisundeid vaadelda tähtsaimate sündmustena, mis määratlesid nimetatud inimeste elukäiku. Religioossete inimeste elulugudes võib tihti peale avastada sääraseid pöördepunkte, mis liidavad ühtseks tervikuks eelnenu ja hilisema. Seejuures tuleb arvestada, et mõlemad elupooled on võrdselt tähtsad. Ilmutusliku päevaga on hõlpus põhjendada hilisemat, kuid unustada ei tohi sedagi, et ka eelnenu oli üksnes ilmutusliku päeva ettevalmistuseks. See «ettevalmistus» jääb küll religioossete inimeste puhul alati väga ähmasseks. Seepärast on ka Pascali «lõplikule pöördumisele» eelnenud aastad hilisematest ebamäärasemad. Kujutleda Pascali mungarütis on lihtsam. Kuid ka siis mõjub veidralt see üldtunnustatud loodusteadlane, kes loeb väsimatult ladinakeelset piiblit, mida ta suures osas tunneb peast, nii et kui keegi tema läheduses mõnd kohta sellest ebatäpselt tsiteerib, ruttab ta kohe leebelt parandama: see ei ole püha kiri. Ning kohe seejärel ütleb ta tsiteeritud koha ise, mis tema esituses on täpne ja seega siis püha.

Kuidas seda põhjendada? Ega ei saagi, sest millest muidu kirjanduse lõppematu tulv. Raskus seisneb lühidalt järgnevas: selgemini kui keegi teine mõistis Pascal inimliku absoluudiiha rahuldamise võimatust, kuid sellest hoolimata ei suutnud ta paratamatusega leppida. See leppimatus sundiski teda üritama võimatut. Iga Pascali elu ja loominguga tuttav lugeja peab tunnistama, et ta tõepoolest sai oma tahtmise. Ja nüüd siis vaimuerksad uurijad arutlevad, kui hästi või halvasti see tal õnnestus.

Religioosus muidugi on ebamäärane nähtus, mis võib avalduda erineval viisil ja isesuguse pingusena. Pole vähimatki põhjust pidada Montaigne'i, üht Pascali peavastast, mingiks jumalaeitajaks, kuid asi selles just oligi, et Montaigne'i usk — tark mitteteadmimine — Pascali ei rahuldanud, nagu talle osutus vastuvõetamatuks kogu «Esseede» autori elukäsit. Montaigne vaatles inimesi heatahtliku muigega, Pascal tegi seda hämminguga.

Suurimat hämmastust on põhjustanud Pascali «Mõtted». Need visandavalf kirjapandud (või dikteeritud) märkmed pidid mnemotehnilise vahendina muutuma aluseks ulatuslikumate mõtekäikude arendamisel, mistõttu nad esialgu võisid tihti peale jääda vaid autorile enesele mõistetavaks. Seda suurem tööpõld on uurijate päralt. Tõlgendamise käigus on need katked aegamisi muutunud autori väeldamatuks peateoseks. Fragmentaarsed tähelepanekud peateosena on küll ebatavaline nähtus, kuid Pascali puhul on ju peaaegu kõik ebatavaline. Vormist

tunduvalt rohkem on uurijaid loomulikult paelunud sisu. Muuhulgas on juba ammu täheldatud sedagi, et need mõtted on ühtlasi ka palved. Sellest nende erandlik sugestiivsus.

Enne kirjutama asumist ta palvetas. Nii on toiminud mitmed autorid, kuid vaevalt

küll oli neile endilegi selge, mispärast. Veel vähem lootust on seda mõista teistel. Keegi ei saa kunagi teada, miks üks inimene teistest erineb. Uudne see tarkus ei ole, ei, seda mitte! Kes võiks teada, mis on minu südames, ütleb sumeri vanasõna. Pascal oli üks neid väheseid, kes selle kohta teadis kõige rohkem.

VALENTIN ASMUS

PASTERNAK KUNSTIST

Tõlkinud Piret Lotman

VI

Pasternaki arvamused ilukirjandusliku tõlke ülesannetest pole vähem paradoksaalsed kui see, mida ta rääkis realismist. Tema terminoloogia on mõnevõrra tavatu. Fakte kirjeldab ta selle abil aga täpselt.

Tõlkimisega tegeles Pasternak rohkem, kui soovinuks. Mõnikord on ta ise kahetse nud, et pühendas — et oli sunnitud pühenda ma tõlgetele liiga palju aega ja jõudu. Algu pärase loomingu võimalusi silmas pidades oli tal mõistagi õigus. Ent üksnes osaliselt. Pasternak suutis muuta tõlkimise oma loome töö lahutamatuks osaks. Ta mitte üksnes ei loonud tõlkeid, mida pidas õigusega vene luule originaalteoseks (näiteks Shakespeare'i tragöödiate ja Goethe «Fausti» venendused). Ta mõtles ka põhjalikult läbi tõlkimise ülesanded ja nende lahendamise võimalused. Tegi seda nii oma suurepärase artiklis, mis käsitleb Shakespeare'i tragöödiate ja kroonikate tõlkimise printsiipe, kui ka teistes artiklites ja eessõnades, kus tuli puudutada tõlkeprobleeme.

Shakespeare'i tõlkides järgis Pasternak vanemate tõlgete autoreid. Nagu nemadki vältis ta sõnasõnalisust, «väiklast tähenäri mist», «vormiliste piasjade» ületähtsusta mist. Ja püüdis minna neist veelgi kaugemale «elavust ja loomulikkust taotledes ning selles, mida nimetatakse realismiks». «Nii nagu kujutise ja kujutatava sarnasus, saavuta takse ka tõlke ja algupärandi sarnasus keele elavuse ning loomulikkusega... Nagu algu pärand, nii peab ka tõlge looma mulje elust, mitte sõnakunstist.» Tõlkeid kas pole üldse vaja või siis olgu nad originaaliga tavapärases tihedamini seotud. Teksti adek vaatsusest ei piisa. See on liiga nõrk side, et tõlkimist õigustada. Algteose peamine omadus on tema jõud, mille tõlge peab edasi andma.

«Tõlke ja algupärandi vaheline suhe peab olema baasi ja tuletise, tüve ja pookeoksa suhe. Tõlkigu autor, kes algupärandi mõju on kogenud juba ammu enne oma töö alustamist. Tõlge peab olema algupärandi vilil ja selle ajalooline tagajärg.»

Sellest mõttest tuletab Pasternak teise. Ja öeldu taustal ei tundu see enam ei tavatu ega imelik. Ta nimelt kinnitab, et rohkem kui otsesed ümberpanekud lähendavad euroopa likku kujundimaailma meile jäljendused ja laenud, koolkonna-ilmingud ja võõrmõjude näited.

Just seepärast hindas ta kõrgelt vanu Shakespeare'i venendusi, nimetades enamiku neist «oivaliseks». Asjaarmastajalik hoog, millega nad häda sunnil olid käsile võetud, viis selleni, et pedantsusnõudeid ohverdades nad «tabasid ja andsid edasi peamise Shakespeare'i: Shakespeare'i kui poeedi, Shakespeare'i kui näitekirjaniku». Iseäranis üllatas teda Kozlovi ja Mihhailovi tõlgete tase. Samal põhjusel kiitis ta heaks A. Startsevi poolt Goslitizdatile koostatud «Inglise luule antoloogia». Selle koostaja polnud otsinud tõlkevasteid eelnevalt väljavali tud inglise originaalidele. Ta oli teinud valiku juba olemasolevaist tõlgetest, lähtunud juba eksisteerivast tagajärjest. Ta oli võtnud kogumiku aluseks poolteise sajandi jook sul valminud vene tõlgete paremiku, «tund mata muret, kas see vastab ka inglise vaimu suursaavutustele». Tulemuseks oli antoloogia, mis annab pildi inglise luulest tema vene toimes, «selle jõu vaatepunktist, mida me oleme tema poolt tunda saanud». Just niisugune vaatekoht vastab Pasternaki meelest «enimal määral tõlkimise ideele endale, tõlke tähendusele». Neid põhimõtteid järgiv tõlketöö peab saama realismi uueks võidu

käiguks ja õigustuseks mõttele, mille kohaselt tõlke algallikas pole kunst, kirjandus, sõnalooming, vaid tegelik elu ise, reaalne ajaloosündmus kui tõukejõud.

Just seetõttu pidid Pasternaki tõlgetest saama (ning saidki) sügavalt algupärased teosed vene luules. Pasternak ise kirjutas neist, et «säilitades truuduse suurele algupärandile sattus» ta neis «üha suuremasse sõltuvusse omaenese kõnesüsteemist ja tuhandest muust saladusest, ... mida aastatega sai ikka rohkem ja mis muutusid aina rangemaks». «Veendunud selles, et tõeline tõlge peab seisma kindlalt omil jalul, aga mitte ajama oma nõrkusi algupärandi näilise lombakuse süüks, esitame endale nõuded,» kirjutas Pasternak, «mis on kohustuslikud igale iseseisvale kirjandusteosele.»

VII

Milline võis olla Pasternaki-suguse kunstniku suhtumine poliitilisse reaalsusse? Artiklis Kleistist ütleb Pasternak, et arvamus, «nagu kattuks elu alati poliitikaga, on publitsistide tõestamata liialdus». Samas aga lisab, et «vapustusaegadel on see tõsi». Kinnitust leiab ta Kleisti elukäigust: «Kui 1808. aastal tõusis Hispaania Prantsuse ülemvõimu vastu, siis puudutas see lugematut hulka inimesi maailma kaugeimais nurgis. Mida pidi tundma Kleist, kui Hispaania eeskuju järgis üks Saksa riike ja 1809. aasta kevadel lakkas valutajale kuuletumast Austria? Oma töid ja tegemisi kõrvale jättes astus juubeldav Kleist Austria tegevarmeele.»

Erinevalt Kleistist, kelle käitumine teda vaimustas, ei suutnud Pasternak lülituda sündmuste ja tegude voogu, mis oleksid tema elule poliitilise mõtte ja sisu andnud. Kunstilise vastuvõtlikkuse, muljetele kaasaelamise alge temas oli mõõtmatu üle piüdest tege- likkust mõjutada, rääkimata poliitilisest aktiivsusest. Õeldes, et kunst pole «purskkaev», vaid «käsnn», oli ta ka ise niisugune ebatavaliselt tundlik «käsnn» ja hoidus kõigest «purskkaevu» meenutavast. Kasvatajakas, elu ümberkujundajaks ta ei pürginud. Oma osa piiras ta sellega, et andis vaadeldavaile nähtustele hinnangu kristliku headuse ja mittevastupanu ideaalidest innustuva eetika seisukohalt.

Hiljem on Pasternak hinnanud oma nooreea suhtumist kaasaajasündmusesse kui «kergemeelset apoliitilisust». «See oli apoliitiline põlvkond,» ütleb ta, kuid mõõnis samas, et «sellest tühisest osast,» kellega tema kokku puutus, «ei piisa isegi kogu intelligentsi üle otsustamiseks». Ja vastupidi, apoliitilise intelligentsi hulgest tõstis ta esile Bloki kui suurkuju. «Meie ettekujutus,» kirjutas ta, «alahindab Bloki kotkakainust, tema ajaloo-

list takti, suurvaimust lahutamatu maise sobivuse tunnet.» Sümbolism, solovjovlus, religioossus ei seganud Blokki täitmast ühiskonnas oma ülesandeid vahendite abil, mis polnud kuidagi vastuolus kunsti loomuse ega realistliku elutundega. Aga kiusatus, mis Blokki kui sümbolisti ahvatles, oli suur. «Uusimas kirjanduses,» kirjutas Pasternak, «tekitasid sümbolistid piinliku kombe anda kergekäeliselt sügavamõttelisi lubadusi lüüririkavälistes valdkondades. Need lubadused unnesid kohe pärast väljaütlemist kõigil: nii heategijatel kui kaitsealustel. Neid ei peetud kunagi, sest nende sügavamõttelisus väljus teostatavuse piirest kõigis kolmes mõõtmes.»

Kiitmata Blokki selle kainuse eest, millega too oli hoidunud kõrvale sümbolismi kõigist — teosofiilistest, teurgilistest, müstilisest — ahvatlustest ja illusioonidest, ei nõustunud Pasternak ka nendega, kes leidsid, et kunstit peab saama vahend elu vaimseks ümberkujundamiseks, osaline suures ajaloolises pöördes.

Millistest ajendeist ta seejuures lähtus? Ta kartis, et saanud niisuguseks vahendiks, võib kunst kaotada end lüürilise kunstina, kunstniku algupärase enesväljendusena. Vahest ehk selle idee mõjul on Pasternak oma «Saatmata kirjas» pillanud mõtte, mille juurde ta — õnneks — enam kusagil mujal pole naasnud. See on mõte kunsti kuulmisest «jõuetuse maailma». «Kunst,» loome siit, «on ülenev pintimus, jõuetuse maailm. . . see . . . on lüüriline maailm, mis on maailmatajuga konstrueeritud reaalsest maailmast, lüürikaga kujundamata aimest.» Vähemalt seda tõde peab kunst tunnistama: «maailma tajumise problemaatilisust kui lüürilist ülesannet, tema irratsionaalsust ja enese kõlblusetut jõuetust. Seda ülesannet kunst täidabki.»

Pasternak ei eita ajalugu, veel vähem mõtleb talle vastu panna. Kuid ajaloo tingimusteta ettekirjutustele vastandab ta «lüüririka» samuti tingimusteta ettekirjutused. «Pole vaja end petta,» ütleb ta, «tegelikkus laguneb koost. Lagunedes koondub ta kahe vastandpooluse, Lüürika ja Ajaloo ümber. Mõlemad on võrdselt aprioorised ja absoluutsed.»

Ainult see mõte — mõte elu jagunemisest ja keskendumisest kahe pooluse, «lüüririka» ja «ajaloo» ümber — võimaldab mõista Pasternaki apoliitilisuse olemust. Selle seisukoha sisendas talle hirm lüürika saatuse pärast aegadel, mil ajalugu tegutseb julmalt ja sirgjooneliselt. «Mingi jõud ei pane meid,» kirjutas Pasternak, «olgu või ainult sõnades, tegelema sellega, et homse päeva ajalugu ette valmistada. Veel vähem tihkame üritada

sellist asja omal tahtel! Kunstis näeme oma-
moodi *extemporale***, mille ülesanne on
vaid selles, et ta oleks täidetud hiilgavalt.»

Esmapäeval võiks näida, et neis sõnades
sisaldub anakronistlik estetismikuulutus. Te-
gelikult väljendavad nad vaid pelgu, mida
tunneb kunstnik, kes on «siinilmas võõrsil
tema saatusehetkil»**, hirmu selle ees, et
lüüriilise enesemääramise vabades on parata-
matult piiratud. Sama kirjutise («Must pokaal»)
lõpust loeme: «Ja ütlege siis nüüd: kuidas
tulla toime ilma üksildaste pakkijateta,
isepärase hingelaadiga paikapanijateta, kelle
mõtted olid kogu aeg suunatud vaid sellele,
milliseks peaks kujunema elu, et seda suudaks
taluda kunstniku süda, see ülekantud mõtte
mahuti, millel on musta pokaali märk ja kiri:
«Ettevaatust. Ülemine pool.»»

VIII

Pasternaki kujutelm luuletaja truudusest
«lüürikale», st kunsti kaitsmisest niisuguste
ülesannete kaelamäärimise eest, mis pole veel
kunstniku enese omadeks saanud, on otseselt
seotud kahe teise nõudmisega: et kunstnik
räägiks ainult tõtt ja taotleks valitud kunsti-
alal ülimalt võimalikku täiust.

Miski polnud Pasternakile võõram kui
poolik täius. Tema isa oli andekas ja tunnustatud
maalikunstnik, Lev Tolstoi «Ülestõus-
mise» esikväljaande kuulsate illustratsioonide
autor. Talle enesele oli antud nii suur luule-
kui ka muusikaanne. Vähemnõudlik loomus
oleks näinud mõlemas võimes saatuse kingi-
tust ja hakanud neid rahumeeli rööbiti, ühe-
aegselt arendama. Kuid see polnud Pasternaki
tee. Kõigepealt keskendab ta kogu oma jõu
ja kõik püüdlused muusikale, komponeeri-
misele. Ta õpib tundma Skrjabinini loomingut,
improviseerib ja komponeerib kuue aasta
jooksul, mis ta on välismaale sõitnud Skrjabi-
nini lahus, läbib Reinhold Glieri käe all muu-
sikateoreetiliste ainetes tsükli.

Kui Skrjabin on Venemaale naasnud,
otsustab Pasternak talle ette mängida oma
selleks ajaks valminud tööd, muuhulgas ka
klaverisonaadi. Need avaldasid Skrjabinile
niisugust muljet, mis ületas kõik ootused ja
lootused. Sellest kõigest on juttu «Turbekir-
jas» ja ma ei hakka sealset jutustust kordama.
Peatun vaid ühel seigal. Skrjabinini vastukaja
ta töödele ajendas Pasternakki rängaks enese-
prooviks, milles avaldasid kõik need maksimaal-
istlikud nõudmised, mida ta kunstile
esitas.

* 'ekstemporaal' — ettevalmistumata tehtav
(proovi)töö.

** Vihje F. Tjutševi värssidele «Õnnelik on see,
kes oli siinilmas võõrsil/tema saatusehetkil...»
luuletusest «Cicero». Tlk.

Ettemängitu arutamisel märkas Pasternak,
et tema sonaadi üht fraasi kordas Skrjabin
klaveril teises toonaalsuses, kui see oli
kirjutatud. Sellest taipas ta kohe, et absoluut-
set muusikalist kuulmist Skrjabinil ei ole.
Aga just absoluutse muusikalise kuulmise
puudumise pärast kannatas Pasternak ise, see
puudus vaevas teda väga. Tormakalt pihtis ta
seda Skrjabinile ja jäi ootama, mida too ta
ülestunnistuse peale kostab. Skrjabin trööstis
teda, tõendas talle, et heliloojale pole abso-
luutne kuulmine üldse hädavajalik, et mit-
med, sealhulgas suurimadki heliloojad on sel-
leta läbi saanud jne. Ainult üht ei kuulnud
Pasternak neis lohutussõnades: ülestunnistust,
et ka Skrjabinini enda kuulmine pole abso-
luutne. Ta mõistis: Skrjabin varjab seda,
järelikult näeb selles ikkagi puudulikku musi-
kaalsust.

Ja võib öelda, et veel enne kui Pasternak
oli Skrjabinini kiidusõnad, õnnitlused ja nõu-
anded edasiseks tööks lõpuni kuulanud, otsus-
tab ta muusikaga hüvasti jätta: ei hakka
enam komponeerima, improviseerima ega
isegi klaverit mängima. Ei hakka rakendama
oma jõudu asja heaks, milles ta pole suuteline
saavutama **ülimalt võimalikku täiust**.

Ning tõepoolest, Pasternak loobus muu-
sikast just siis, kui tal «oli õigus juubeldada»,
kui teda «kõik õnnitlesid», kui Skrjabin teda
«ära kuulas, toetas ja innustas». Muu-
sika, oma kuue-aastase töö, lootuse ja ärevuse
armsa maailma «kiskusin enesest välja nii,
nagu lahkutakse kõige kallimast». Veel mõ-
neks ajaks jäi vaid «harjumus klaveril fanta-
seerida» ja seegi kui «aegamisi hääbuvus os-
kus».

Muusika hülgamine polnud valutu, üksnes
loomehorisonte klaariv ja ohtlikust enese-
lõhestamisest päästev samm. Seda tehes kuu-
letus Pasternak ühele neist oma sisemistest
kalduvustest, mida ta hiljem on nimetanud
«enesetapjalikeks» ja mida järgides ta «kulu-
tas kogu jõu enesevastaseks mässuks». See
polnud tervenemine ettevaatamatult külge-
saadud tõvest, vaid ohver, isegi kaotus.
Kirjas K. Loksile on ta tunnistanud, et sageli
haarab teda «ahastusest halvatu seisund»,
kui ta hakkab kord-korralt ikka selgemini ja
selgemini mõistma, et on «tapnud endas pea-
mise ja sellepärast ka kõik muu». «Arvate, et
mu otsustusvõime on neisse melanhooliatul-
vadesse eksinud, et tegelikult pole see nii ja
minu kutsumus on luule?» küsib ta.

Ja vastab: «Oh ei, pruugib vaid kõik kogu-
nenu mõnda ähmasesse improvisatsiooni va-
lada, kui põletav tarve elada heliloojaelu
hakkab mind painama vastupandamatult
nagu loodusjõud... Jahmatus aastatepik-
kuse vea üle vapustab nii tugevasti ja ela-
valt, nagu meenuvad liikumahakkavas ron-

gis viibijale koju jäänud võtmed või lahku-des kühema unustatud ahi.»

Ja kui Pasternak ikkagi ei muutnud kord langetatud otsust, siis mitte sellepärast, et polnud, mida kahetseda, vaid seetõttu, et, nagu ta ise on öelnud: tehtud ei paranda ja aastad, «mil määrad oma saatuse, siis otsustad ümber ja oled veendunud, et võid jälle ümber otsustada, — oma δαίμων'iga /daimon'iga/ mänglemise aastad — on möödas.»

Loobumine filosoofiast oli vähem dramaatiline, kuid samuti iseloomulik Pasternaki võimele «enesevastaseks mässuks». Ka siin eelnes erakordne, vägagi tõenäoliselt filosoofisaatust töötav edu. Võrattu piitlikkuse ja huumoriga on sellest loost jutustatud «Turbekirjas». Filosoofiastuudiumi ajal Marburgi ülikoolis, kus Pasternak õppis 1912. aasta suvesemestril, märkas tema andekust Marburgi filosoofiakoolkonna juht, sellal ilma kuulus professor Hermann Cohen. Pärast kaht õnnestunud seminaritekkannet sai noor tudeng kutse pühapäevalõunale professori enda juurde.

Marburgis väljakujunenud traditsioonide kohaselt tähendas see palju. Pasternakiga läks aga kõik teisiti. Isiklikus elus aset leidva murrangu ja õnnetu armastuse päevil otsustas ta filosoofiaga igaveseks lõpu teha. Nagu öeldud, oli see otsus vähem dramaatiline kui loobumine muusikast. Palju aastaid hiljem tagasi minevikku vaadates leidis Pasternak, et näinuks tema kirklike filosoofiaõpinguid Marburgis «vilunud vaatleja», sedastanuks too, et õpetlast ei saa temast kunagi. Tema innustumine filosoofiateadusest oli liiga subjektiivne: «Teaduse tundmaõppimine läks mulle rohkem korda, kui aine seda nõudnuks.»

Kuid see pole antud juhul tähtis. Tähtis on, et loobumine filosoofiast, olgugi see põhjendatum kui loobumine muusikast, mille õigsuses Pasternak isegi kahtles, johtus kindlast veendumusest, et loomingu eesmärk on ülima võimaliku täiuse saavutamine. Ka tühine puudus, mis selle sihini jõudmist võib takistada, tähendab käsku loobuda seal oma jõudu proovimast, sest see oleks katse ilma piisavate vahenditeta.

Samadel kaalutlustel leppis Pasternak küllalt kergesti oma mõnede teoste jäädava kaotsimine kuga. Ta ei nutnud taga töid, mis ta enda tunnistust mööda olid vigased ja ebatäiuslikud. Aga koguni õnnestunud teoste kaotsimine ei kurvastanud teda kunagi. Seda küll hoopis teisest seisukohast. «Elus on kaotamine olulisem kui omandamine,» kinnitas ta. «Viljatera ei anna tõusmeid, kui ei sure. Tuleb elusimatult elada, vaadata ettepoole ja toituda elusvarudest, mida mälu ja unustus üheskoos toodavad.» Samas teeb ta teatavaks oma kaotsiläänud tööde nimekirja — juba

üksnes pilk sellele loetelule paneb ahastama.

IX

Pasternaki looming on kangas, kus küütlevad tuhanded mõttevälgatused ja -varjundid. Läbi selle sillerduse tunned suure südame elavat ja sooja vabinat, näed mehise ja kuuma mõistuse sära, ausust, mis hämmastab oma vahendituse ja mis temale sai instinktiivs, teiseks loomuseks.

Kui puutud kokku niisugusel tasemel nähtusega, mõtled kohe: teda ei tule mõista mitte selles, kus väljenduvad ta vead ja nõrkused, vaid ta viljakas jõus, ta läbinägelikkuses, ta intuitsioonis. Just seda püüdsime oma artiklis käsitleda.

Mõndagi jäi siin lõpuni analüüsimata, vaid riivamisi vihjatuks. Need lüngad täidab lugeja ise, pöörates oma tähelepanu sellele, mis teda köidab. Mõistagi ei jää siis tema eest varjule ka mõtetäpsed ja -tihedad gruusia luuletajatele pühendatud leheküljed «Autobiograafias» ega «Mõni sõna gruusia moodust luulest». Koos moodustavad nad essee, kus südamlilik mälestus suurtest lahkunud gruusia luuletajatest võistleb tabavate otsustustega nende luule eripära ja eetilise laadi üle. Lugenud selle ülevaate läbi, tundub, nagu oleksid ise Paolo Iašvili, Titsian Tabidze, Simon Tšikovani, Giorgi Leonidze jt seltsis viibinud. Oma sisukuselt hakkab silma napp, kokkusurutud fragment, peaaegu stenoograafiline kirjapanek «Blokki iseloomustuse juurde». Ei kujuta ette tulevast Bloki-uurijat, kes neisse mõnda lehekülge ei süüviks. Nad näitavad, et Blokki oli Pasternak uurinud väga teraselt, ja sunnivad kahtlustama, et ta pidas silmas veelgi põhjalikumalt iseloomustust. Eriti huvitavad on Pasternaki tähelepanekud seosest Bloki poeetika ja maailma vaateliste muutuste ning kõhklaste vahel. Niisama tähelepanuväärivad on ka mitmesse teosesse laiail pillatud arvamused Anna Ahmatova kohta.

Lugu Pasternaki ja Majakovski keerukatest suhetest, millest on juttu nii «Turbekirjas» kui «Autobiograafias», me käesolevas artiklis ei puudutanud — see eeldaks erikäsitlust. Vähemtähtsast tühikuist pole mõtet rääkidagi. Neid võib rohkesti leida.

3. XII 1966

Järeilmärkus Ariadna Asmus

Selle artikli kirjutas Valentin Asmus 1966. aastal järelsõnaks ettevalmistatavale Boriss Pasternaki artiklikogumikule («Pasternaki artiklid kunstist» või «Boriss Leonidovitš Pasternak kunstist»). Artiklis on V. Asmus käsitletud vaid Pasternaki neid töid, mis pidid sellesse kogumikku minema. Ent väljaanne ei saanud teoks.

B. Pasternak ja V. Asmus olid tuttavad rohkem kui kolmkümmend aastat. Nad olid suvilanaabrid Kiievi lähedal. Sõja ajal ja pärast sõda elasid Asmused suviti Pasternaki suvilas Peredelkinos. Pasternaki suhtumisest Asmusesse annab tunnistust näiteks sissekirjutus Goethe «Fausti» tõlkele: «Ah, mis-

sugune rõõm on mul kirjutada seda pühendust Teile, armsale sõbrale, inimesele Fausti maailmast, tema kutsumuse ja hingelaadiga.» Ühele oma fotole on Pasternak kirjutanud: «Armsale sõbrale Valentin Ferdinandovitš Asmusele, minu hingetoele.» V. Asmus pidas sõprust Pasternakiga üheks suuremaks õnneks oma elus.

DIXI

OLEV REMSU Desarmeerimisest, ei muust

Töötan öiti. Kardina taga mustendab pimedus. Üksindus, vihmakrabin, keskendumine. Madal laualamp heidab kirjutusmasinale valgust. «Olivetti» klõbiseb. Täheklahvid läigivad matjalt. Teisest toast kostab vanema tütre (hirmu?) niutsatus. On tallegi lasteaias räägitud pommist. Kahekümnenda sajandi lõpp.

Mina olen pilku õue suunates peljanud näha Suurt Sähvatust. Meenub, et aatomikatastroofi elavat lahedalt üle tarakanid, nälkjad ja tõugud — kui nad just löögi epitsentris ei juhtu paiknema. Tarakane ja muud prussakalisi uuslinnakorteris jätkub, nende radiatsiooniimmuunsus ületavat inimest surmava doosi mitu tuhat korda. Looja naljad?

Nõnda: (geenidesse kodeeritud?) agressiivsustung, (geenidesse kodeeritud?) enesehävitamishullus, Kolmas maailmasõda, tuumaõõ ja tuumatalv, tütreid ei mataks keegi, aga pidu tarakanide tänaval. Nemad ei oska ennast tappa, ei kollektiivselt ega üksikult. Nad ei tapa liigikaaslast, omasugustega meie tsivilisatsiooni esindama jäädes oleks neil rahu. Inimene on tagedam, eriti teaduse abiga.

Öiti, Suurt Sähvatust kartes, olen välja mõelnud desarmeerimisplaani. Ehk realiseerimatu, ehk koguni loogikaapsudega (kuigi mina viimaseid ei leia). Ent otsustage ja kontrollige ise.

Oletagem, et maailmas seisab hammas hamba vastu kaks vaenujõudu A ja B. A liitlased on D,F,H,J jne, B liitlased C,E,G,I jne. On olemas veel mitmesuguste neutraalsusastmetega riikide grupp Ö,Ü,X,Y.

Arvan, et A ja B võiksid kokku leppida sünkroonses baasiderajamises teineteise territooriumil. A ehitaks baasi B tähtsaima tsent-

rumi külje alla, B teeks sedasama A tähtsaima tsentrumi külje all. Mis juhtuks? Pöörase nupulevajutaja ajust peaks enne tegu läbi lipsama mõte: hukkuksid omadki. Lootkem, et ta pisut viivitab. Et esimesest sammust võidak eeliseid vähemtsentraliseeritud maa, tuleks baasidevõrku laiendada — kuniks vastastikku oleks teineteise territoorium kaetud hõlmasvalt, kuniks pisikene pomm ei saaks kukkuda omasid surmamata. Et aga ründaja võib peavaenlase asemel tulistada tema liitlast, lülituksid (kohe?, teatud etapil?) baasidevahetamise protsessi nemadki. Tähendab: A,D,F,H ja J rajaksid oma baasid B,C,E,G ja I territooriumil. Vahetus võiks areneda kaugele, umbes niimoodi, et 50 protsenti löögijõust oleks oma, teine 50 protsenti potentsiaalse vastase maal. Kõik oleksid käsist ja jalust seotud, omasid hävitamata oleks igasugune rünnak võimatu. (Nagu see muidugi on praegugi, kuid siiski mõne tahumilise kindrali arvates mitte.)

Usun, et peaks alustama sellest, mis praegu on tabu: territooriumi sulgemise lõpetamisest. Tuleks pöörata sõjast oodatav eesmärk nonsensiks ning lasta end okupeerida vabahtlikult ja näiliselt, jõudu kasutamata. Pakutud variandi puhul kulgeks protsess juuksekarvani tasakaalustatult ja üheaegselt ning vastastikuse leppimuse kohaselt. Oleks liialdus käsitada baase võõrriigis pantvangide võtmise/andmise barbaarse kombena. Sõdurid läheksid (esialgu) vaenlase maale omal soovil, taotletavast resultaadist informeeritult. Võõrbaaside (ka raadio) luuretegevus on lihtsalt tõkestatav. Loomulikult oleksid baaside side kodumaaga, nende varustamine ja muu säärane, aga ka nende tõenäoline interneerimine konkreetsete läbirääkimiste objektiks. Eeldatavasti kerkiksid võõrbaaside lähedale oma kontrabaasid, mis valvaksid vaenlase tegevust omal maal. Et ennetada konfrontatsiooni kontrabaasi ja võõrbaasi vahel, võiks nende keskele ehitada neutraalsete

riikide baasid, nagu neutraalsete riikide territooriumile tuleksid A ja B ning nende liitlaste baasid. Viimasel sammul oleks varjatud eesmärki: käsist-jalust seotusega ja teineteise kiiva jälgimisega on A ja B ning nende liitlased endid nõrgestanud, Õ, Ü, X ja Y kaasaaharimisega välditaks nende domineerima-hakkamise oht.

Protsess jätkuks kõigis suundades — A ja B, nende liitlaste ning neutraalsete maade territooriumidel. Varsti muutuks situatsioon absurdseks, ilmnähtavalt ja karjuvalt absurdseks (üsna absurdne on see praegugi): relvad on olemas, nende hulki pole seni kahanenud, neid tarvitada aga ei saa — ühelt poolt on vaenlane liiga lähedal (külje all), teiselt poolt on alati sihtmärgiks ka oma sõdurid. Niisugune olukord looks soodsas algseisu tõeliseks desarmeerimiseks — miks neid mõttetuid relvi ikka enam hoida?

Esitav kava ei riiva pühimaist pühimaid saladusi. Avalikustamist ei vajaks kaitsestrateegia iseärasused, relvastusprogrammide sisu ega (erinevate relvaliikide) võrreldav/võrreldamatu löögijõud. Lennu- ja merevägede olemasolu ei tee korrektiive — on neilgi maismaabaasid, saab lennuki kõrval lennata ja laeva kõrval sõita. Desarmeerimiseks piisab baaside ja kontrabaaside vastastikusest demonteerimisest, relvade hävitamisest teineteise silme all.

See olekski kõik. Desarmeerimine on lihtne — selleks tuleb ületada ainult psühholoogiline hirmubarjäär vaenlase ees iseeneses, tuleb lahti saada ksenofoobiast ja isolatsioonismist, peab olema avatud ja salliv. Vaenlane asub meie sees, ei mujal. Ja vastastikune baaside rajamine teineteise territooriumil aitab meil sellest vaenlasest jagu saada — sel kombel, et me selle vaenlase valekehastuses (võõrsõduris) hakkame nägema inimest, planeedikaaaslast, kes meiega koos ületab oma hirmud. Või on siiski kusagil loogikaviga? Aidatagu see avastada, esitatagu parem variant.

Agar tarakanide kohta teatab ENE (7. köide, lk 481):

TARAKAN (Blatta orientalis), mustjaspruun inimesekaasleja prussakaline; pikkus 18—30 mm. Isasel ulatuvad kattetiivad peaaegu keha tagatipuni, emasel on nad rudimentsed. T-1 on ebameeldiv lõhn, mida tekitavad 6. tagakehalülis paiknevad nahanäärmed. Elab soojades ruumides, Lõuna-Euroopas ka looduses; tegutses öösi. Areng vältab mitu aastat, selle aja jooksul koorub vastne 6—10 korda. Kahjulik toiduainete reostajana, pisikute ja parasitusside levitajana.

Toodu järgi otsustades ei ela temagi tuumatalve üle, kitsavast radiatsiooniimmuunsusest pole tal abi. Ilmselt töötati versioon tarakanide ellujäämisest Kolmanda maailmasõja järel välja siis, kui polnud veel selgunud kõik aatomikatastroofi õudused.

FILOSOOFI MÄRKMİK

ÜLO KAEVATS

Vahepealse utmisteema järel naaseme jälle filosoofia jaoks tavapärasele üldisuse tasandile ning vaatleme üht tänapäeva maailmas — ajaloo taustal aga järjekordselt — kesksest arutatavat laia küsimusteringi, nimelt RATSIONAALSUSE PROBLEEMI. Et lugu loetavam ning sõnum selgem ja konkreetsem saaks, selleks seostame abstraktsemat laadi arutlusi sobivate väljavõtetega Eestimaa vaimuelust. On ju Eesti vähemasti «Euroopa eeskoda» ja peamiselt akadeemik G. Naani eestvõttel on kolm-neli lõiget suurest ratsionaalsusprobleemist üsna tulisel pävakorral siingi. Intellekt või emotsioonid, ratsionaalne optimism või emotsionaalne mõtlemine, logos või müüt? Seejuures on ilmselt ühekülgsest teravdatud teaduse — argiteadvuse, tõe — väärtuste, loogika — poeesia, teadlaste — kirjanike jm opositsioone, mis kultuuririrkivus üksteist loomuldasa täiendama seadud.

Meie katse nii palju erinevaid asju kokku koguda (st püüdmatut kuidagimoodi punkti-

ridesse püüda) võiks taotluse selgituseks kanda vanamoelist alapealkirja: «Ühele, julgetele ja kõigile». Üks — Gustav Naan, meie mõtlemistehnika maestro, julged — teda kirjasõnas kritiseerida sõandanud V. Pinn, A. Valton, A. Langemets jmt ning «kõik» peab muidugi silmas heatahtlikke lugejaid, kes akadeemiku publitsistlike seriaalide, neile oponeerivate laialipaisatud repliikide ning siinsete visandlike märkmelehmõttekujutuste meelevaldas tõde otsima peavad.

Mis on üldse ratsionaalsus? Missugused teadmised, tegevused-toimingud on ratsionaalsed? Kas inimene — *Homo sapiens* — on läbinisti ratsionaalne olend, nagu meile antropoloogide antud liignimi kuulutab? Millised ratsionaalsuse tüübid on olemas ja kuidas need realiseeruvad kultuuriloomes? Kas (täppis) teadusliku ratsionaalsuse pidurdamatu ekspansioon kultuuris on meie ajastu palgejoonte peamine kujundaja ja globaalhädade peasüüdlane? Millal sünnib uus, enamate mõõdetega ratsionaalsuse-käsitus, mis «esindaks» kogu kultuuri huve ja püüdlusi? Kas taoline ainult «tõeseid tähiseid

kiirgav tihendatud tarkuseollus» on ülepea võimalik? Jne.

Õhtumaa mõttekultuuri tõusutee kusagil päris alguses, seega umbes kakskümmend viis aastasadaga tagasi, seisab ladinakeelne mitmetähenduslik *ratio*, mis maakeeli aru, mõistust, mõtet, sihti, eesmärki jms tähistab. Mitmeid peenemaid lokaal-kultuurilistelt determineeritud sisunüansse on sellesse mõistesse-kujundisse-ideesse-ideaali lisanud kreeka *nous* ja *logos*, kaudselt ka idamaade *tao* ja *dharm*a. Tolleit *ratio*-aluspõhjalt tehtud hilisemad tuletised, sh «ratsionaalne», «ratsionaalsus», koondasid harali osatähendused kimpu ja hakkasid tähistama «mõistus-pärasust», «otstarbekohasust», «sihipärasust», vastavust mõistuse seadustele. Viimaste tuuma moodustavad formaalse loogika seadused. Ilma nendest kinni pidamata ei saa mõistus kui kogemusel ja omandatud teadmistel baseeruv sidus, järjekindel ja tõestav mõtlemine mitte kuidagi toimida ega olemaski olla. Kuid ainuüksi formaalse loogika seaduste ja mõtlemisfiguuride järgimisest veel ei piisa, et vähegi sisukas mõtlemine — olgu siis tegemist argimõtlemise või mõtlemisega spetsialiseeritud tunnetustegevuse (teaduse, filosoofia, kunsti, poliitika) tasemel — üldse käivituda ja sujuda saaks. Vaja on midagi sootuks enam. Mida ja mismoodi just, sellest täpsemalt veidi allpool, pärast sissejuhatavat ajaloolist ekskursi.

Ratsionaalsuse idee sündis Euroopa kultuuris kui alternatiiv mütoloogilise, traditsionaalse mõtlemise, müstitsismi, religioosse ekstaasi, alusetute unistuste ja tühjade fantaaseeringute, stiihilis-emotsionaalse, üldse dionüüosliku alge vastu. Too idee rajas endale eluruumi ja triumfiteed filosoofilise, teadusliku, teoloogilise, kunstilise, poliitilise mõtlemise raamides, imbus «terve mõistuse» kujul argiteadvusse, kinnistus praktilistes tegudes. Seejuures apelleeriti mõistusele kui selgele ja enesekriitilisele tunnetusvahendile, mis erinevalt meeltekauemuse illusioonidest on võimeline iseenda tegevust kriitiliselt analüüsima ja põhjendama, loogiliselt korras- tatud resultatiivset tegevust organiseerima. Kaheldamatult on ratsionaalsuse idee areng ja levik inimkonna suurimaid saavutusi ning «peasüüdlasi» selles, et ürgühiskonnast on kõrgtsivilisatsiooni jõutud. Ent vaid väga kõrgelt ja üldiselt vaadates tundub mõistuse-aate «elulugu» hoogsa võidumarsina läbi ajaloo. Tegelikuses on see keeruline võitude ja kaotuste siksakiline tõusukaar, iga ajastu Mõistuse jõu ja jõuetuse dialektikast sõlmu- nud edenemiste ja viitlöökidest ahel. Kui mõistuse jõu mehhanismid on juba kaua aega üldjoontes selged, siis tema jõuetuse ja viitlöökidest peamiseks põhjuseks on olnud

(seda on näidanud alles päris viimaste aastate suur uurimistö) ratsionaalsuse erakordselt laia, suuresti peidetud sotsiokultuurilise konteksti vähene mõistmine ning sellest sügenev suutmatuse tegeliku kultuuriloomet ratsionaalselt kavandada ja juhtida. Suhteliselt hõlpsasti on märgatud, tundma õpitud ja juhitud *ratio* loogilist dimensiooni, kuid inimeste reaalse tegevuse muu kultuurilisel determineeritud, sh eriti väärtuseline pool on varju jäänud. Selle eest on tulnud maksta ränka hinda, miljonid suured ja väikesed plaanid on kokku varisenud.

Mõistuse sära on alati lummanud. Usust inimõistuse abil maailma hõlvata ning veendumusest maailm mõistuse järgi ümber kujundada tekkis 17. sajandil mõjuvõimas kultuurifenomen, mida filosoofia ajaloos Euroopa klassikalise ratsionalismi nime all tuntakse. Sellele aluse pannud mõttemeistrite veendumuse pinnalt, et «inimese kogu väärikus seisneb mõtlemises», on hiljem korduvalt võrsunud mitmesuguseid *ratio*-müüte, mille äärmuslikeks avaldusteks on mõistuse kultus ja usk mõistuse lõpmatusse progressi. Nii näiteks kirjutas Jean Antoine Condorcet 18. sajandi lõpus iseloomuliku pealkirjaga teoses «Inimõistuse progressi ajaloolise pildi eskiis» lootusriikka ülemlaulu mõistusele, millest siin vaid üks lause: «... mõistuse arenedes saabub aeg, kus päike valgustab üksnes vabade inimestega asustatud maad, kel pole muid härrasid peale oma mõistuse.»

Paraku pole tolele ideaalile antud kuigi palju tegelikkuseks saada. Kuigi tösi on, et arenenud (valitsevalt teaduslikku) mõistust sisaldava kultuuri areng on summaarselt kulgenud ratsionaalsuse taseme tõusu suunas. Usku mõistuse jõusse toidavad heldelt tema saavutused tänagi. Aga tunnistama peab ka muud, mitte vähem olulist. Ainult rumalad ja sundoptimistid ei märka, et sellesama Mõistuse Progressi paratamatu varjupool on kuhjanud inimeste ellu enneolematul hulgal uusi teravvalusaid eksistentsiaalseid probleeme. Kas neid kujutlusi, mille alusel on siiani juhitud sotsiaalselt, teaduslikku ja tehnilist progressi, saab pidada ratsionaalseks? Kas ei torma inimkond üha laienevale välismaailma hõlvamisele orienteerunud tehnoloogilist tsivilisatsiooni arendades oma huku poole? Kas pole kummaline, et Sokratese kuulus küsimus pole karvavõrdki vananenud ega lahendust leidnud: miks inimene, kes täpselt $t e a b$, mis on hea, teeb ikka halba? Kes (mis) töötab mõistuse vastu? Kuidas muudab teadmiste ja oskuste progress inimeste hingeomadusi?

Kõik areneb millegi arvel, või nagu akadeemik G. Naan ütleb, iga asja eest tuleb maksta.

Euroopa ratsionalismi tõusev arengujoon, nagu juba öeldud, ei ole ühtlane ja sile, seal on järske jõnkse ja murdekohti. Ühed mõistuse ülistamise ajaloolised vormid, tegeliku elu jaoks kitsaks jäädes, asendusid dialektilise eituse teel uute, avaramatega. Nii tuli prantsuse valgustusfilosoofide «igavesse mõistuse» (Hegeli-järgses mõttes tegelikult «aru») asemele heegellik dialektiline Absoluutne Mõistus, viimane omakorda oli sunnitud loovutama oma koha täppisteaduslikku *ratio*'t ratsionaalsuse absoluutseks malliks pidavale positivistlikule saientismile. (Kikemalt saab selle huvitava arengujada kohta lugeda näiteks raamatust: Неомарксизм и проблемы социологии культуры. М., 1980) Meil siin on praegu tähtis rõhutada asjaolu, et kõikide nende ratsionalismivormide eelduseks ja aluseks oli veendumus, et mõistuse areng viib inimkonna sinna, «kuhu vaja», lähemale inimliku olemise ideaalidele.

Ratsionalismi kriitikud (ettevalmistavalt juba Hamann, Jacoby, alternatiivse vaate kujundajana Schopenhauer, Schelling, Kierkegaard, eriti aga alates Nietzschest kõik antropoloogiliselt orienteeritud filosoofia-suunad) on seda ratsionalismi alus-usku põhjalikult kritiseerinud. Veelgi kõvemini on seda kõigutanud 20. sajandi elureaalsed — maailmasõjad, fašistlikud ja kommunistlike loosungitega vehkivad totalitaarsed vägivaldarežiimid, võidurelvastumine, globaalprobleemid... Niisuguseid mõistusevastaseid jõledusi ei tohiks ju olemas olla? Aga nad on ja lähitulevik ei tööta olulisi nihkeid paremuse (suurema mõistuslikkuse?) suunas. Väga paljud mõtlejad tunnistavad, et klassikaline ratsionalism on varemisi, uus aga alles sünnivaludes. Tarka vastamist vajavad paljud TTRi tsivilisatsiooni Hamletiküsimused. Need puudutavad eelkõige maailma isetoimimise ja inimtegevuse, mõistuse ja sotsiaalsete suhete, teadmiste ja väärtuste, teadmiste ja teadmistele vastava käitumise vahekorda. Klassikaline ratsionalism lootis, et need on ühismõõdulised ja ühtivad, irratsionalistlik filosoofia on näidanud nende ühismõõdutust, tegeliku elu areng aga tõestanud nende osalist harmooniat teatud tingimustes.

Tuleme nüüd Euroopast Eestisse. Meie üks juhtivaid akadeemilisi publitsiste filosoof Gustav Naan on tegutsenud «jõnksudega ajaloo» — alustas ta ju enne NLKP 19. kongressi ja jätkab uue hooga peale kahekümne seitsmendat! Seetõttu on tal tulnud kaasa teha suuremaid ja väiksemaid võimu ja vaimu käänakuid. Kuid püsivamalt on teda paelunud just üleajalised ratsionaalse mõtlemise saladused ja tõhusa mõtlemise jõu demonstreerimine mitmesuguse ainese peal.

Viimase n-ö praktiliseks väljundiks on olnud mõtlemistehnoloogiline sanitaartöö reaalsel kultuurimaastikul. Igati vajalik, ent ka väga delikaatne töö. Akadeemik G. Naan on seda tehes täie partisanikarmusega andnud Eestimaa valemõtlejate, «loogikavabade vaimuonaneerijate ja emotsionaalsete lahmijate» pihta palju publitsistlike õpetus- ja, olgem ausad, ka näägutussõnade valanguid. Tuid on antud kirjanike, ajakirjanike, lektorite, demograafide, varitsevalt ka ideoloogia-bürokraatide ja meie kõigi kui argimõtlejate suunas. Me ei oska hinnata, kui palju vaimuvalla vesivõsa on niiviisi hävinud, kui palju sootuks tärkamata jäänud. Seda kindlasti on. Vähemalt enesekindlat argiteadvust ja võib-olla ka mõnd ideoloogilist kinniskujutlust on ta igatahes kimbutanud.

Ükski rohi ei aita kõikide tõvede vastu. G. Naani kriitikutegevus pole olnud loode-tult efektiivne vaimukultuuri kõrgemate kihtide suhtes. Temperamentne ja jõulisi kujundeid külvav stiil on küll väärtus, kuid sõnadetagne tarkus peab niisuguses töös stiilirikkustest veelgi suurem olema. Tundub niimoodi, et siin on G. Naanile karuteene teinud peasjalikult tema ühekülgne ratsionaalsuse-käsitus. Kuigi selle teoreetilisemad süvakihid on publiku (arvatavasti mitte iseenda?) tarvis sõnaselgelt fikseerimata, näitab rohke kaudne materjal ometi selgesti, et need ei ole valitud ega loodud kaugeltki kõige viljakamana. Absoluutsel, tegevuse spetsiifikat, selle tingimusi ja eesmärke mitteamestaval ratsionaalse mõtlemise reeglistikul, milles pealegi valitsevad saientistlikud väärtuseelistused, on üsna piiratud edukas toimeala. Tegeliku (mitte ratsionalistlikult anatomeeritud!) inimese olemuslikult mitmemõõtmelise vaimuelu ja tänapäeva arenenud ühiskondade kultuurisüsteemi (ratsionaalse) analüüsi jaoks on niisugusel vaatekohal nõrku külgi rohkem kui tugevaid. Meie uue, demokraatlikuma ja pluralistlikuma eluvaate tingimustes, kus just inimest ja kultuuri kõrgeimateks väärtusteks seada üritame, ongi taolise *ratio*-pildi mitmed nõrkused lausa alasti jäänud. Egas muidu pidanuks oponent tõdema, et «jutt paljast intellektist osutub kasina intellektiga juhtuks». Omamoodi bumerangina ilmutab end siingi üldkujul hästi tuntud (ja tegija jaoks halastamatu) «eituse»: emotsioonid on hakanud kainet mõistust varjutama, aus ratsionaalne optimism mitmel puhul emotsionaalseks sundoptimismiks teisenema, argiteadvuse hoiakuid on sügavteoreetiliste pähe välja pakutud jms.

G. Naani tekstide üks läbivaid kinniskujundeid on «emotsionaalne mõtlemine». Nimelt kujund, mitte (ratsionaalne) mõiste,

sest (psühholoogia) teadus ei ole seda G. Mayeri poolt sajandi algul tehtud pakkumist mitte kunagi omaks võtnud. (Vt nt: O. K. Тихомиров. Психология мышления. Изд. МГУ, 1984, ptk 4.) Ilmselt ka selle petliku sädelusega kujundi difuussus ja tõsiteadusliku mõtlemise-käsitust ähmastav toime on olnud opponentide pahameele ja enamiku... nõutu vaikimise põhjuseks. Ratsionaalsuse käsitlemine väljapool sotsiaalsuse, väärtuste, konkreetse tegevuse ruumi ja aja konteksti võib kaasa tuua üpris vägivaldseid operatsioone. Kas ikka on väga mõttekas ühendada ideoloogilis-bürookraatlik mõtlemine ja argimõtlemine (siis ka haritud inimeste «terve mõistus») nende voluntaristlik-emoatsionaalse iseloomu järgi üheks, utopistlikuks mõtlemistüübiks (vormiks)? Pole kahtlust, et neis on mõndagi ühtelangevat, aga niisama ilmne on seegi, et vähemalt meie reaalses praktikas on üks meid ummikteele juhtinud, teine aidanud ja aitab ka edaspidi hinge sees hoida. Ühe kõrgeimateks väärtusteks on käsk ja plaan (kui jumal, iidol), teisel inimene, tema eluseoste tervik ja enesesäilitamine. Mis ühe järgi ratsionaalne, on teisele irratsionaalne!

On avalikustamise aeg, käib meestejutt. Et ei oleks viltumõistmist, ütlen otse välja: olen olnud G. Naani suur austaja, olen seda ka praegu. Ratsionaalsuse problemaatikas muidugi piirides, milles see minu arvates mõistlik on. Noorema kolleegina loodan heatahtlikele suhetele ka edaspidi.

Niiis, formaalse loogika seaduste järgimisest on tõhusaks mõtlemiseks vähe. Näiteks teadusliku mõtlemise korral lisanduvad loogikaseadustele teadusliku meetodi üldised normid, ideaalid ja printsüübid: lihtsast tuleb eelistada keerulisele, kontrollitavat — kontrollimatule, kinnitust leidnut — kaheldavale jne; täita tuleb objektiivsuse, täpsuse, mittevastuolulisuse, mõtestatuse, verifitseeritavuse, modelleeritavuse jpm nõudeid. Paraku ei saa neid «lisandusi» — aga just sääraseid piirangud-täpsustused-süvendused mõtlemisest kui niisugusest teadusliku mõtlemise teevadki — kuidagi üheselt ja lõplikult fikseerida. Pealegi muutuvad need ajas ja eri teadustes, on keerulises põimingu mitmesuguste muude kultuuriilmingutega. Vaatamata sellele et asi on keeruline, ei ole teoreetikud kaotanud lootust teaduslikku ratsionaalsust kunagi edaspidi siiski ilusasti mõista. St luua TTRi aegne teaduse, nn «suure teaduse» kui keskse kultuuriosise uut loomust kajastav mitteklassikaline ratsionaalsuse kontseptsioon.

Teaduslik ratsionaalsus on reaalses kultuurisüsteemis ainult üks ratsionaalsuse tüüp teiste seas, sest ratsionaalsust kui niisugust pole olemas. Viimane küsimusteriing («Scien-

tific and Other Types of Rationality») leidis keskse arutamist XVI ülemaailmsel filosoofiakongressil 1978. a Düsseldorfis ning inimese, filosoofia ja kultuuri vahekorra seostes ka XVII kongressil 1983. aasta augustis Montrealis.

Siinkohal tuleb tähelepanu juhtida ühele suurele ohule, nimelt relativismiohule. Teadusesajandil tihkab end harva keegi otseõnu irratsionalistiks nimetada, hoopis mainekamalt tagab sama platvormi vastav ratsionaalsuse-käsitus. Et näiteks teaduslikku ratsionaalsust argiteadvuse (või teoloogia) omast eristada, tuleb anda nende põhjalik tüpoloogiline kirje. Sealt nähtuvad ühe või teise tugevused ja nõrkused, kasutamisa ja selle piirid, roll kultuuriterivikus jms. Mittedialektiline on nii ühe tüübi absolutiseerimine (ja teiste kui selle malli alla mitte-mahtuvate olematuks või irratsionaalseks kuulutamine) kui ka erinevate tüüpide vaheliste piiride kaotamine.

Vaatleme ratsionaalsuse mõistet ja selle suhtelisusi veidi lähemalt. Selleks on mõistlik kultuuriorganismi korraks mõtteliselt anomeerida, et rajada mõned õpperajad. Terviku seoste puudumise korvab ülevaatlikkuse ja lihtsus. Alustagem tegevuse ratsionaalsusest.

Tegevus on inimese maailmas-olemise alustpaneel viis, koguolemise üks vorme. Iga tegevuslik on seesmiselt struktureeritud, kindla ülesehitusega sotsiokultuuriline fenomen. Üldisel kujul moodustavad selle individuaalne või grupiline subjekt (teatavate vajaduste, huvide, suutlikkuse, teadmiste, kogemuste ja oskustega), objekt (reaalne või kujuteldav nähtus, millele aktiivsus on suunatud), eesmärk (kujuteldav, soovitatav tulemus), vahendid (objekti kasutamise, mõjutamise ja taastoomise füüsilised ja psüühilised instrumendid), tegevusprotsess (aktiivsus, toimingu ja operatsioonide sooritamine), resultaat. Et mingi tegevus kulgeda saaks, on vajalikud ja olulised kõik loetletud momendid, miski ei tohi puudu olla. Mingi konkreetse tegevuse (näiteks juhtimise, projekteerimise, teadusliku tunnetustegevuse, argimõtlemise) ratsionaalsuse erijooned on määratud tingimuste ja eriti selle tegevuse eesmärgi poolt.

Ratsionaalne (sihipärane, otstarbekohane) on niisugune tegevus, mis antud tingimustes kindlasti seatud eesmärgini viib. (Eesmärgile ainult lähenemise või sellest koguni eemaldumise järgi eristatakse niimoodi mitte-ratsionaalset ja irratsionaalset tegevust.) Toodud määratlusest on näha, et mingi tegevuse ratsionaalsus ei ole absoluutne, selle alatine kaaslane, vaid üksnes suhteline omadus. Suhteline isegi mitmes plaanis. Tegevus, mis ühtedes tingimustes on ratsionaalne, võib teises olukorras seda mitte olla.

Loogiliselt korrastatud, kaunilt algoritmiline Jaapani tootmistehnoloogia oleks teistes tingimustes, ütleme Habarovski kraisis või Kirbla kihelkonnas praegu suisa tervet mõistust mõnitav (irratsionaalne?) peenutsemine. Sedalaadi tingimustest sõltuvusi on igast eluvallast kerge leida. Kas või nn positiivse kogemuse ülevõtmise luhtaminekuud.

Tegevuse ratsionaalsus on alati määratud teatud eesmärgi suhtes. See, mis on ratsionaalne ühe eesmärgi jaoks, võib olla mitte- või isegi irratsionaalne teiste eesmärkide suhtes. Kui mingi tegevuse eesmärk ei ole teada või seda ei peeta silmas, siis on mõttetu seda tegevust hinnata ratsionaalseks või irratsionaalseks. Üksnes siis, kui eeldada (soovida, tahta), et filosoofia, argitunnetus või kunst täidaksid kultuuri tunnetuskontinuumis samu ülesandeid mis teaduski, saab neid teadusliku ratsionaalsuse positsioonidelt süüdistada peaaegu totaalses irratsionaalsuses. Paraku on taoline eeldus ise kaugel ratsionaalse mõtlemise kaanonitest. Kui argitunnetus, kunst jm tunnetusvormid tulevad edukalt toime just neile omaste ülesannete lahendamiseks, siis on need vastavalt ratsionaalsed. Ratsionaalsuse üldiseks kriteeriumiks on ju eesmärgi saavutamine.

Edasi. Igasugune liit-tegevus koosneb vastastikku seostuvatest all-tegevustest, toimingutest, on nende süsteem. Taolisele süsteemile on omane kindel «eesmärkide puu». Iga all-lüli otstarbekus ei taga seda veel kõrgemal tasemel. Näiteks see, mis on ratsionaalne teatud ametkonna jaoks, ei pruugi seda kaugeltki olla rahvuse või ühiskonna jaoks. Inimesest rääkimata. Tuhandeid näiteid Eestimaa viimaste aastakümnete elust oskab igaüks ise mõelda.

Eesmärgi kategooria väärib omaette esseed, siin teeme veel vaid ühe osutuse. Eesmärgi seadmine on valdkond, milles in-

tellect mitte ainult üksinda toime ei tule, vaid milles tal on põhimõtteliselt allutatud osa. Siin seostub ratsionaalne paratamatult emotsionaalse sfääriga (ehk laiemalt-täpsemalt: kognitiivne teadvus ühildub väärtustava teadvuse mitmete vormidega). Eesmärgid vormuvad inimese kui praktiliselt tegutseva olendi elutegevuses tekkivate vajaduste ja vastuolude pinnalt; nende ratsionaliseerimine mõistuse, sh teaduse abil on sekundaarne toiming. Selle tõsiasi «unustamine» viib mitmesuguste, ka saientistlike piirangute ja moonutusteni kultuurinähtuste käsitlemisel.

Meie teooriajutu elustamiseks sobib hästi humoristi poolt kirjapandud järgmine *ratio* — *emotio* dialektiline pingpong («Pikker» 1987, nr 13).

«Nemad armastavad kavandada.

Kõike kavandasid nad kuidagi väga targasti, aga välja kukkus kuidagi lolli. Võib-olla arvate, et see tuli neil mõistusest? Oh ei, nüüd on põhjus teada — see tuli stagnatsioonist.

Kust stagnatsioon tuli? ... Toonekurg tõi!

Ainult mälu on asjad veel kehavõitu.»

Kes on need teised, kes alati on süüdi, küsime akadeemik G. Naani mõtet jätkates. Voluntarism eesmärkide seadmisel, olemasoleva tegevussüsteemi vähene tundmine jms on peamisi emotsionaalse mõtlemise, mitte-ratsionaalsuse ja krahhide allikaid. Kas mõistlikult plaanitud alusel tehtud vigade parandamist nimetada mõistlikuks või mittemõistlikuks, koguni irratsionaalseks? Kuidas võtta, mõõdapääsmatu on see aga igal juhul.

Uusi kujundeid ja värvitoone kultuurikanga kirevkeerulisse mustrisse — ja salakaridega küsimusi teoreetikutele! — pakub teadmiste ratsionaalsuse, mõistusparasuse olemus.

ELAV AJALUGU

JUHAN LIIV

Kaks kirja Liisa Goldingile

Valinud ja kommenteerinud Merrit Kihu

Juhan Liiv tutvus Liisa Goldingiga 1885. a suvel Pandiveres, kus vanem vend Jakob Liiv kooliõpetajana leiba teenis. Liisa Golding sündis 1870. a. «Ta oli väikese kasvuga, välimuselt keskmine ja mitte eriti sale, kuid

ta silmad olid õieti meeldivad» (F. Tuglas. Teosed, 6. kd. Juhan Liiv. Tln, 1958, lk 89).

Sama aasta 30. juuni daatumit kannab Liivi esimene säilinud kiri Goldingile. Sellest ajast jätkus kirjavahetus kuni 1893. a 5. veebruarini. F. Tuglase andmetel «olevat kord veel saabunud kiri, milles olnud ainult kaks rida: «Aeg on seda asja lõpetada. Joh. L.»» (samal, lk 304). Üheksa aasta jooksul saatis Liiv Goldingile 110 kirja: 1885 — 3;

1886 — 8; 1887 — 9; 1888 — 9; 1889 — 10; 1890 — 21; 1891 — 27; 1892 — 21; 1893 — 2. Kirjad on talletatud Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas (fond 163; mapp 1 : 4).

Kahjaks puuduvad Liisa Goldingi vastuskirjad. Kuid kuna Liiv tavaliselt alustab järjekordset kirja Liisale viimase kirja lahkamisest, kohati lausa osade mõtete tsiteerimisest, on võimalik saada üldmulje ka Liisa kirjadest.

Võrreldes Goldingile saadetud kirju teiste Liivi kirjadega on märgatav Liivi püüe Liisat üsna vähe vaevata poliitiliste ja ühiskondlike mõtisklustega. Kas ei pea ta neid probleeme naisterahva jaoks oluliseks või ei tunnistata ta Liisat nendes küsimustes piisavalt targaks või on ta sisimas oma armastatu tõstnud pjedestaalile, kus ainult tunnetest ja iseandast rääkida sobib, — see jääb vaid oletuste pinnale. Kirjad on küll tänuväärseks materjaliks Liivi «kui tundeinimese» analüüsil, samuti valgustavad nad Liivi elukäigu praktilist külge, st annavad võimaluse sügavamalt lahti mõtestada üht või teist pööret tema elus, nende ajendeid, kuid Liivi kui ühiskonna- ja kultuurielu arvustajat näitavad nad vähe.

Seni pole neist kirjadest tervikuna ühtegi avaldatud, küll on neid tsiteerinud, ja kohati üsna pikalt, nii F. Tuglas kui A. Vinkel oma Liivi-monograafias. Ruumikitsikus ja «Vikerkaare» erilaad ei luba ka antud juhul avaldada üle paari kirja.

10/11 August 1887¹

Armas. Nagu pilve alt päikese kiired välja peasesed korruga ilma elustavad, nõnda oled Sa ka minugi elutaevast valgustanud, mis nii mustalt kaetud oli — tänan! Siin ruttu põgenevas elus ometi ka mõni silmapilk õnnis olla, siin kitsameeliste inimeste seas ka ilusamaid ja tundlikuid südameid leida, see ongi ju mida ainult suurelikud surematuseks nimetavad. Terve inimese eluaeg on ju aegade voolu vahel nagu ainukene keele kõla, mida saatuse käsi kord on helisema tõmmanud, aga kui selle ainukese lühikese elu vältuse sees üks ainusgi silmapilk on, kus õnne tuntakse, see magus «praegu» kosutab siis ja õnnis on, kes oma elu õhtul võib ütleda: ma olen püüdnud inimlikult hea olla — siis võib see elu jaukene igavese headuse sisse ära sulada, kes ju inimesi juhib. Aga miks pärast Sinu hella ja õrna südamele kurvastavat mõtted vastu kanda. Oh ei. Ma olen ju nii liigutatav meelerahus, ma tunnen ju enese lähidal seda kallist lapselist ja süütumat südant kes küll ainult hea võib olla, ka sealgi, kus temale seda mitte ei ole olnud. Missugune kallis mõte: haiget tehtud — andeks antud. Jäägu see! «Des Lebens ungemischte Freude,

ward keinem Irdischen zu Theil»² ütleb mõrtevürst Herder³ ja ta ütleb tõtt. Ah inimesed! Teie olete eluvõitluste vastu nii nõrgad, peate palju kannatama, aga ka — eneste südameid teie sagedaste ei tunne ja lasete seal surma ööd eneste rinnus mässata kus — ainus sõna kõik heaks teeks! Sa kiidad minu meelegaustust! Oli see küll minust nii väga aus Sind nii valesse tunda ja ligi aasta varjata, mis õige ausaldus tundigi varjata ei oleks lubanud? Puhas ja aus süda usub kõik — mina olin uskumata ja Sa kiidad mind veel? Oh millal võiksin ma Sinuga, jah ainult Sinuga kõik seda rääkida, millest ma nüüd vaikima pean — need paberi lapid on kardetatavad asjad.

Sa ütled, et mu laulud nii väga kurvad olla. Miks ei pea nad seda ka olema? Täna ehk homme kui ma sureksin — see pind, keda ma enese isamaaks nimetan, see armastud rahvas, keda ma enese suguvendadeks loen — need kaebavad valusalt mu peale. Mis olen ma jõudnud vaene suguvendade ja isamaa heaks teha? Midagi! Nimi kustub eluga — kibe, kibe karikas! Eesmärk, mille poole palavaste püütud, on nii igaveste kaugel — mitte edev auuhimu, vaid õnnetu isamaa — kaugel see nii ihaldatud tööpõld, sest kus on mull selle tarvis kõlbuline kooliharidus ja teaduse või teaduste küpsus?⁴ Kuhu jõuab — tühja kätega? Eesti ilus keel ja rahvusline tunne märgitakse kadumise märgiga, Eesti enese mehed kiidavad seda veel — ussikesed! Miks pärast on meil see häbi, teid eneste suguvendadeks tunnista? Ah Koidula! Mis võis sinu õrn isamaale tuksuv süda tunda, kes sa oma viimastel päevadel meie isamaa kangelaste külmi südameid ja kulunud päis nägid? Ei, ei. See ei tohi nõnda olla, ei iial ei tohi see ilus südamlilik rahvakene kaduda.

Miks ma seda Sulle kirjutun? Sellepärast et Sina just mulle nii ligidal seisad, ka Sina oled sellest kannust võsunud — keda usaldaksin ma muud veel? Kui ilus oleks see ja õnnestav, ükskord käsikäes isamaalist tööd teha — ajalehte kirjutada⁵ — ah mis julge, kättesaamata püüd! Armastuse väärt laps! Peksa mu seest sihukesed kaelamurdvad ronimise katsed eemale, aga kahju küll, et seegi siin enam ei mõjuks. Vabanda!

Mis Sa nüüd seal kodu nosid teha? Mina lugesin see nädal «Titani»⁶ viimist poolt. On küll romaan, aga tõeste väärt lugeda. Soovitaksin teda Sinule küll, aga on liig raskest mõistetav, kui ka liig suur ja — peenikene trük, mis Sinu kallid silmi ei tohi piinata.⁷ Sina lugevat nüüd Frithjoffs, /' / Frithjof's Säge».⁸ See on tähtjas raamat.

Kuda? Mind tänatakse papaga saadetud terviste eest? See on vist küll, kulla kelm,

psikene suhkruahe, sest mina ei tarvitanud vist mitte Teid — põlnd võimalik. Kindlaste ei mäleta. Kirikusse mina ei saanud minna; kül saad varsti kaulda, mikspärast. Ega Sinagi selle sandi ilmaga seal põlnud?

Mina mõtlesin vist nädala sees Teile uida-ta, ei tea küll, mis päeval. Võib olla, et tema /s. o Liisa/ on nõnda hea ja kirjutab mulle neljapäevaks — eks? Jah? Küll oleks hea, kui minu kirjakese teel juba äranäpistaksid, siis ei hauguks mitte koergi selle järele. Kui seda sünnib, siis ära tervita kedagi, kui mitte, paluksin teisi terviteta, iseäranis — öde.⁹ Ma tahaksin ju temaga (nõnda ütlen see-kord) rääkida, kas sest E[rast]vere mine-kist tuleb kedagi. Ega usu veel!

— Nagu mäletan, oli mult midagi palu-tud¹⁰ — oh mis võiksin ma Sulle keelata, aga nüid ei ole see võimalik. Ela õnnelikult, Tõesti õnnelikult mu kallis. Sa magad küll praegu, aga head ööd, head ööd! —

Homikul. Lähen isi [Väike-]Maarjasse ja saadan seal kirja ära. Peaksid Sa teadma, kui ilusaste meil roospuu hõitsep. Tuba on nõnda magusast lehku täis, et välja ei raatsiks minna — oleks Sa näeksid. Ma kirjutan seda sellepärast et tean, et Sa roosisi armastad, mis peale või üle mina — kade olen.

Tervisil!

¹ 1887. aasta aprilli lõpust peatus Juhan Liiv Avisaal vend Jakob Liivi kodus. Viimane sõitis mai algul Novgorodi kubermangu end vene keeles täiendama, seni täitis Juhan vallakirjutaja kohuseid. Arvatavalt on Liiv Goldingiga suvel mõned korrad kohtunud, ei asunud ju Pandivere Avisaal kuigi kaugel, see ei takista aga omavaheliste arusaamatuste tekkimist. Käesolevale eelnev kiri (24. juuli 1887) on kirjutatud teravas toonis. Liiv kahtleb Goldingi armastuses, heidab talle ette külmust, enesega mängitsemist, kirja lõpus muutub Liiv taas hõrdaks, palub Liisalt jumalagajätukirja. Võib arvata, et oma vastuses on Liisa hajutanud Liivi kummitavad kahtlused.

² «Puhast elurõõmu ei [ole] saanud osaks ühelegi surelikule.»

³ Johann Gottfried von Herder (1774—1803). Saksa filosoof, kirjanik, folklorist, «Tormi ja tungi» liikumise teoreetikuid.

⁴ Liivi kooliharidus piirdus lõpetamata jäänud kihelkonnakooli (1879—1881) ja vaevalt poole-aastase õpinguga Treffneri gümnaasiumis (1886).

⁵ Juba 1885. a kirjades räägib Liiv soovist omada ajalehte — see idee paelub teda kuni 1893. aastani, jõudmata unistuste vallast konkreetsete tegudeni.

⁶ «Titaan» — Jean Pauli (Joh. Paul Richter; 1763—1825), saksa kirjanik, «Noor-Saksamaa» liikumise eelkäija 4-kõiteline noorsoo- ja kasvatuse romaani (ilmus orig-s 1800—1803; uustrükkid 1867—69, 1880, 1948).

⁷ Korduvalt on kirjades juttu Liisa kehvadest silmadest, hilisemates kirjades manitseb Liiv Goldingit mitmel korral silmaarsti poole pöörduma.

⁸ «Frithjofsage» — islandi saaga (ilmus saksa keeles 1830, uus tõlge 1879. a).

⁹ Anna Golding, Liisa Goldingi öde. Liivi kirjadest võib järeldada, et tal oli Annaga kuigivõrd tihed kirjavahetus, millest seniseks säilinud vaid üks ebaoluline kiri.

¹⁰ Arvatavalt on juttu päevapildi saamisest.

Tartus 9. märtsil 1891¹.

Kallis!

Kui Sa mind armastad, siis anna ka mulle andeks, et ma Sind nii kaua vastuseta jätsin. Sää! kus teineteist mõistetakse, sää! ei tohi kahtlus nii ruttu tulla. Oh, et Sa mind täieste mõistaksid, just nii, nagu ma tahan kui ma ka seda ärateeninud ei peaks olema.

Kui ka vastus viibis, ei ole ma ühtegi mõtet ilma Sinuta ära mõelnud — nad on sää! Sinu juures, nad näeksid vajadust, et Sa õnnelik oled. Ma olen palju mineviku pääle tagasi mõelnud, ka selle aja pääle, mill me tutvaks saime, iga asja nii palju kui mäletan. Siis oli meil õnn palju ühes olla, nüüd kus elu tõsisem, nüüd oleks soov ühes viibida ja üksteise südame mõtteid tundma õppida, aga praegu ei või seda. Ma kardan, et Sa mind küllalt ei tunne. Ehk ma nõuan palju Sinu käest, armastust enesele, kes ma oma nooruse paleustest, elu eesmärkidest valuga pidin lahkuma, sest et haigus tiivad, kooli aja, ära lõikas.² Vahest oli see uhkus? Aga mis sellest enam kaebada. Usu mind Liisi, suurem osa ilma ühes oma teadvusega — naerab armastust! Ka ma ise, mõistus ise leiab seda vahest nii olema, ometi räägib süda teisiti! Ja sää! jäen ma seisma ja mõtlen: O inimesed, te targad inimesed, kes te teravalt tundmusi pilkate, teie enese süda on siiski õnnetu. Mis oleks inimene, kui ta hinges sugugi ideaali ei oleks, koletu kõrbe oleks ilm ilma voorusteta. Ja sää! otsib, ihaldab hing teist omasugust, otsib midagi ilusat, kõrgemat ja eks ole õigele mehele, kellele süda vooruseta elus veel tui-maks ei ole jäänud, üks hingeline kehaline aade — või ei ole õrna naise kuju idealil kõige lähemal?

Ah Liisi, tee mind õnnelikuks kui võid, või — tee ise ennast! Kui Sa mind armastad, võin ma kõik nõuda, võin ka seda nõuda, et Sa enese õnne ei unusta. Nii palju, kui ka kahtluse varjud mind on Sinu pärast koormanud, usurt ma siiski, et Sina, ainult Sina mind mõistad ja armastad. O, need teised inimesed on hirmus igavad. Tartus imestatakse, keda mina nii tuim võida olla. Mina imestan aga, keda Tartu inimeste pääd nii tühjad võivad olla — on see armastaja Einbildung³ alati niisugune?

Anna andeks seda soni. Sinu Peterburi elu⁴ — ah kui kaua on see mulle teadmata! Mina olen enesega segaduses — imet, mitu korda katusin Sulle kirjutada, aga ei saanud — ikka tahtsin pikemalt seda teha.

Sa panid mulle ühe õrna küsimise ette — tänan! ta oli nii magus. «Isa oh isake, kunas mull talu saab? Naabril kena tütreke, tahab juba mehele.»⁵ laulab õn[n]is Veske. Ah kunas? Ma ei tea. Ma ei tea tõeste mitte. Praegune kord ei lubaks seda, ja nagu ta lubaks, see on vähe — ma nõuan elu käest enam kui palgalise elu — ehk ei midagi! Liisi, Liisi, kui Sa mind tunned, siis — kaitse mu südame haava.

Nüüd veel midagi, mida Sa kui mu armastus ja minu armastaja hääks pead võtma. Mis tähendab Su küsimine «Venelase» kohta.⁶ On ta nali, siis oled mul aga kelme neiu küllalt, on ta tõsi siis — oh siis ei ole mull selle küsimise tarvis vastust, kuuled, ial ega ilmas vastust! —

Anna andeks, anna andeks! Ehk mõtlen ma liig aateliselt säääl kus, jah kus — olgu siis, ma ütlen, säääl kus elu tarkus vähem õrn käsiks olla. Ühte asja tean ma ometi: jäägu, jäägu! — ma teen rumalusi.

Olen ma kes ma olen, ära jäta mind nuhtluseks kaua kirjata. Kui ka Sinu aeg ikka kirjutada ei luba, kirjuta või paar sõna pliit-siga, Sull ei ole muid kirjutamisi kui minul, mis ära tüütavad.

Kuda Olevikudega?⁷ Kas tulevad kätte, on adress hää? —

Minu ema on uueste raskete haigeks jäänud. Eile ütles seda vend, Jakob elab hästi. Krimm⁸ ka. Oh, need viimased, need ajad need kohad — miks tulete mind mälestustega kiusama?

Ma ei ole ometi midagi muud, kui tükel-datud, haavatud südamega inimene, keda vahest keegi õnnelikuks teha ei jõua. Ei ole hää, kui nõnda püha aatelist armastust us-takse ja otsitakse. Inglisi ei ole ilmas, otsijad ise ei ole ka inglid vaid inimesed. Kas ei ole need otsijad kõik õnnetumad? Anna Haava laulab, igatseb — ja jääb üks! Miks? Et ta elus ei leia, mida luules otsib.

Ah mu süda? Siin näed Sa mind kui tormitsejat ja unistajat jällegi. Anna andeks, kui ma ka kui tige oleksin, Sulle olen ma hää. Oh et ma ise Sulle seda praegu ütelda võiksin! Ole õnnelik ja kui vahest minu pääle mõttled, siis tunnen tunnen ka mina seda. Kas tead, kui Sa väga seda soovid, siis tulen

küll pühiks päälinna.⁹ Saab näha, mis emast saab. Raske oleks see lõök mulle, ma armastan oma ema üle kõige. Oh, nad ei anna mulle rahu kirjutada. Kallis, kirjuta mulle nädala sees tagasi, vaata ma palun Sind, kas suudad seda täitmata jätta.

Johannes.¹⁰

¹ *Elmisest kirjast on möödunud pea neli aastat, mille jooksul pole armastajate olukord parane-nud. Endiselt puudub, vähemalt Liivi meelest, või-malus abiellumiseks, kuigi mõneti on majanduslik seis kindlustunud: 1887. a suvel oli Liiv praktiliselt elukutseta, 1890. a algusest 1892. a septembrini töötas ta Tartus «Oleviku» toimetuses toimetaja (A. Grenzsteini) abina.*

² *Liiv ise peab haridustee katkemise põhjuseks oma nõrka tervist, kuid võib arvata, et õppimist takistasid ka püsimatus, vähene tahtejõud ja ette-kujutatud haigused.*

³ *Einbildung — siin: 'ettekujutus, kujutus'.*

⁴ *1891. a jaanuari lõpul sõitis Liisa Golding Pe-terburi, kus elatas end õmblustöödega. Tagasi kodumaale tuli ta sama aasta juunis.*

⁵ *Vihje liig pikale veninud pruudipõlvele. Vastav koht Mihkel Veske (1843—1890) luuletusest «Kadunud kinnas» kõlab originaalis järgmiselt: «Isa, oh kunas mull' talu saab? |Mil võin tuua armuk'se? |Neiu mul nägus ja lõbus on, |Tahab pea mehele» (Laulud viisidega. Trt, 1874, lk 25).*

⁶ *Kui üldse, siis võib siin teha ainult oletusi. Arva-tavasti on Liisal Peterburis tekkinud huvi või sümpaatia mõne kohaliku noormehe vastu, millest on vihjanud oma kirjas Liivile.*

⁷ *Liiv, saanud Liisa Peterburi-aadressi, korraldas talle ajalehe «Olevik» saatmise.*

⁸ *Kaarel (Karl) Krimm (1863—1894), XIX sa-jandi lõpu kirjamees, Juhani Liivi koolikaaslane Naelavere külakoolis ja Kodavere kihelkonna-koolis.*

⁹ *Liiv peab plaani lihavõttepühadeks Peterburi sõita. Reisi ei toimu, sest kirjale Goldingi-poolset vastust ei tule. Liisa kiri saabub alles mai esimestel päevadel ning oma vastuskirjas leiab Liiv: «Ma sain ju aru kül, et Sa selle pärast ei kirjutanud, et minu tulek soovitud ei olnud. |---| Ära ütle, et ma ülekohtune olen, ma ei ole seda mitte. Nii oli Tallinna tulek, — nii on need tulekud kõik olnud» (Tartus, 7. mail 1891).*

¹⁰ *Liisa Goldingile saadetud kirjadel, v. a viimasel (5. veebruaril 1893), on allkirjaks Johannes, 1892. a novembris otsustas Liiv oma nime eesti-pärastada.*

MOODSA KUNSTI AJALOOST

ANTS JUSKE

Fovism

Fovismi loetakse harilikult kõige esimeseks moodsa kunsti vooluks, mis astus avalikkuse ette 1905. aastal. Moodsa kunsti ajaloo lühikursus tavaliselt selle fakti konstateerimisega piirdubki, jättes mulje uue kunsti plahvatuslikust algusest. Tegelikult on fovismi juured sügaval eelmises sajandis ning samm impressionismist ja postimpressionismist edasi polnudki nii pikk, nagu esimesel pilgul tundub. Fovismile ajaliselts järgnenud kubism oli selles suhtes tunduvalt radikaalsem. Fovism ei kujuta endast mingi kindla rühmituse programmilist liikumist, kuigi enamik kunstnikke töötas külg külje kõrval, olles hästi kursis üksteise otsingute ja leidudega. Samuti puudusid foovidel oma kirjanikest toetajad ja teoreetikud — fovism kui kunstivool kujunes stiihiliselt sajandivahetusest kuni 1907. aastani. 1905. aasta tähistab fovismi algust vaid tinglikult. Niisiis polnud moodsa kunsti revolutsioon mingi kataklüsm, vaid järjepidev arenguprotsess. Erinevus postimpressionismist on aga selles, et uue sajandi põlvkond läbis kõik järgnevad etapid märgatavalt kiiremini: kui Cézanne'il oli vaja aastakümneid, et jõuda abstraktsionismi lävele, siis nüüd kulus kunstnikel selleks vaevalt paar-kolm aastat — niivõrd tugev oli postimpressionistide rajatud põhi.

H. Read on sajandivahetuse kunstiseisu iseloomustanud prantslaste kõnekäänuga «taganeda, et paremini hüpata». Pariisi kunstielus valitses sel ajal suhteline vaikus. Toimus nagu eelmise arenguetaapi otsade kokkutõmbamine. Areenilt lahkus impressionistide ja postimpressionistide põlvkond: van Gogh ja Seurat olid surnud, Gauguin, kes lõpetas oma viimase loomeperioodi kaugel Okeania saartel, suri 1903, Toulouse-Lautrec 1901. aastal, Degas'd ähvardas pimedaks jäämine, ning kuigi Monet ja Renoir maalisisid veel mitmeid kuulsaid pilte, oli impressionismi kogemus ammendatud. Õigem oleks tegelikult öelda, et areng kuiges nüüdsest rohkem laiu — impressionism jätkas 1889. aasta maailmanäitustel kättevõidetud positsioonide laiendamist. Ametlik salongikunst võttis veelgi julgemalt üle impressionistide maalitehnilisi uuendusi, impressionistlikud koolkonnad tekkisid praktiliselt kõigis juhtivates Euroopa kunstimaades, ärksam osa kunstnikest hakkas aga üha rohkem huvi tundma postimpressionistlike arenduste vastu, mis tänu mitmetele retrospektiivsetele näitustele sajandi algul samuti laiemalt avalikustusid. 1900. aastal toimus Pariisis järjekordne maailmanäitus, ja kuigi selle raames toimunud väljapaneku «Sada aastat prantsuse kunsti» avamisel viis akademiist Gérôme vabariigi presidendi impressionistide saalist jooksujalu läbi sõnadega «Ärge peatuge, härra presi-

1. Matisse, Camoin ja Marquet 1907. aastal.

dent! See siin on prantsuse kunsti häbiplekk!», näitas see pigem uue kunsti kui akademismi jõudu: impressionistide ja postimpressionistide kunst oli muutunud väikeste rühmituste ja üksikute novaatorite eksperimendist rahvusvaheliselt tuntud ja aktuaalseks kunstinähtuseks, stardiplatvormiks 20. sajandi kunstile. Lisama peab kogu sajandivahetuse kunstipildi äärmise kirevuse — juba eelmistes peatükkides nägime, kuidas omavahel põimuvad impressionism, süntetism, sümbolism ja juugend (pikemalt vt: J. Kangilaski. Sajandivahetuse kunstiajaloo põhimõistetest. «Kunstiteadus. Kunstikriitika», 6.). Kogu kunstis tegeldi intensiivselt erinevate kogemuste sünteesimisega ja kunsti geograafilise haarde laiendamisega. Pariis muutus uue sajandi alguses tõeliseks kunstnike Mekaks, mis meelitas tuhandeid andekaid noori nii Prantsusmaa provintsidest kui ka ülejäänud Euroopast, kelle missiooniks jäi lõpuni viia impressionistidega alanud uueningiprotsess. **1905. aasta Sügissalongini**

Sellises mõjusfääris toimus foovide ja teiste moodsa kunsti pioneeride kujunemine. Erinevalt hilisemate voolude rühmitustest polnud foovide seltskond veel internatsionaalne. Enamus neist oli sündinud Pariisis või selle ümbruses. Foovide õpiaastad langesid 1890. aastatesse, mil sõltumatus kunstis andsid tooni nabiid ning üha enam aktuaalseerunud postimpressionismi suurkujud eesotsas Cézanne'iga. Foovide põhituumik kasvas välja Kaunite Kunstide Koolist Gustave Moreau stuudiost. Siin õppisid Henri Matisse, Georges Rouault, Albert Marquet, Charles Camoin, Jules Flandrin, Charles Manguin, René Piot ja Charles Guérin. Mõjukaim kuju kogu sellest seltskonnast oli kahtlematult Matisse, kes oli õpinguid alustanud 1892. aastal ühe kuulsama akadeemisti Bouguerau juures. Vanuse poolest oleks Matisse võinud kuuluda ka nabiide põlvkonda, kuid siis, kui viimased alustasid, valmistus Matisse veel juristi karjääriks. Teiselt poolt ilmselt tänu vanusele kujunes Matisse'ist kogu grupis autoriteet juba Moreau juures, kuigi vähemalt esialgu töötas ta akadeemistliku kunsti piirides. 1896. aastal esines Matisse Rahvuslikus, nn Marsi väljaku salongis, mis oli samuti nagu Prantsuse Kunstnike Ühingu salongki akadeemiline, kuid veidi liberaalsem. Vaatamata sellisele edule ametliku kunsti redelil toimus Matisse'i loomingus peagi pööre. Veel sama aasta suvel tutvus Matisse oma noore sõbra Émile Wéry vahendusel impressionistliku maalitehnika, olulise tõuke andis kunstnikule ka 1897. aastal Luxembourg'i muuseumis toimunud Caillebotte'i pärandi näitus, kus võis ulatuslikult näha impressionismi klassikat. Peagi hakkas Matisse käima Vollard'i galeriis Cé-

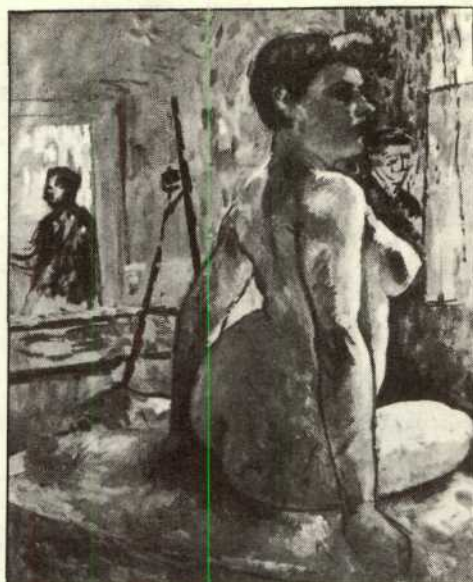
2. A. Marquet. «Akt». 1898.

zanne'i vaatamas, suurt huvi ilmutas ta ka nabiide Bonnard'i ja Vuillard'i tööde vastu. Ja lõpuks tutvus Pissarroga, kes oli oma isikliku eeskujuga tohtunud mitmeid põlvkondi: 1870ndatel aastatel oli Pissarro juhtinud Cézanne'i loomingu juurde Gauguini, 80ndatel aastatel neoimpressionistid ja nüüd siis ka Matisse'i. Viimane ostis Vollard'i käest Cézanne'i «Kolm suplejat», mida ta hiljem hoidis ka kõige raskematel aegadel kui ühte kallimat reliikviat.

1899. aastal täiendas Matisse end koos Marquet'ga, kellega ta jagas ateljeed, Carrière'i studios. Üldse tuleb märkida, et ajapikku kujunes Pariisis väljaspool akadeemilisi õppeasutusi ulatuslik eraateljeede võrk, kus mõne tuntud meistri käe all täiendasid end mitmed kunstnikud. Tavaliselt andis selline õppevorm õpilastele vabamad käed, seda enam et mõned juhendajad käisid vaid paar korda kuus oma õpilaste tulemusi vaatamas. «Carrière'i Akadeemias» tutvusidki Matisse ja Marquet André Derainiga. Viimane omakorda tutvustas uutele sõpradele 1901. aastal Bernheimi galeriis toimunud van Goghi retrospektiivsel näitusel oma õpingukaaslast Maurice de Vlamincki, kes vaimustus parajasti van Goghi intensiivsetest puhastest värvideist. Niisiis oli juba 1901. aastaks koos foovide põhituumik: ühel pool Matisse ja Marquet (1), teiselt poolt Derain ja Vla-

minck. Edaspidi kohtuti tihti Vollard'i juures ja Berthe Weill'i «Antikvaarsete esemete, vanade raamatute ja kaasaegsete maalide poes». Berthe Weill'i galeriist käisid läbi enamvähem kõikide tulevaste foovide maalid. Siin lisandusid grupile tol ajal veel Kaunite Kunstide Kooli õpilased Raoul Dufy ja Othon Friesz. Teiseks kogunemiskohaks oli Druet' galerii. Fotograaf E. Druet mängis foovide ja teiste noorte maalijate kujunemises umbes samasugust rolli nagu omal ajal Durand-Ruel impressionistide jaoks. Algul pöördusid kunstnikud Druet' poole palvega pildistada oma maale, kuid peagi sai Druet' ateljeest tõeline sõltumatute staap. Siia kogunesid nabiid M. Denis ja F. Vallaton, Signac, Renoir jt, aga samuti É. Verhaeren, A. Gide ning isegi mõned poliitikategelased.

On iseloomulik, et foovide kontakt sõltumatu kunstiga algas impressionismist. Esiteks oli impressionism juba teatud määral tunnustatud kunstivool ning teiseks kulges noorte kunstnike areng sel moel sama loogilist rada nagu kogu senisel sõltumatul kunstil. Matisse tutvus impressionistliku maalitehnikaga suhteliselt hilja, Vlamincki ja Marquet' maalidesse ilmusid puhtad värvid ja skitseeriv pintsli töö igal juhul varem. Olulisi impulsse said foovid ka Cézanne'ilt, kuigi Cézanne'i sügavam avastamine moodsas kunstis seisis veel ees. Rohkem kui impressionism mõjutas foovide kujunemist neoimpressionism. 1898. aastal ilmus Signaci traktaat «Eugène Delacroix'ist neoimpressionismini», määra-

4. H. Manguin. «Modell ateljees». 1903.

vaks aga sai kunstnike isiklik kontakt kahe elava neoimpressionismi klassiku — Signaci ja Crossiga. Hooaeg 1904/1905, st foovide ülesastumise vahetu eelõhtu möödus Pariisis neoimpressionismi tähe all: Druet' galeriis toimusid Signaci ja Crossi personaalnäitused, Sõltumatute Salongis aga Seurat' retrospektiiv. Neoimpressionismilt võeti üle maalimine puhaste lokaalvärvidega ning puántillistlik tehnika. Olulisi impulsse saadi ka Gauguiniilt ja nabiidelt. Van Goghi vaimustus lisas veel ekspressiivsuse ja joonistusliku täpsuse allutamise vormi väljenduslikkusele. Kohati on siin raske isegi ranget piiri tõmmata, sest fovistlikus laadis töid võib kohata juba Denis'i, Vuillard'il või Bonnard'il. Ka Signaci mitmeid 1890. aastate akvarelle võib lugeda fovistlikeks. Lahtine on prioriteedi küsimus ka foovide endi hulgas. Aastatel 1899—1901 töötasid laadis, mida on nimetatud protofovismiks, nii Matisse ja Marquet (2) kui ka Vlaminck ja Derain (3). Vlaminck on kord deklareerinud, et «fovism — see on minu maalid neil aastatel», kord aga jaganud loorberid Derainiga: «Minu juhuslikust kohutumisest Derainiga sündis fovism» (st aastal 1900). Matisse omakorda on meenutanud oma esimest visiiti tulevaste kaaslaste ühisateljeesse: «Deraini ja Vlamincki maalid mind ei üllatanud, sest need olid väga lähedased etüüdid, mida ma tol ajal ise tegin.» Kui lisada veel Manguini (4), Puy' ja teiste analoogilised otsingud sajandi algul, võibki öelda, et fovism oli «õhus», st liikumine sündis stiihiliselt erinevate kunstnike loominguks. Fovismil puudusid sellised voolu

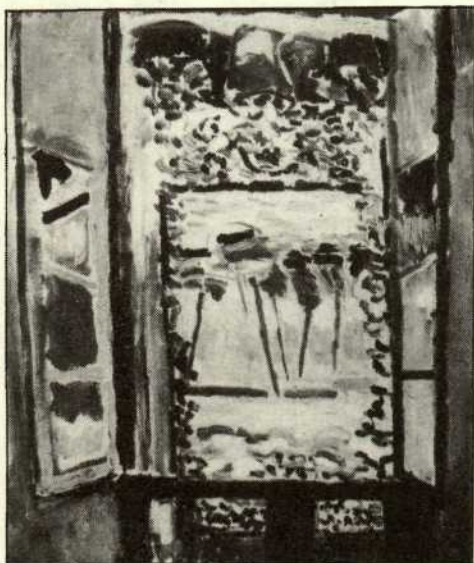

3. A. Derain. «Matus». 1899.

individuaalsed autorid nagu Seurat neoimpressionismil või Picasso kubismil. Rida kunstnikke lihtsalt arendas tasapisi edasi sajandi lõpul lahtiseks jäänud otsi.

Nüüsi võib öelda, et fovism kui stiil oli praktiliselt valmis juba sajandi esimestel aastatel. Kuna aga enamik kunstnikke oli alles äsja õpingud lõpetanud ja osa alles õppis, jäi fovism esialgu laiemalt avalikustamata. Lisaks tuli Derainil minna sõjaväeteenistusse, Matisse tegeles perekonna- ja majandusprobleemidega (aastaid 1901—1903 on tema loomingus nimetatud ka «tumedaks perioodiks»). Pärast Berthe Weill'i galerii väljapanekuid esineti peamiselt Sõltumatute Salongis.

1903. aastal toimus sõltumatus kunstielus tähtis sündmus — Pariisis avati uus salong. Seni olid mõlemad ametlikud salongid akademistide käes, Sõltumatute Salong aga oli oma liberaalsuses ilma kindla orientatsioonita: kõrvuti uuemate liikumistega moodustas salongi näitustel lõviosa ikkagi akadeemiline kunst, pealegi selle kehvem osa, mis ei küündinud suurte ametlike salongide tasemeni. Uus salong hakkas nüüd teadlikumalt eksponeerima kõige uuemaid liikumisi sõltumatus kunstis, ning momendil aktuaalsete kunstnike loomingut suuremas ulatuses. Nii toimusid esimeses salongis Gauguini, teises Cézanne'i, Toulouse-Lautreci, Puvise de Chavannes'i, Renoiri retrospektiivid. Erinevalt Sõltumatute Salongist oli uuel salongil oma žürii, mille koosseis loositi igal aastal salongi liikmete hulgast. Kogu asja eestvedajaks oli edumeelne arhitekt F. Jourdin

5. H. Matisse. «Avatud aken». 1905.

ning salongi liikmete seas olid mitmed tol ajal juba mainekad kunstnikud eesotsas Rodini ja Nabiide, samuti kriitikute R. Marxi ja J. K. Huysmansiga. Uue salongi asutajateks võib seega pidada 1890. aastatel esilekerkinud põlvkonda. Jourdin üüris esialgu kasutamata seisnud ruumid Petit Palace'i esimesel korrusel. Kuna uus salong avati erinevalt teistest sügisel, hakatigi teda nime- tama Sügissalongi.

Esimeses 1903. aasta Sügissalongis, samuti järgmise aasta salongides foovid veel tähelepanu ei äratanud, kuigi grupp täienes uute liikmetega. 1904. aastal korraldas Matisse oma esimese personaalnäituse Volhard'i juures (väljas oli 46 maali). Näituse kataloogile kirjutas eessõna R. Marx. Ka see väljapanek ei leidnud ajakirjanduses vastukaja, kui mitte arvutada Marxi lühikest artiklit, mis sisuliselt kordab kataloogi eessõnas öeldut. Plahvatus toimus 1905. aasta Sügissalongis. Jourdin oli saavutanud nõusoleku üürida ruumid esinduslikumas Grand Palace'is. Palju aitas foovide mõjule pääsemisele kaasa ka see, et näituse kujundaja, grupeerides maale ruumidesse toonaalse sobivuse järgi, koondas kõige «värvilisemad» tööd esimesse saali. Selles saalis olid väljas Matisse (5), Derain, Marquet, Vlaminck, Manguin, Puy, Valtat, Friesz ja Rouault. Keset saali oli aga eksponeeritud *quattrocento* stiilis pronksist lapsefiguur — kontrast, mis andis kriitik Louis Vauxcelles'ile põhjust kunstiajalukku läinud hüüatuseks: «Donatello metsikute keskell». Sellest Vauxcelles'i esimesest reageeringust näitusesaali sisenemisel saidki foovid oma nime (*les fauves* — prantsuse keeles 'metsloomad, metsikud') — vähemalt nii räägib legend. Hiljem on vaieldud, kas see sündmus leidis aset 1905. aasta Sügissalongis või hoopis järgmise aasta Sõltumatute Salongis. Vauxcelles muide on ise pidanud fovismi ristimisel kaasautoriks Matisse'i, kellega koos olevat nad jalutanud Sõltumatute Salongis, kus «üks meist võrdles meie sõprade lõkendavate lõuenditega galeriid kiskjate puuriga». Nii või teisiti juurdus mõiste «fovism» alles järgmisel aastal. Puy' mäletamist pidi nimetati foove 1905. aasta Sügissalongis rohkem «korratuteks» ja «selgrootuteks».

Kui Vauxcelles oli sõltumatu kunsti suhtes üldiselt lojaalselt meelestatud kriitik ning võrreldes kunstnike maale kiskjatega ei mõelnud ta seda ilmselt halvustavalt, siis enamus kriitikuid ründas foove lausa mõnitustega, mis ei jäänud alla kunagisele impressionistide sõimamisele. «Journal de Roueni» kriitik kirjutas: «Ja nüüd siseneme selle salongi kõige nürimasse galeriisse, mis on täis hämmastust tekitavaid maale, mille kirjeldamine, hindamine ja ka kriitika on

ühtviisi võimatud, kuna kõigel, mida siin meile pakutakse, pole pistmist maalikunstiga... See on barbaarne ja naiivne laste meeletahutus, kus mängitakse äsja jõuluringiks saadud värvikarpidega.» Teine osa kriitikuid nimetas foovide maale «värvihuluseks», neid endid «šarlatanideks», kes on vaatajale «värvipoti otse näkku virutanud» ning kogu näitust lihtsalt «farsiks». Kolmandad aga soovitasid kunstnikud saata uuesti kooli maalikunsti õppima. Foovid ise olid väljakutseks varakult valmis. Salongi avamisele, kuhu tava kohaselt ilmuti frakkides, tulid nad sama ekstravagantsetes riietes, nagu olid nende maalidki: Matisse narmendavas mantlis (on muide isegi versioon, et just see Matisse'i mantel andis põhjust nimetuseks «foov»), Vlaminck ja Derain erekollastes ja oranžides särkides, Manguin punases kostüümis fantastilise mustriga jne.

Siiski ilmus ka foove toetavat kriitikat, seda eelkõige sõltumatu kunsti enda kriitikute poolt. Matisse'i eakaaslane kirjanik A. Gide küsis retooriliselt Matisse'i tööde kohta: «Kas see on hullus?» ning vastas samas: «Ei, vastupidi, see on teooria tulemus... Kunstnik ei pea kunagi kõhklema, kui on vaja lõhkuda norme.» Kõige arvestatavam retsensioon 1905. aasta Sügissalongi kohta ilmus «L'Ermitage'is» M. Denis'lt, kelle autoriteet polnud kõrge mitte ainult kunstnikuna, vaid ka kriitiku ja teoreetikuna. Denis märgib

sissejuhatavalt, et salong peegeldab «nooruse vaimu», kuigi ta samas avaldab austust Redonile, Rodinile ja Ingres'ile, kelle väikesi personaalnäitusi salong sisaldas. Jõudes kaasaegeteni mainib Denis vanu nabiisid (Bonnard, Vuillard, Vallaton), kellele on antud keskne koht näitusel. Foove nimetab artikli autor «Matisse'i koolkonnaks», mis on «kõige elavam, uuem ja kõige vaieldavam». Denis seostab foovid «puhta maaliga», «maalikunstiga iseendas», korrates kaudselt omaenda juba 1890. aastal öeldud mõtteid artiklist «Neotraditsionalismist» (vt peatükk «Gauguin ja süntetism»). Nimeliselt mainibki Denis ainult Matisse'i, lõpetades artikli pöördumisega kunstniku poole, kus ta manitseb Matisse'i, et viimane ei unustaks traditsiooni, mis on «parim varjupaik teooria liialduste eest». Siin peitub Denis' suhtumiste teatav vastuolulisus: ühelt poolt ta nagu tervitab Matisse'i novaatorlust, teiselt poolt aga hoiab teda tagasi, manitsedes ettevaatlikkusele. A. H. Barr tuvastab Denis' viimases hoiatuses artikli autori enda konservatismi: Denis'd, kelle enda kunst oli muutunud järjest aneemilisemaks ja eklektilisemaks, tegi ärevaks Matisse'i ja foovide avangardistlik julgus ja loomepotentsiaal. Kuigi fovism polnud ehk nii radikaalne samm nagu näiteks kubism, oli ta igal juhul tuntav samm edasi nii Gauguini süntetismist kui ka nabisimist — kunstist, mida propageeris ja millele toetus Denis.

VAATENURK

PAULA SERING
The rest is silence

Doris Kareva. Vari ja viiv. «Eesti Raamat», Tln, 1986. 80 lk.

Luulest kirjutatu ei saa olla tõele lähemal, kui luule on. Luule on vaikimine ebaolulisest. Luulet arvustada on ebaolulist kõnelda.

Sisenemisel «Varju ja viivu» maailma ei saa märkamatuks jääda valguse kustumine ja pimeduse tihenemine seejuures: «üha lühemaks jääb päev», «viimne valgus», «üha selgemaks saab seinal vari», «kõigel on õhtu kroon», «öö on lähenemas. (...) päeva poole sirutuvad käed — (...) DON'T LEAVE! / Pilt pimeduse põhjast, (...) öös kinni vajub/

viimne raudne riiv». Pimedus on laskunud. Siin lõpeb ka esimene tsükkel, selle viimane luuletus kõlab kui vabandus, kõlab kui lootusetus. Kui selles on lootust, siis eluvälisele: «Kui elada üksainus kord» — jah, kui mitte, siis küll — siis ehk.

Ja edasi? Mis saab sääl — pimeduse põhjas? «Silmi ei seleta», «Oleviku käsi (...) valgust valitseb, / mis veel on eos. / Taevas, kaitse poolearulist.» Taevas, kaitse — et oleviku käsi ei pigistaks surnuks võimalikku valgust, puhkeda tahtvat, mille idu, idee on veel alles, peos.

Kas taevas kaitseb? «Vastu klaasi peksis pimedus», «üks tuvi pimeduse põhjas klungutas». Ainiti pimedusse vaadanud silmad ei talu enam valgust: «Kui valgus, nii et silmadel on valus». Sest see, mida valgus nähtavaks

teeb, on «tühjus pimestav». Ja see on hirmutav: «Sillerdavad silmapilgud/ tulvil seletumat vaeva —/ vaadata ei julge ka...»; «Mul on hirm nende piltide ees,/ mis kerkivad ei tea kust!» Ometi ka: «Mul on hirm selle pimedate ees,/ kui k õ i k on silme ees must!» Jääb hämarus — vaid sellesse suudab vaadata hallhaige silm: «Vahel läbi hämaruse/ udu vaatan». Hämaruses on leina, lahkumisi ja mahaajämisi, igavikust õhkuvat kurbust: «Sünge sügisuudu üle ilma», «uttu eksind lamba/ häälitsuses kaasa kajab hing», «hämarusse kahanevad näod», «hämarusse vajub hiilgav viiv». Valgusevaeguses ei suuda silm värve eristada, äratuntavad on vaid valge, must ja kumendav punane: «valgel paberil tuksub», «laps valgeis riideis», «kaks musta silma», «must lauluraamat», purpurkuma, purpurmõtted, veretav õhturand, loojupunane maja, purpurkumas põlev liiv.

Aeg-ajalt lahvatub siiski veel sisse: «Ärkasin heledasse päeva». Kirkamanagi kui varem: «Iial ei ole loojak/ olnud nii ere», «Toas valgus jumalik», aga see ei ole enam justkui see päev, mille poole pöörduti: «DON'T LEAVE!» ega see valgus, mille tulekule paluti taevalt kaitset. (Kas äratundmisest, et me saame, mida palume, aga see pole see, mida soovisime, sõnastub viimne palve: «Taevas, ära täida mu anumisi»?) Valgus ja päev tähendasid lootust ja elu, lootust elule. Nüüd on kirkaim valgus surmasära. On ehk lootuse sisuks saanud surm — kuna lootust märkinud sõnad on saanud surma sünonüümideks? (Tähenduse muutumist vt luuletuses «Vanaisa»: esimese salmi lõppedes — «Ma mängin lapsena Su jalge ees,/ ja ees on igavik» — seostub igavik elu, igavikupika eluga, viimases salmis — «Ma istun sammaldunud kivi ees/ ja ees on igavik» — tähistab igavik surma, elujärgset.)

Ainuke lootusriikas valgus, mis ei pimesta ega kohuta, on «inimene, kiirgav lähising». Seda ei näe silmadega: «Ei, silm ei seleta,/ mis süda näeb», «Üha seesmisemalt, üha selgemini/ olen näinud Sind», «Seesama hinge piinav/ heletus».

Äratundmisselgus toob rahu: «Hing täitub läbipaistva rahuga./ Su rõõm on üksnes valu üks kristall,/ liig habras, et tast silda tahuda.» Rõõm on liiga habras, et tema toel saada üle kuristikku; läbipaistev rahu on loobumises, leppimises, lootusetuses — rahu lootusetusega, meeleheitest loobumine lootusetuse kasuks, leppimine lootusetuses. Meeleheide on lootusetu püüd lootusetusest pääseda.

«Ma tean, et all on sünge sügavik» — aga ma ei allu käsule: Valil Valib armastus, mina ei vali, ei püüa minna üle sügaviku. Ma jään siia: lootusetusse, armastusse, teise inimese — ainsa valguse kõrvale. Ja mille

vahel olekski valida, kui olemine on nagunii ainsuses, on unikaalne ja konkreetne — mis on, on olemas ikka ühekaupa, on üks ja ise (elada ja surra ei saa hulga najal, hulgakesi): üks lapsuke, ainuline ime, ainus puu, üks tuvi, üksainus tee, «ainsa karjatuse viivul», «üks oksti vapustav viiv», «süda tuksus ihu-üksi»; saatus, mis on üks miljardeist; hulluhke üksildus, üksainus laevukene. «Ainus mitmus on Looja ilm.» Ei vali Loojat, vaid loodut. «Ei pääse mina — ega Sina ehk —, / ent keegi pääseb» — valik kolmanda, mitmuse, tema kasuks. Mina ei pääse üle. Sina oled mina, Sina ka ei pääse, keegi — määramatus, Looja ilm, ainus mitmus — pääseb.

Üks annab punkti, tõel on kaks otsa, see annab sirge, kahest sirgest saab risti, ümber punkti tiirutav sirge loob ringi. Ring ja rist ongi mitmel juhul ära tuntud: «Iga tee on igavene ring», «Suur Surmaratas», «vette võpatades tekib ring», «üha koomamale tõmbub ling», «Valguskiir langeb terale risti». Risti moodustavad ka luuletusesisesed lineaarliikumised üles-alla ja kõrvale: «Veevool viib ära Su näo./ Üle tumma ja tumeda jõe/ tõuseb laginal lind», «Kaob silmapiiri taha sinilaev (...) Kand vajub liiva», «Jalg, ära astu/ üle Jumala raja./ Puu langeb ette». Ristina on trükitud avaluuletuse lõpp:

s
ü
n
d
sellega sümmeetriline
m
r
u
s

Rist on sünd ja rist on surm; ring on elu — ringliikumine ristilt ristile (ristist risti), naasmine lähtekohta, sünnieelsesse: «Viib sünnieelsest unest surmaunne meid vikerkaarevärviline kriis.» Ringi sulgudes saavad algus ja ots kokku: «Lööb õide mõni möödaläinud viiv,/ kui õo on lähenemas. (...) Motiiv,/ mis kooti sinu sünnikangasse». Lõpp oli juba alguses olemas, nähtav: «Vari,/ mis mind sünnist saati/ painanud.» Teed käies see unub; lõppu jõudnuna, leides end algusest, sa tead, et sa teadsid, et «Kuhu jõudsin? — ikka siiasamma.» Ring on suletud, lõplik — lõputu küll oma lõputu kordumise võimaluse poolest, lõplik aga ettemääratutes: ringist väljumise võimatutes. Ringist väljudes ring laguneb, sellest saab joon: «Viskleb virge elukõver (...) Siis kõik kaob — (...) tähistava peeglist voolav veri...»

S
ü
n
d
d on langemine, allatulek tähtede tagant,

ideede-ilmast, altpoolt kerkib vastu m

r

u

s,

mis su kord taas kõrgustesse tõstab.

«Mida tean mina sest, elav?» («Ja viimast selgust/ ära igatsegi —/ see puudub elavas.») Teadmine kuulub sündimatuetele ja surnutele? «...ja kellelt ma küsin enam» — «Jumal ei kõnele elavaga? (Tumm Tohtu, vaikiv vali Sõrm). «Vaid varje/ kõigest mäletab hing.» Järelikult kunagi ollakse teadnud, enne s

ü

n

d

i, (pattu)langemist.

Sünd on langemine, lahkumine Loojast, sündinuna oleme süüdi, ellu mõistetud.

Kas surm liidab meid taas Jumalaga, kas me saame tagasi sünnieelsesse — justkui polekski midagi olnud? Või sõltub meie naasmine ka viisist, millisel me siinilmas oleme? Või ei saa me sinna niikuinii tagasi? Me ei tea kohtumõistjatki, kas pole see mitte «pime purjus mees», kellest sõltub meie kojupäas?

Mida on kuulda maailmas, kus näha ei ole pea midagi? Tuulekohinat: «puud kohisevad», «tuul kahistas lehti puus», «meri hingab». Üksikute elusolevuste hääli: «tõuseb laginal lind», «üks tuvi pimeduse põhjas/ kluugutas», «Metshaned taeva lael,/ hingepõhja te hääll», «võsas kiljatab lind». Elutu ilma helidest on kuulda, kuis «raskel raginal/ öös kinni vajub/ viimne raudne riiiv», «vastu varises liiv». Inimhäälest: «see kõlas kui oiatus», «ainsa karjause viivul». Sootsiumi häälest: «kõnekõla», «maailm määrates ja oigas», «tühjad sõnad (...) plagisevad kõigest väest».

Sagedamini valitseb vaikus: «põrm, vaikus», «vaiksest viibis», «kõikjal kuuljad vaikisid», «vaikimine vastu tõusvat müha», «kell ei kostnud», «tumm triiv», ja võimetust ka ise kuuldavaks saada: «s i i n elus võetakse kõik sõnad suust», «hämarusse kahanevad näod/ ei kuule sind», «tardud/ ning ta tummalt lased mööda».

Jääb sisim — luule tumm appikisendus: «Teist inimlast hüüab, kutsu/ ta laulsõna hääleta», «read, mis kisendasid», «sosin, sahin, krabin/ selge lapsehääle palve/ pikk ja kähe appikisendus», «Värsirida (...) Karjatus/ pääsend viimasest paost». Lõpuks laguneb lootuski kuuldavaks saada ja kuulda: «Siin lakkab luule,/ mõtte viimne tõmblus/ ja ohe.»

Ikka ja jälle korduvad «Varjus ja viivus» sõnad viiv, liiv, triiv, riiv, piim, piir, kiir, kriis, viis, viimne, viimane, viibima, viirastus, iial, tiivad, kiirgav, hiilgav, ka igavik etc —

s.o sõnad, kus kõlab rõhuline «i»; luuletus «Lõõb öide...» on tervenisti i-kõlalistel riimidel (viiv — motiiv — liiv — leave — triiv — naiiv — riiv). Mis on I? — I on kriips, «viiva» soome keeles; I on viiv, kiir, piir; I on ka nõel — tõde («Kaks otsa on tõel —/ ühes on tera/ ja teises silm»); I on häälikuteist kõlalt kõrgeim. Edasi pole minna kuhugi, edasi on ultraheli. I on kommunikatsiooni piir: «Siin katkeb kiri».

Eluring laguneb kriipsuks, rist pikeneb üles ja alla: sünnieelseks ja surmaks, horisontaaltelg — elu — on vaid poolitusjoon kahe lõpmatuse vahel, mis kustub: surmast saab viiv, ja elust saab vari — vari, mis tuhmub surmavalguse säras, ja ülalt alla laotust lõhestav välk, kiir, kriips, viiv(a) on hetk, mille kestus on igavik, on igavik, mis saab teoks vaid ühekaupa — üksikute hetkedena — ainsa viivuna; on nõel; kahe otsaga tõde, mis kättesaadav vaid linnumuna õrna koort purustades, tõde, mis on korruga silm ja surm, mille märkamiseks on aega just välgu-sähvatusse jagu. *To know is to die.*

PRIIDU BEIER

Hädas Jaanus Tammega

Jaanus Tamm. Täna. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 64 lk.

Jaanus Tammega on olnud hädas Rudolf Rimmel ja «Eesti Raamat». Hilisdebütandiks on ta ka jäänud. Ikkagi kümme aastat perioodikast tuttav. Piinlik lugu, aga Jaanus Tammega, hingesugulasliku natuuriga, olen hätta jäänud minagi. Kardan midagi, mida isegi sõnastada ei oska. Aga asi on vist lihtsalt selles, et olen pidanud teda mingis veidras mõttes oma *alter ego*'ks. Sündisime samal aastal, debüteerisime samal kuul — septembris 1976 —, oleme seisnud kõrvuti mitmes väljaandes (ka käsitajalistes) ja esinemisel. Ka oma esikogudega mahtusime ühte aastasse. Luulelaad samuti sarnane, avatud rohkem ühiskondlikule atmosfäärile. Kas meil teineteise kõrval kitsaks ei lähe? Arvan, et mitte. Selleks on Tamm ikka vihasem või pettunum, mina leigem ja taltunum. Tas on rohkem maksimalisti nii luules kui elus. Võtab Jaan Oksa, ka Saaremaa mehe, värsse motodeks! Minu luule sobiks rohkem kõrtsis või hobuposti jaamas etlemiseks, Tamme kujutlen vabas looduses, mere ääres või linnatänaval. Ikka mornina, ikka üksikuna.

Jah, mida lähedasem hing, seda hinnalise-mad mõtted, arvatakse arvustusi tellides. Tamm sai «Nooruses» minu kiitmisega elegantselt hakkama. Ignar Fjuk ei jäänud

Urmas Miku puhul ka «Vikerkaares» hätta, hakkas juba Miku süntaksi krobelisust nau-tima. Kui nüüd ülevlaulu toonis jätkata, hakkaksin kohe Tamme mahedad huumorit ülistama. Sest tegelikult on asi vastupidi. Vahel on ta liigagi meeltheitev ja sapine. Aga kui elu juba selline on: «Jooma ma hakkasin, õigemini puutusin sellega esimest korda kokku kümnestel. Ühel ema klassiõe sünnipäeval jõin morsikannust morsi pähe mitu klaasi kodusveini. Sellest ajast mäletan vähe. Mäletan, et jalul ei seisnud, ja ema sõnas: «Tühja kah, mis see peedikas ikka teeb!» Praegu joon alati, kui võimalus on, ära ei ütle kunagi» (Tüdrukute avalised lood. «Noorte Hääle», 1. aug 1987). Nii saab ehk paremini mõistetavaks Juhan Pallopsoni irooniagi: «Pai sõber kauniskeel sa ära ole liiga pirts/ kui iga suleharu vahelt välja loksub/virts/ vaid aita Eesti taidu Muna-mäeksi kõrgu/ ja ühishunnikusse sülitka ka oma lirts» (vt Tõnn Sarv. Oma kulu ja kirjadega. «Vikerkaar» 7/87). Läkitus on adresseeritud küll Pallopsoni vanadele vaen-lastele, proletaarsetele NAKI poeetidele, kuid tagamaid tuleks otsida ikka elu ja ilukirjan-dusliku produktiooni vahel suurenenud ku-ristikus. Siis võivad laua taga tulla pähe sellisedki mõtted: «Imelik. Mis mõtted pääs on sel./ kellel pääle elu mõttetuse/ midagi ei ole paberil?» («PABERILE PANED OMA ELU»).

Ülevlaulu toonis võiks Tamme kiita kau-nite lembeluuletuste eest. Ka need puuduvad ta kogust täiesti. Aga milline debütant, noor debütant, on luules läbi saanud ilma armas-tuseta? Tamm saab. Selle eest laidetakse kohe kindlasti, pannakse kogu pettunud käest. Ühes luuletuses küll räägitakse mingist tüd-rukust, aga siis saad ka aru, et see on lits. Flamme ja Ulenspiegel teevad lk-1 53 ka midagi roppu, kuigi de Costeri romaanis oli kõik nii ilus ja puhas. See teema vääriks sühhoanalüütiku sulge. Näeme, et Tamm on kalk ja külm mees, kes keskealised daamid öösel öudselt ära ehmataks. Asi pole siiski päris lootusetu. Ta võib veel üles sulada. Leidub mõni hell hingekriipiv tekst siingi («KAKS ÄREVAT KRIIPSU SAI TÕM-MATUD ÜLE», «Tepandile»). Ennem on tegemist teadliku poosiga, külma ja iroonilise linnalauliku positsiooniga. (Meenuvad veel Jaak Jõerüüt ja Mario Kivistiku viimane kogu.) Kord alustatakse isegi kuulutusega: «MINA KIRJUTAN LINNAST./ Linnast, mis on minu sees». Tamm on Lasnamäe luuletaja («Läbi Lasnamäe öö»). Kahju, et kõik lasnamäelased neid puuduliku keele-õskuse tõttu lugeda ei saa, eestlasi olevat seal vaid $\frac{1}{5}$. Võib-olla ka sellepärast tekib autoril Lasnamäel selline lootusetu kodutuse

tunne, eksleb seal umbkeelse ja -meelsena. Taustaks vaid vihm, öö või sügis. Kui lõpu-poolle tuleb juurde aguli- ja raudtee-temaa-tika, siis läheb tuju veel sandimaks. Ei leia ta oma juuri Tallinna uusrajonides ega vaimseis aguleis. Äärelinna Ahasveerusest saab kohati päris jõuline mässaja.

Aga miks siis Tamm oma mässamistes senisele kriitikale nii väsinud mehena pais-tis? Põhjus on kohutavas kompositsioonis. Igasuguse mõistliku võimendusprintsiiibi puu-dumises. Ei tea, kas raamat oli juba algul sellisena kokku pandud või kujunes kirjastu-ses, näiteks pärast paarisaja rea väljavõtmist. Aga valitseb täielik kaos. Luuletused tulevad ju ühe joruna, mingeid läbivaid tsükleid ei ole, seda suuremat vaeva nõuaks ühtlase kogu kokkupanek. Tuleb luua meeleolude gradat-sioon kogu tervikus, mitte ainult ühe sarja piires, pikkida tugevamaid ja nõrgemaid luuletusi parajas proportsioonis, et väga suuri tühikuid sisse ei tekiks. Lugesin kogu alguses väga kiiresti, ühe hingetõmbe ja suure vaimustusega, ja libisesin nii mõnestki kohast üle. Hiljem aeglasemalt üle lugedes märkasin luuletuste vahel tekkivaid pingeid, kus järgnev tühistas eelneva. Näiteks lk 8 ja 9; teisel on pateetilise ja tormleva tsükli «Äike. Majakovski» lõppu paigutatud kahtlev ja väsi-nud «Idealistid? Heerosed?» Lõpetanuksin «Sõjalauluga». Kui aga otseütlemist ja pub-litsistikat tõesti vaja oli, siis kasutanuksin kogumikus «Noori autoreid 77» ilmunud «SS-memuaare», «ma ei kahetse seda/ mis tehtud/ vaid seda/ mis tegemata jäi.» Mingit väsinud muljet ei oleks tekkinud, kui eri meeleoludes palad oleks osavamalt kokku pandud.

Mille poolest mulle Tamm alati on impo-nerinud — see on, et saan temast aru. Isegi delikaatsemate ja ohtlikumate teemade puhul võib aru saada, et tegemist on otsekohe-se inimesega. Oh ei, mitte lihtsameelsest hingest pole juttu, ta on küllaltki kaval ja tark, aga oma luules jääb mees ikka enam-vähem ausaks. Ta ei šifreeri ega lihvi oma sõnumit niikaua, kuni sellest veel vaid kitsas mõtte-kaaslaste ring aru saab. Ta võib isegi nii uhkelt kuulutada: «vihm leotab liikmeid lahti nukumajul/ neid upub porri/ hääbub lombi-vette/ võim — väärata/ sul panen jala ette/ mu ees pead painduma/ kui raagus ranna-pajud» (lk 33). Tõesti, lõpuks on Puškini kuulsus ikka varjutanud Nikolaide oma. Ka eelpooltoodud näidet hoiavad ülal kujundid, ainult paljasõnalise kuulutusega läbi ei saa. Aga kujundite liigse kuhjamisega võib kaduda elamuslikkus. Hingel on mingi teema, millest tahaks kirjutada, aga kardad, järsku ei trükitä. Ja siis hakkad keerutama. Heakene

küll, aga miks peab iga luuletust ilmtingimata kohe trükkima. Kas ilma siis elada ei saagi? Kui on hea luuletus, trükitakse saja aasta pärast, kui mitte, pole tast kahju endalgi. Luuletaja ei tohi mõelda ainult momendile, tuleb elada ka veidi igavikus. Võib-olla mõni Uku Masingu luuletus jääb praegu trükkimata, aga kui me kultuurrahvaks edasi jääme, siis antakse ka Masingu «Kogutud luuletused» välja. Me mõistame ja andestame talle, et ta polnud «meie-sugune». Võib-olla olen ma parandamatu optimist, aga ma usun, et kui me ellu jääme, siis ainult tänu mõistmisele. See pikk tiraad oli mul tegelikult toodud ainult selleks, et vastandada Tamme ja Kübarsepa. Mulle ei meeldinud absoluutselt Kübarsepa

teises luulekogus avalduv «sotsiaalkriitika eksistentsiaalne olemus», millega arvustaja paistab rahule jäävat (vt Avo Üprus. Õigustus ja igaviku õigus. «Looming» 6/87). Oma esimeses kogus oli Kübarsepp hoopis avatum. Uues näen rohkem kirjutamisaja surutise jälgi. Ehk kirjutada siis juba ainult loodusest ja armastusest?

Jaan Oks ja Rudolf Rimmel on Tamme võidelnud, Oks võitnud, kogu ilmunud. Tamme elu on mulle tundunud sama heitlik kui ta luule. Ennustada ei oska midagi. Aga loodan, et ta ei jää ühe kogu autoriks, et tast tuleb luuletaja, kelle hauale ma kord kindlasti tulen, kui tast kauem elan. Kui elu nagu tank üle kõigi luuletajate pole sõitnud.

KALEIDOSKOOP

SISSEVAADE MÕNEDESSE TARTU-KANDI KOOLIALMANAHHIDESSE

Inderk Särg:

7. aprillil s.a toimus ülikooli kirjanduse ja rahvaluule ringis iselaadi üritus: tuld kokku, et kuulata ettekandeid 1960.—70. aastate almanahhidest. Peale Tõnn Sarve, kes tutvustas *underground*-almanahhe (vt «Vikerkaar» 1987, nr 7), esinesid üliõpilased, teemaks koolialmanahhid Tartu linnas ja rajoonis. Neli filoloogianoormeest olid töö ette võtnud, ajendatuna lootusest niiviisi lähimineviku kohta midagi uut teada saada ja mõttest, et saadud teadmised võiksid neid endid ja nende kaaslasi tulevases pedagoogitöös aidata — almanahhitraditsiooni alal hoida näiteks.

Lootused, et see kollektiivne katse ka mingile «ueele tasandile» või ootamatutele üldistustele viib, paraku ei täitunud. Asjatoimetus sarnanes pigem neegri otsimisega pimedas toas, kus neegrit polegi, ja kogu info vormus memuaariliseks («nõnda see oli») või konstateerivaks («on olnud jah»). (Aga vaevalt annaks midagi ka ühe almanahhi struktuurilis-semantiline analüüs või terve Eesti almanahhikuhilate läbilappamine. Et siin mingite tudengiurimust väärivate tulemusteni jõuda, peaks vaatenurk olema väga hoolikalt ja huvitavalt valitud.) Praegu jääb peamiseks ikka biograafilise osa: kes hilisematest kuulsustest on noorena kusagil esinenud... Ja ajastu üldpiit, mis siiski hakkas uuesti kirkastuma nii publiku kui esinejate emotsionaalses mälus. On ju

praegused tudengid need, kes veel parasjagu viimaseid almanahhinumbreid ja ärakoon-damist mäletavad.

Järgnevalt pakume lugeda kõnealuste ettekannete lühikonspekte. Siin käsitlemata almanahhidest on kahtlemata mahukaim ja huvitavaim VIII keskkooli oma, mis vääriks päris eraldi uurimust.

Mart Velsker:

Tartu I Keskkooli almanahh «Sulesepäd» (1960—74)

Iga kool püüab luua endale soliidset ajalugu, et sellele toetudes rääkida mingist oma, lokaalsest vaimsusest. Tartu I Keskkool, kelle kolme esisa seas on ka Hugo Treffneri gümnaasium, on ses mõttes kindla seljatagusega. «Mauruse kool» on saanud (pseudo-) legendiks ja annab võimaluse rääkida Tammisaarest kui «oma poisist». Vaevalt oleks reaalikallakuga kool muidu suutnud välja anda kaheksa numbrit õpilasloomingulist almanahhi. Kindlasti poleks see õnnestunud ka entusiastlike eestvedajateta, nagu olid tollased emakeele ja kirjanduse õpetajad Ants Järv ja Eduard Vääri. Suurem osa minu esitatavast konkreetsest faktistikust ongi pärit A. Järvelt, kes seisis almanahhi kuue esimese numbriga toimetuse eesotsas.

1950. a-te lõpus tekkis koolis kaunis hea kliima, uueks direktoriks sai Allan Liim, aktiiviseerus kirjandusringi tegevus. Eeskujud omalooming koondamiseks olid olemas — kõige otsesemalt ehk II keskkooli almanahh, 1960 valmiski 1000lises tiraažis «Sulesepäd» esimene number. (A. Järve poolt

väljapakutud nimi oli algselt olnud kooli seinalehe pealkirjaks.)

Esimesed kaks nr-t ei andnud veel rahuldavat kaanekujundust, see leiti vastava konkursi läbi kolmandaks nr-ks (1963). Ühtset sisekujundust ei saavutatudki, üks stiilsemad on ehk Toomas Kanteri kujundatud 6. nr (1968). Viimase, 8. nr-i palendajaks oli Indrek Hirv, kuid temast olenemata põhjustel jäi tulemus siiski eklektiliseks. Algasajul oli muresid ka paberiga: esimesele kahele nr-le saadi see pooleldi telgitaguseid teid pidi. Pärast lahenes küsimus haridusministeeriumi kaudu.

Toimetuskolleegium oli vahel üsna formaalne ning kogumis- ja läbivaatamistöök jäi rohkem emakeeleõpetajate osaks. Materjali kokkusaamiseks kujunes varakult välja omaloomingupäevade traditsioon VII—XI klassile. Selle, nn sundkirjutamise kaudu saadi suurem osa materjalidest. Umbes kolmandiku mahust kirjutasid (vilistlaste väikese toetusega) täis abiturientid.

1. nr-i kooliväliline läbivaatamine piirdus linna komsomolikomiteega, ka 2. nr ei tekitanud veel muresid. Kuid siis hakkas järkjärgult tsenseerijaid lisanduma: «Edasi» toimetust, linna haridusosakonda, haridusministeeriumi õpikute osakonda... Ajad olid vist siiski vabamad ja ka tegijate enesekontroll suurem, nii et suuri pahandusi ei sünenud. Ütlemist oli 6. nr-i kaanevärvide kohta, mis arvati kahemõtteliseks. See aga oli juba ilmumisyärgne avastus ja liiga valvsad hääled jäid varsti vait. Ei meeldinud, et 5. nr-s lõpuklassi õpilase Olev Remsujevi jutus oli autot ZIL-155 nimetatud «Molotoviks». Trüki läkski antud kontekstis ebaloomulik ametlik tähe- ja numbrikombinatsioon. Suuremat löömist tekitasid kooli omaaegse õpetaja J. V. Veski mälestused Treffneri gümnaasiumist ja sealsetest tegelastest. Kirjatükk «H. Treffneri kool ja selle osa reaalsuses» lükkus 5. nr-st (1966) 7ndasse (1972) ning ilmus ka siis kärbituna: Treffneri gümnaasium polnud ikka veel täielikult rehabiliteeritud. Välja jäid mitmed ebasoosings olevad nimed (suurt vastuseisu tekitas K. A. Hindrey mainimine) ja lõigud, kus otseselt kritiseeriti M. Laossoni vulgaarsotsioloogilisi hinnanguid Treffneri koolile.

Õpilaste töödele suure kirjanduse mõõdupuuga läheneda ei või, kui siis ehk ainult (juba 1958. a kooli lõpetanud) Jaan Kaplinski luuletustele 1. («Unistus kevadest») ja 4. nr-s (12 haikut ja sonett). Veel on oma nime almanahhis jäädvustanud Ants Paikre (kelle kujunemine on nr-st nr-sse ilusasti näha), Alo Ritsing (vilistlasena kaks moraliseerivat epigrammi 1. nr-s), Tiit Lilleorg (jutustus koerast, kes päästab kassipoja), Olev Remsujev, Tiit Sinissaar, Trivimi Vel-

liste, Märt Loit, Jüri Lumiste, Vahur Kalmre, Raimu Hanson — kõik eale ja ajale vastava naiivsusega. Isiklikult mulle jäid kõige rohkem silma Jaan Undi arutlus «Noortest eesti kirjanduses» ja O. Remsujevi jutt «Matsioon». Kindel ajalooline väärtus on muidugi mälestustel Treffneri gümnaasiumist (J. V. Veski) ja A. H. Tammsaarest (kirja pannud Leo Metsar ja Eerik Teder, 3. nr).

Mingi ühine meeleolu — kuldse tee, kevade ja kõikevõitmise hääled — on almanahhis tunda umbes 5. nr-ni. Sealsamas hakkavad toonid muutuma: aktuaalseks saavad sõjaohut ning tõe ja jõu vahekorrd. 6. nr-st peale tulevad sisse ulmeteemad. Teistest mõneti lahus seisavad kaks viimast, 7. ja 8. nr. Nad ilmusid pärast 4aastast vaheaega 1972. ja 1974. a Liina Lääne toimetatuna ja — paksemate, värvilisemate, kallimate ning vastuolulisematena. Üheltpoolt on kasvanud loosunglikkus, teisalt leiab õpilaste omaloomingust üht-teist huvitavat: tundub, et oli saavutatud märkimisväärne fabuleerimisoskus, kujunenud terav ja irooniline maailmanägemine. Iseloomustagu seda meeleolu muutumiskõverat järgnevad väljanõpped: «tuuleke kõrvu vilistab viit/ edasi, edasi siit» (1960); «Oo, pagan, see tänaval on siiski ka lõpp. Seal algab uus tänav. Ma lähen sinna» (1966); «Kunagi pean minagi jõudma oma raja lõppu. Seda peab uskuma» (1972); «Meil tuli edasi minna... musta taeva all, kus ei paistnud ainsatki siravat tähte» (1974).

Jaan Malin:

Tartu II Keskkooli almanahh «Kutsuv Rada» (1958—72)

Miina Härma nimelise II Keskkooli almanahhi on seni ilmunud 10 nr-t. Suuresti 1930. a-te õpilasajakirju eeskujuks võttes pani esimese nr-i mõtte idanema tollane direktor Hillar Palamets. Konkreetne ettevalmistus algas 1957, lugejani jõudis 1. nr järgmisel aastal. Almanahhi vastutavaks toimetajaks oli algusest lõpuni eesti keele ja kirjanduse õpetaja Juta Volmer (Saar). Teda on toetanud õpilastest koosnev toimetust. Naissoo suur ülekaal autorite seas viitab muuseas ka sellele, et kuni 1954. a-ni õppisid selles koolis ainult tütarlapsed.

Kõigest kümnest nr-st võib leida luulet, proosat, oma illustratsioone, kroonikat ja/või laiemaid ülevaateartikleid. Sageli on ka tõlkeid (inglise, prantsuse, saksa, vene ja läti keelest), laule (äratuntavalt sarnaseid omaaegsete estraadi- ja lastelaulukestega), käsitlusi eilsetest ja tänaestest kultuuritegelastest (Hugo Raudsepast, Friedebert Tuglasest, Juhan Liivist, August Kitzbergist, Miina Härmost, Mati Undist — «Võla» puhul, Silvia Rannamaast — «Kadri» puhul jt). On Salme

Põderson-Taevi meenutusi kooli algpäevist — ENKSi tütarlastegümnaasiumist (nr 8, 1966). On ka üks näidend koolielu ainetel.

Tänastest tuntumatest on oma kirjandusliku debüüdi teinud «Kutsuvas Rajas» Rein Saluri ja Katre Ligi. Vilistlaskaastööga on esindatud Betti Alver («Minu ema» — nr 8, 1966), Lehte Hainsalu ja Igor Gräzin. Kirjandusliku tasemega almanahh minu meelest eriti ei hiilga, kuid võrreldes teiste kaas-aegsete koolikogumikega ei saa ka eriti nuri-seda. Latti hoiavad peamiselt need, kes vaimutööga hiljemgi tunnustust võitnud, ja päriselt pilku püüdmata ei möödu ükski number.

Tagantjärele on praktiliselt võimatu öelda, kuidas mõjunuks tulemusel kogu koostamise usaldamine õpilastele. Praegusel eksperimentide ajal aga poleks ehk säärane samm mõeldamatu. On ju vabadus õnne ja rahu alus. Viimasteta pole aga ei kindlust ega pettuseta loomingu.

Mihkel Volt:

Tartu V Keskkooli almanahh «Lävel» (1961—74)

Esimene nr anti ladumisele 21. detsembril 1960. a. Sellele oli eelnenud ligi kolmekuuline kogumis- ja trükkitoimetamistöö õpetaja Mari Sargava eestvedamisel. Avaldatu pandi kokku põhiliselt ülekoollisel kirjutamis-päeval laekunud töödest. See materjali hankimise viis jäi ka hiljem valdavaks. Trükkitoimetamisel puututi kokku ametkondade äärmiselt bürokraatliku suhtumisega. Märkimist väärib Aadu Hindi abi, tema soovitus-kiri, mis asjad lõpuks jaatavalt paika pani.

1. nr koostati põhimõttel: «parimad tööd igast vanuseastmest». Peamisteks «žanriteks» olid jutustav kirjand, loodusteemalised etüüdid ja luulekatsetused. Ent leiame mõne üksiku küpsema jutugi. Väljaanne planeeriti ilmuma regulaarselt — üks nr aastas. Paraku kujunes kõik teisiti. Põhjjustena võiks see-juures nimetada õpetaja M. Sargava lahku-mist koolist ja finantsraskusi.

2. nr sai teoks 1962. ja 3. nr alles 1965. a, mõlemad õpetaja I. Leisneri juhtimisel. Nende iseärasuseks võib lugeda loodusteemaliste etüüdide ja matkakirjelduste roh-kust. Suurenenud on värsivormis kirjutatu osa.

4. nr saadi välja 1974. a seoses kooli kolmekümnenda aastapäevaga. Hoolimata sellest et nr-i maht on kasvanud, leiame siit vaid üksikuid õpilaste kirjatükke. Autoreiks on peamiselt vilistlased ja õpetajaskond, kajastades kooli elu 30 aasta jooksul, kus-juures peatähelepanu on 1940. a-te lõpul ja 1950ndatel.

Uut nr-t kavatseti ka kooli 40. aasta-

päevaks, kuid asi olevat soikunud (jällegi!) finantsraskuste taha. Suudeti välja anda vaid kooli tutvustav reklaamvoldik.

Indrek Särg:

Elva Keskkooli «Esimesed Vaod» (1960—61) ja «Männikasvud» (1972—74)

Kokku on nende pealkirjade all trükiis ilmu-nud viis nr-t. Koolis on koostatud ka mitmeid käsikirjalisi kogumikke.

«Esimesed Vaod» 1.—2. on ühtse kujun-duseta, suhteliselt õhukesed vihikud, vastu-tavaks toimetajaks tollal Elva Keskkoolis õpetanud Karl Muru, õpilastoimetajaks — Jaak Põldmäe. 1. nr on temaatiliselt liigen-damata, mahult on ilukirjandusosa umbes pooleks olukirjelduslike vestete, spordivõist-luste reportaažide ja koolielu korraldust puudutava infoga. 2. nr-s valitseb rohkem kodulooline kallak. Tuumakaima osa annavad siin heal õpilastaselmel kirjutised Jaan Kär-nerist (Jaak Simm, Eve Udumäe, Aime Rosin), Friedebert Tuglasest (Aino Laagus) ja Ado Reinvaldist (J. Põldmäe).

Oma esimesed luuletused jms on neis nr-tes avaldanud Ulo Kraan ja J. Põldmäe, viimane on ka pikima proosateksti (olu-kirjeldus rebasekasvandusest) autor. Luule-tusi on andnud ka A. Rosin, hilisem saksa keele õpetaja Elvas, rahvasuus tuntud kui Mats Traadi romaani «Inger» peategelase prototüüp. 2. nr-s on rubriigis «Meie sõpra-delt» avaldatud üks jutt tollaselt Tallinna 21. Keskkooli õpilaselt Teet Kallaselt ja luuletus Rapla Keskkoolis õppivalt Ly Seppe-liit.

N-ö 60ndate vaimsus «Esimestes Vagu-des» otseselt ei kajastu. Esiplaanil on provint-silinna väikesed tegemised või maaolustik, taustaks mõistagi hiiglasemumudega edasi-tõttav suur kodumaa. Õpilasproosast kui sel-lisest eriti rääkida ei saa: domineerib isik-like tunnetega segatud, enamalt mina-vormis kirjutus mingist sündmusest või juhtumist — publitsistliku aja mõru viili. Luules on lugu vaid pisut parem, tehakse salmikuid 50ndate stiilis, lugemike ja ajalehtede vaimus, tollal avaldamist väärival tasemel.

Järgneb üksteist aastat vaikust.

1972 saab teoks 1. nr «Männikasve», 1973 ja 74 kaks järgmist. Nüüd on kogu-mikel juba ühtne sisu- ja kaanekujundus, kõvemad kaaned, suurem maht ja tiraaž (1500 eks). Toimetajana on kirjas kooli ajalooõpetaja Ants Tasuja, korrektorina Uno Kuresoo. Tegelikult oli viimase osatähtsus kaugelt suurem. Vist Elva geograafilisest asendist ja väikelinnastaatusest tingituna kulmineerus 60ndate vaimsus seal mõninga hilinemisega, alles 1970. a-te algul. Muidugi oli selle nähtuse kauemas elujõus väga suur

osa tollastel õpetajatel Ain Kaalepil ja Karl Murul ning kooli endisel direktoril Arvo Mälbergil. (Viimane on saanud kohapeal lausa «kuldsete kuuekümnendate» sümboliks.)

Almanahhi struktuur on enam-vähem ühtlane: direktori ja partei- või komsomolibüroo avasõnad, publitsistika, omalooming, huumor, arvustusi-uurimusi. Eriti võib esile tõsta 1. ja 2. nr-t, kus ka head pildiseeriad ja fotod kriitpaberil trükituna kenad välja näevad. Luules domineerib vabavärss Kaplinski, Luige ja P.-E. Rummo vaimus. 1. nr-t vääristab tõlketsükkel Franz Werfeli, William Blake'i, Katri Vala ja Manuel Vidali loomingu. Kurioosumina on Vidali-tõlkija Helju Kuik ka ise avaldanud hispaaniakeelse luuletuse. Uurimuslikust poolest tasub märkida head kirjutist õpilasargoost. 2. nr näitab vahepeal prestiižikaks saanud teatriharrastust. Etenduse retsensioonid, Moskva teatri-

muljed ja teatriteemalised käsitlused moodustavad nr-i tuumakama osa. 3. nr püüab võetud suunda jätkata, kuid tulemus ega aeg pole enam need. Põhimeeleolu on küll optimistlik nagu enne, ent juba ka närvilisem ja heitlikum. Vanemate õpilaste luulest leiab «Närvitrukki» ja Runneli noote. Samas jätkub 60ndate matkimine, tühikäigul ja maitselibastustega («kuulake, kuidas tuksub uue/ maja soe kivine süda» jne). «Männikasvudestki» on tulnud filoloogid või muidu humanitaarkultuuriga seotud inimesi: Mare Kõiva, Rein Kuresoo, Eve Maremäe jpm.

Kooskõlas vastava määrusega (1975) koondati koolialmanahhid ülerajoonilisteks kogumikeks, mistõttu nende väljaandmine praktiliselt soikus. Nii iseloomustavad Elva Keskkooli almanahhid meile ühe kultuurinähtuse algust ja lõppu, millele õige järg on alles tulemas.

FOORUM

OLEV REMSU

Repliik

«Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teatajas» nr 21 (19. juuni 1987) algab 400. leheküljel Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus «Eesti NSV Riikliku Arbitraaži tegevuse edasise täiustamise ning tema osatähtsuse suurendamise kohta seaduslikkuse ja lepingudistsipliini tugevdamises rahvamajanduses».

K. Vaino ja B. Sauli allkirjadega määruses on preambula ja neli punkti, mis sätestavad riikliku arbitraaži uued, täpsustatud kohustused ja õigused.

Tsiteerin neljandat, viimast punkti:

«4*

On säilitatud riikliku arbitraaži organite finantseerimise ning struktuuri ja arvkoosseisu kinnitamise kord.» (lk 404)

Mõistatuslikule tärnikesele (*) antakse seletus joone all. See on niisugune: «Punkti 8 alapunkti 4 esimest lõiku ei avaldata.» (Lk 404)

Tunnistan, et mu õiguslane pädevus lonkab, ent määruše kärbitud kujul trükkimise lausa jahmatas.

Olen lugenud, et seaduste mittetundmine ei õigusta seaduste rikkumist. Ju kehtib see tõdemus määrustegi kohta. Aga mida teha olukorras, kus määrus salastatakse, kui seda

on võimatu tunda? Kas avaldamata määrus (määruse osa) on üldse kehtiv?

Kas tõesti on avalikustamispoliitika jõudnud staadiumini, kus avalikult teatatakse, et «ei avaldata»?

Tahaksin need küsimused esitada «Teataja» väljaandjale, Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjajedevalitsusele.

Olev Remsu

POOLAVALIK KIRI JOEL SANGALE

Luule lained matavad ajud ja toimetaja kaotab taju.

Ta on seatud ja sunnitud neelama puudade kaupa värsse — keskpäraseid, halbu ja häid.

Ta on nõukogude ametnikest üks peenemaid.

Ta küllastub, kaotab maitset ja meelte-teravust.

Ta on tunnel, mis enesest kõik läbi peab laskma.

Ta on sunnitud, ta ei ole vaba ja ta ei näe ega tunne enam tõeliselt.

Aina raskemini eristab ta luulest Luulet. Ta paneb vastu ja valib iga kuu 10 000 värsist 300.

Ta otsused on väga meelevaldsed, tujudest tulenevad.

Ta maitse paneb visalt vastu, kuid risustub aina enam ja läheb rikki nagu puhastusseade. Siis hakkabki solk avalduma.

Ta tujud on muutlikud: mis täna kuld, see homme muld ja siis jälle vastupidi. Mis määrab mille? Kas möödakihutav sireen hõmbe autori?

Mõned nimed «teoste» all kohustavadki. Toimetaja saab vihaseks maailma ja iseene peale, aga ei saa mitte kedagi süüdistada, sest on ise oma raamidesse astunud.

Ta lööb sisimas käega ja seisab absurdi lävel, ent on ikkagi sunnitud valima.

Ta luule tarbimine on määratud, peale sunnitud.

Ta on täiesti üks.

Ta upub luulesse ja Luule libiseb tal käest.

Tabades Luule, hoiab toimetaja seda üürikest aega ja sülitab sellele. Sülitamine võib tähendada ka Luule trükkimist.

See on ainuke vabadus — see sülitamine.

Ta teeb väga õieti, sest muidu läheks ta hulluks.

Ta teab seda ja see teadmine hoiab teda haigusest.

Ta peab oma risti üksi lõpuni kandma. Vabadus? — milleks!

Ainult masohhistid kadestavad teda.

Lugupidamisega Tarmo Teder

MIDA TE LOETE, PRINTS?

Tarmo Tedrel on suures osas õigus — toimetaja on hakanud ennast vahete-vahel solgitoruna tundma. Ühelgi varasemal aastal ei ole ma nii palju ja hoolega lugenud — käsikirju, käsikirju, käsikirju. Ühelgi varasemal aastal ei ole ma nii palju kirjutanud — kirju, kirju, kirju. Arvasin kokku: ajavahemikus 1. jaanuar kuni 15. september 1987 läkitas ta autoritele 207 vastust, neist heakskiitvaid 22, äraütlevaid 185. On ju mõistetav, et igaüks soovib kuulda oma loominguga kohta motiveeritud arvamust, kuid sageli tahaks siiski hüüda: armsad lapsed, siin ei ole Kana postkontor; Kanale saabuvat korrespondentsi aitavad sõeluda head televisioonitädid, «Vikerkaare» toimetaja on aga üks. Pealegi ei peegelda väljasaadetud kirjade arv kogu laekuva kaastöö mahtu, sest poolte autoritega käib asjaajamine vahetult käest kätte või telefoni teel. Aga mis siin kurta — omaenese lollus! Ajakirja tagakaanel seisev märkus «Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta» lubaks hoopis lahedamalt elada.

«Vikerkaar» pole «Laste Rõõm» ega «Russki Invalid» (sellenimeline edumeelne ajakiri ilmus Venemaal peale 1812. aasta Isamaasõda). «Vikerkaar» on kutsutud täitma «Nooruse» ja «Loomingu» vahel haigutavat auku. Ometi saabub toimetusele hulgaliselt nii koolilaste esimesi katsetusi kui ka vanurite halearmsaid heietusi. Autorite vanus kõigub

12. ja 88. eluaasta vahel. Võetagu teadmiseks: õrna (või siis eriti auväärse) ea tõttu «Vikerkaar» mingeid hinnaalandusi ei tee. Esimeste trükiproovide koht on «Pioneeris» või «Nooruses» (kus vastav rubriikki olemas), memuaarseid heietusi aga võiks pakkuda oma raajooni koduloolistele väljaannetele.

Mis puutub toimetaja meelevaldsusse, siis on see teatud määral paratamatu. Keegi ei saa pageda välja oma nahast ja tegutseda oma parema äratundmise vastu. Siiski olen ma igal vähegi kahtlasel juhul konsulteerinud asjatundlike inimestega ja erilisi lahkarvamusi ei ole olnud. Ilmselt hea või ilmselt abitu tunneb muidugi kohe ära. Kõhklusi tekitab ainult piiri peal seisev. Ja kes ütleks, kuhu üldse tõmmata piiri. Et mõned «Vikerkaarest» tagasi lükatud asjad on hiljem ilmunud «Loomingus», ei näita «Vikerkaare» kõrgemat taset — mõlema žurnali ilukirjanduslik osa on ühtviisi kesine — vaid toimetuse laoiseisu ja maitseotsustuste paratamatut subjektiivsust.

Eksib see, kes arvab, et timuka töö võib pakkuda mingit rahuldust. Hoopis rõõmustavam on avastada mõni ärksa vaimu ja nõrke sulega noor inimene, keda julgustada ja kellele teed sillutada. Seetõttu vaetakse toimetuses iga kaastööd suure hoolega. Aga kui käsikirjade lasus ei tule pikemat aega päevavalgele ühtki tasemel teost, signeb kahtlus — äkki olen ma tõesti ülearu peeps või on mu maitsmismeel täiesti nüristunud. Lahjast rokast tekib kergesti totaalne tülgastus. Paistab, et olengi nii kaugele jõudnud. Seepärast on ülim aeg amet (vähemalt ajutiselt) maha panna.

Joel Sang

MEIE VIGU

Praegu, detsembris, võib see tunduda juba pisut uskumatu, ent ka lõppeval aastal oli suvi. Puhkuste ja asenduste aeg. Ka toimetustes ja trükikodades. Aga see muidugi pole vabandus mitmele piinlikule veale «Vikerkaare» juuli- ja augustinumbris. See on niisama. Tegelikult — olemes teinud järeldused ja püüame end parandada, nagu öeldakse.

Nr. 7. Sisukorras esikaane siseküljel on «Percey...», p.o «Percy Bysshe Shelley». Mauri Rausi jutus «Diagnoos» palume lugeda peategelase nimeks Margus Kask — seda läbi terve loo.

Lk 60, 1. veerg, alt 1.—2. rida p.o: «Nüüd on mul kõiges /—kokku/ neli last: 2 poega ja 2 tütar.» Lk 61, 2. v, alt 33.r on «jumalast», p.o «jumalast». Lk 62, 1.v, ülalt 17.—19.r p.o: «Olgu nende seas küll paar priimeelset meest, mis see suure hulga kohta tähendab...» Sama kirjutise kommentaariumis lk

64 on, mõistagi, silmas peetud Eesti Kirjameeste Seltsi kui organisatsiooni ülemaailset, mitte ülemaailmsust. Trükikojas on moon-
dunud Ignar Fjuki arvustuse pealkiri lk 89: see p.o «Miku ülevlaul elule».

Nr 8. Esikaanel on tegu vaid fragmendiga Jaak Arro pildist «Pühendusega eesti kunstnikele» — vastav märke kaane siseküljel aga puudub. Lk 54 algava Valentin Asmuse artikli on tõlkinud Piret Lotman. Vale tõlkijanimi sattus trükkimise toimetaja süül. Palume kõigilt asjaosalistelt vabandust. Lk 84 on «faktaale», p.o «fraktaale»; lk 96 «kriitiku sisemonoloog» p.o «... sisediaaloo».

Nr 9. Lk 91 on EÜSi üürikoriterite reast välja pudenenud «Rüütli 16». Eksitav olukord on tekkinud lk 96: rubriiki «Meie autoreid» kuuluvad E. Viidingu isikuandmed on jäänud eelnevast kirjatööst piisavalt eraldamata.

URMAS MIKULT on saabunud täiendus T. Sarve artiklile «Oma kulu ja kirjadega» (V nr 7):

«1977. a ilmunud «Avangardi lõpuga» ei lõppenud almanahhide väljaandmise traditsioon Tallinnas. 1978. a ilmus illustreeritud «Konformismi sünd» — autorid A. Rõuk, Lemmi Letrasett, L. Rätsep, M. Maira, U. Mikk, R. Toots, M. Talvet, J. Olšak, T. Vint, A. Rumvolt, O. Arder, M. Helme, Willy Lehm, J. Üdi, M. Iljin, E. Segal, V. Koržets, A. Trapez. Kujundas L. Lapin. Ning 1979. a «Uuel Teel», kus autoritena lisandusid Reti Fregatt, A. Mälberg, E. Rüdja, Felix Kotta, I. Volkov. Kujundas U. Mikk.»

ENN LILLEMETS annab lisateavet seoses T. Pruuli kirjutisega «Põrgatades palli kultuuriväärtustel» (V nr 9):

«Tiit Pruuli kirjutab Eesti Üliõpilaste Seltsi majast muu hulgas: «Sel majal on varbrelite ja korvpallikonstruktsioonide asemel õigus tagasi saada K. Mägi, J. Koorti, O. Hoffmanni, E. Viiralti kunsteosed.» Sellesse loetellu tuleb kindlasti lisada Aleksander Vardi nimi, tema triptühhon, suurejoonelisemaid töid eesti maali alal, millel ka vahetu seos artikli sisuga. Suur «Eesti kunsti ajalugu» (1977) kahjuks ei ole tööd mainimist väärivaks pidanud või pole saanud seda teha.

Kolmikmaal oli 12 meetrit pikk ja pea 4 meetrit kõrge, kattes maja suure saali otsa-seina. Pannoo esimene osa kujutas noort Jakob Hurta «Kalevipoega» lugemas, ümber seismas ja istumas A. Kurrikoff, H. Rosenthal, J. Kerg, K. A. Hermann, M. Lipp. Rahvuslikku kultuuri teadvustanud «Kalevipoja» õhtud 1870. a andsid tõuke Tartu ülikoolis õppivate ja õppinud eestlaste koondumiseks EÜSiks. Keskne, suurim osa maalist kujutas EÜSi sini-must-valge lipu õnnistamist Otepääl maikuu 1884. Pildil võis näha hilisemat

kirikuõpetajat C. Beermanni lippu hoidmas ja H. Rosenthal tötust andmas, ümber seismas teised selleaegsed EÜSi liikmed ja vilistlased: P. Undritz, A. Mohrfeldt (Mäevälja), K. A. Hermann, J. Tischler, R. Kallas, P. Sperrlingk, V. Reiman, L. Hesse, F. Ederberg, A. Sörd, P. Hellat, M. J. Eisen. Kolmas osa kujutas sümboolselt eesti üliõpilaste minekut rahvuslipuga Vabadussõtta.

Kolmikmaali valmimisele eelnes pikem töö, Vardi (siis Bergman) süvenes ajaloolürikuisse ja püüdis kätte saada kõike veel olemasolevat pildimaterjali toleaegeistest tege-
lasist. Teos valmis 1938. a suvel, seda aitas lõpule viia Elmar Kits, kes oli sel ajal «Pallases» Vardi õpilane. Tartu ülikooli kunstiajaloo professor Sten Karling on Vardi maale iseloomustades märkinud: «Bergmani kunstis leidub lainetavat rütmi, valgusejao-
tust, mis mõnikord meenutab baroki maali-
kunsti. See kehtib väga hästi paari seinamaali kohta Eesti Üliõpilaste Seltsi majas Tartus, nende peaugu rembrandtliku heletumedusega /.../»

Maali honoreeriti kõrgelt. See võimaldas kunstnikul omandada maamaja Hellenurmes, kuhu ta seadis sisse ateljee. Seal on valminud mitmed tähelepanuväärseid töid.

Pildistusi suurteosest toodi ära mitmel pool perioodikas. Nii näiteks võib huviline maalist põgusalt aimu saada, kui tal on võimalik lehitseda ajakirja «Nädal Pildis» 1938, nr 18. Tahaks väga loota, et ka tööd ennast pole hävitatud ja see kuskilt välja ilmub.»

REIN VEIDEMANN Esimese vaatuse lõpp

Sünsete ridadega täitub «Vikerkaare» esimene täisaastakäik. Teatrikeele väljendudes lõpeb ajakirja elusolimes näitemängu esimene vaatus. Kõik ongi läinud, nagu ühe klassikalise draama esimeses vaatuses minema peab: antakse teada eellugu, tutvustatakse asjade praegust seisut, tegelaskonda ja sõlmub konflikt.

«Vikerkaare» järjepidev lugeja võib õigusega täheldada (ja oma kirjades meile ongi seda mitmel juhul teinud), et meie eellukku kuulub 1960. aastate «Noorus» nagu ka kogu varasem demokraatliku (noorsoo)ajakirjanduse traditsioon. Selle traditsiooni põhjaks omakorda on lugeja mõtlemisvõime usaldamine, loova suhtlemise võimaldamine, lugeja ühiskondliku ja kultuurilise — mis ju mingis plaanis on üks ja seesama — silmaringi avardamine, elutõe võimalikult täpne vahendamine ja käsitlemine ning lugejale inimliku seltsi pakkumine. Neid põhimõtteid oleme püüdnud meeles pidada; neist ei kavatse me taganeda tulevikuski, sest need suubuvad

ajakirjanduse aususe mõistesse. Aga demokraatial ilma aususeta pole püsi, nagu ka vastupidi, ilma demokraatiata on raske loota aususele.

Mis puutub asjade praeguse seisutuvustamisse, siis näiteks ilukirjanduse poole pealt on meil vahest õnnestunud rõhutada mitut potentsiaalset autorinime (Marina Tervonen, Merle Jääger, Valeria Poprjänik, Elo; Tõnu Trubetzky, Karl Martin Sinijärv, Kalju Soa, Tarmo Teder, Valentin Kuik jt), kes juba väljakujunenud noorte autorite (Indrek Hirv, Jaan Undusk, Indrek Kraas jt) kõrval võiksid enda kanda võtta eesti kirjanduse ülehommse. Aga oleme jätkuvalt tahtnud tõestada ka eesti tänase kirjanduse kindlust — Doris Kareva, Viivi Luige, Mari Vallisoo, Mihkel Muti, Mati Undi, Paul-Eerik Rummo, Hando Runneli, Jaan Kaplinski, Mats Traadi, Jaak Jõerüüdi looming seda tunnistamas.

Näib siiski, et ajakirja ilmekamat osa on esindanud publitsistika. Seda seletab meie n-õ õigeaegne sünd. Meil polnud tarvis ümber häälestuda, uut mõtlemisviisi harjutada. See, mis paljudele kujutas endast nii sisemiste kui väliste tõkete ületamise julgust, sai meile enesestmõistetavaks. Kui lihtne ja õnnis on olla loomulik, nimetatagu seda naiivseks, reaalsuse mitteamistamiseks või kes teab veel milleks.

Inimestel, kel meie silmis on olnud öelda midagi põhimõttelist ja loomulikku olekut toetavat, on ikka avaldamisruumi. Ajakirjana on meil raske kujundada avalikku arvamust. See on päeva- ja nädalalehtede pärusmaa. Seda enam tahame olla avaliku arvamuse esindajad, seda enam tahame tekitada olukorra, et kujuneks süsteem, milles avalik arvamuskki toimiks enesestmõistetavalt.

Kes on meie tegelaskond? Mõningaid kirjanikuhakatisi ja kirjanikke juba nime-tasin. Peale nende oleme publitsistika poolel eelistanud sõnumi ja missiooniga autoreid. Mõnes teises ajas mõjusi autorite niisugune valik ühekülgelt, põhjustaks lugejais alaväärsust või muid tõrkeid. Aga praegune aeg on eriline. On valiku aeg. Ja õigete otsuste tegemiseks vajatakse tõepärast teadmist olude ja iseenda kohta. Janunetakse sisuliste, idee-liste liidrite järele. Loodan, et «Vikerkaarel» on seni õnnestunud näidata, et meil Eestiski on nii ideid kui ideede liidreid. «Vikerkaare» esimene aasta poleks olnud see, mis ta on, ilma Edgar Savisaare, Ülo Vooglaiu, Ülo Kaevatsi, Mikk Titma, Rein Ruutsoo, Linnar Priimäe, Mihhail Lotmani, Ants Juske, Jevgeni Golikovi, Siim Kallase, Jaak Alliku ja paljude teisteta. Ei saa öelda, et tegemist oleks mõne grupi või ainult ühe põlvkonna eneseavaldustega. Nimetatudki erinevad üks-teistest vanuselt ja arvan, et paljude probleemides võiksid nad vastastikku puhuti viha-

seltki vaielda. Ometi, nende ja teiste publitsistide esinemine «Vikerkaare» looga all on vähemasti ajakirja tegijatele andnud võimaluse kogeda sünergiat, ideede erilist kontsentratsiooni. Kui see veel lugejani jõudnud pole, siis ütleme: seesugust sünergiat taotleme edaspidigi.

Liikumine hakkab silma. Liikumise põhjaks on vastuolu ületamine. Vastuolud väljenduvad enamasti konfliktis. Olime mõni kuu ilmunud, kui jõudsime esimese konfliktini. Maruvihane telefonikõne tunnistas Lehte Hainsalu ülevaate kirjanike kongressist talumatult avalikuks. See suvi ja sügis on läinud Mati Hindi harjumatu avameelse esinemise klaarimise ja üleklarimise tähe all. Ametkondlikke pisinäeklemisi on olnud autorite ja teemade afiseerimise (mis jube mõiste isenesest?) pärast. Aga leiame, et see kõik kuulub asja juurde. Avalikustub ka ühiskonnas seni varjul olnud ideede polaarsus. Ega meiegi tallekesed ole ja sisekonfliktid tuleb ikka ise endal lahendada. Vigu ei tee vaid see, kes mitte midagi ei tee. Vigade hirmus tuleks ajakiri kohemaid seisma panna. See olekski tegelikult kõige lihtsam tegu. Paljudel mõlgub mees peatada perestroikagi. Ainult nüüd peavad nad arvutama inertsiga, nagu peame meie päevast päeva võitlema seisakujaga inertsiga.

N-õ tõiste konfliktide kõrval, mida juhtub parematesi peredes ja millest saadakse üle kompromisside abil, on tänaseks kujunemas põhikonflikt. See asub väljaspool ajakirja, ühiskonnas endas ja selle konflikti osalised on ühelt poolt ümberkorralduste vastased ning teiselt poolt demokraatliku sotsialismi pooldajad. Selles konfliktis ei saa teha kompromisse. Ehk Gustav Suitsu sõnadega:

Kas tunnete: väriseb maa!

Kas kuulete: kisendab veri!

Nüüd tuleb kas ei või ja a!

Nüüd on kallastest tõusnud meri.

See meri on kallastest tõesti tõusnud.

Rahvas on läinud liikvele. Aga seda ju ole-megi tahtnud. Rahva tõelist osadust, otsustamisvõimet.

«Vikerkaare» esimene vaatus päädib. Mida võiks üks toimetaja soovida tema juhatusel sündiva ajakirja lugejatele aasta lõpuks ja uue alguseks? Alfred Hitchcockil on kombeks oma õudusfilmid lõpetada «head-ööd»-sooviga. Kärna Äрни lõpetab aga oma pühapäevased esinemised armsa pöördumise-ga «noh, hääd aega siis». Siinse etteaste loogikat järgides valin aga lõpusooviks «head vaheaega, vahehingamist». Mõistagi, vaid järgmise numbrini.

Uus vaatus on tulekul ja lootkem, et konflikti areng kulgeb meile soodsalt, sest erinevalt näitemängust ei ole lõplahendus ette teada.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

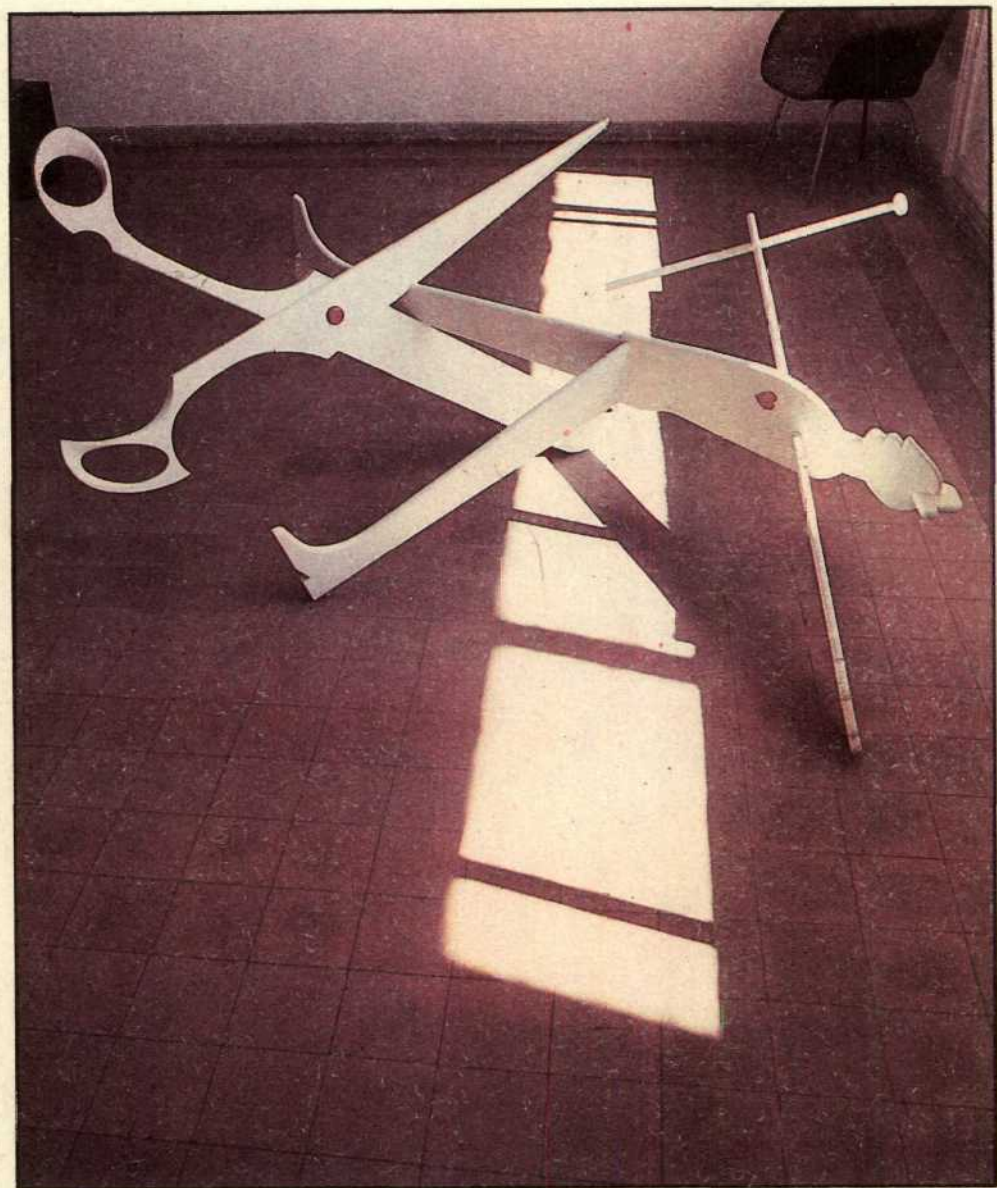
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseyiov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 05. 10. 1987. Trükkida antud 09. 11. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 69×90 kohaldatud tingtrükkpöognaid 7,8. Arvestuspöognaid 10,72. MB-00134. Tellimuse nr. 3967. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiaeg 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 12, декабрь 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245